

ISSN 1561-1264 (PRINT)
ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 1(53) 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1 (53) 2024

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove пізнання. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. пізнання, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove пізнання: metodologiâ ta tehnologiâ

Реєстрація суб'єкта у сфері
друкованих медіа: Рішення
Національної ради України
з питань телебачення і
радіомовлення № 225 від
01.02.2024 р.

Редакційна колегія

Головний редактор:

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Члени редакційної колегії:

Атаманюк Зоя Миколаївна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка наукового відділу, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Львівський державний університет внутрішніх справ

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна – доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет, Університет Каменського в Братіславі, Словаччина

Окорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Орленко Ірина Миколаївна – доктор філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Романенко Сергій Степанович – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри спортивних ігор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет.

Журнал виходить
2 рази на рік і є фаховим
(категорія «Б»)
зі спеціальності
033. Філософія
відповідно до Наказу
МОН України
від 02.07.2020 № 886
(додаток 4).

Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 15
від 25.04.2024 р.

Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.

Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.

Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання
на «Наукове пізнання:
методологія
та технологія».

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@nr.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@nr.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.

5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання*». У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukrainskoj movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 168.522+141.4+124.5

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-1>**Борінштейн Євген Русланович**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

Єременко Олександр Михайлович

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2922-0643

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ЖЕРТВИ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Ідея жертви лежить в основі людської культури, так само як знаряддя праці, міфи, наскальне мистецтво. Більш того, вона завжди присутня і надалі в світовій та національних культурах. Однак протягом історії ідея жертви теж видозмінювалася. Криваві жертвопринесення з часом трансформувалися і в смисловому, і в понятійному значенні на еквівалентні варіації: спочатку це були люди, потім тварини, потім гроші та будь-які інші цінні для суспільства речі. У сучасному світі статус жертви формується за допомогою медіа та загальноприйнятої громадської думки. При цьому він надає своєму власникові моральні та інші переваги. Важливим представляється зрозуміти як еволюціонує сама ідея жертви і її вплив на становище людини в сучасному суспільстві.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції ідеї жертви, пояснити форми її трансформації, показати її амбівалентний характер. **Теоретико-методологічна база дослідження** складається з поєднання філософської, ідеологічної, політичної, релігійної та інших складових, що робить необхідним поєднання різних методологій, відповідних основним етапам (видам) еволюції жертви (системний, культурно-типологічний методи); знаково-символічними і дискурсно-комунікативними формами прояву і побутування феноменів жертви в різних соціокультурних контекстах (герменевтичний метод, соціокультурний підхід).

Результати дослідження. Жертва є важливим елементом стародавніх культів, причому настільки важливим, що релігія як така могла вининути з ритуалу жертвопринесення. Звичайно жертва розуміється як ритуальне вбивство істоти або знищення речі заради отримання милості від богів. Але таке розуміння жертви є результатом її раціоналізації в процесі розвитку релігійної свідомості. В найбільш стародавніх культах жертва приноситься не богу – сам бог приноситься в жертву. В ритуалі жертвопринесення істота, яку вбивають, обожнюється.

Розповсюдженими формами мирських жертв є різноманітні культи загиблих героїв в сфері воєнно-політичного життя, зокрема культ загиблих героїв революційної боротьби.

Ідея жертви має великий культуротворчий потенціал. Але цей потенціал містить не тільки позитивні, але і негативні смисли. В сучасному суспільстві професіоналізм виявляється більш важливим, ніж героїзм. Не виключено, що в майбутньому, ще більш раціоналізованому суспільстві культ жертвовного героїзму втратить свій сенс.

Ключові слова: жертва, культ, культура жертви, цінності, ціннісні орієнтації, культура, свобода, десакралізація, легітимація.

Вступ. Ідея жертви та практика жертвопринесення належать до найбільш давніх соціокультурних феноменів. Вони виникають в настільки стародавніх культурах, що деякі дослідники виникнення релігії як такої пов'язують з практикою первісних жертвопринесень [8], [10], [11].

Актуальність теми дослідження обумовлена широкомасштабними і динамічними соціокультурними трансформаціями, що відбуваються в сучасному світі, соціальною і політичною нестабільністю, появою нових суб'єктів політики, що претендують на владу і ресурси, виникненням нових форм соціальних протиріч і політичних конфліктів, схильністю деяких політичних акторів вирішувати протиріччя за допомогою невимушеної агресії, що виявляється в різних формах і методах геноциду (росія, іран, хамас...). У зв'язку з цим в житті суспільства спостерігаються різного роду флуктуації, для вивчення яких потрібні нові методологічні підходи.

У цих умовах розуміння сенсу і ролі жертви множаться і становлять інтерес для світового глобального простору прояви соціально-політичних конфліктів: Глобальні, що зачіпають інтереси народів усього світу; регіональні, що створюють соціально-політичну напруженість в окремих регіонах; міжнаціональні, що порушують стан різних націй і етносів; внутрішньодержавні, які в своєму розвитку впливають на соціальне становище соціальних груп і спільнот.

У цьому різноманітті соціально-політичних конфліктів особливого звучання набуває проблема жертви, яка, іноді навіть не будучи жодною зі сторін конфлікту, є мимовільним його учасником, страждає стороною, залученої в процес, який відбувається незалежно від її бажання.

Мета роботи: проаналізувати основні етапи еволюції ідеї жертви, пояснити форми її трансформації, показати її амбівалентний характер.

Завдання роботи:

1. З'ясувати категорію жертви у філософській площині.
2. Показати вплив філософської картини світу на еволюцію розуміння жертви у релігії, суспільстві, соціумі та людині.
3. Розкрити співвідношення понять «боги» та «жертва» та визначити їх взаємовплив.
4. Показати як соціально-філософське розуміння жертви вплинуло на еволюцію ідеї жертви.
5. Означити ціннісний аспект жертви у сучасному суспільстві.

Об'єкт дослідження – жерва як феномен буття людини.

Предмет дослідження – еволюція ідеї жертви в історії культури.

Теоретико-методологічна база дослідження складається з дослідження з історії релігії (Дж. Фрезер, Р. Жирар) та соціальної філософії (Е. Дюркгейм, М. Енаф, Дж. Александер), певних положень лінгвістики, зокрема, етимології (О. Фрейденберг).

Основний методологічний інструментарій філософського розуміння і наукового дослідження жертви, обраний нами, обумовлений складною соціокультурною динамікою феномена жертви, поєднанням онтологічного, культурно-історичного, етнічного, релігійного, ідеологічного, політичного, і інших модусів даної проблеми. Вибір методології, підходів і принципів теоретичного дослідження обумовлений специфікою об'єкта і предмета: історичною та сучасною соціокультурною динамікою і мінливістю феноменів жертви (діалектичний, історико-філософський методи); складним системним і структурно-функціональним характером об'єкта, поєднанням філософської, ідеологічної, політичної, релігійної та інших складових, що робить необхідним поєднання різних методологій, відповідних основним етапам (видам) еволюції жертви (системний, культурно-типологічний методи); знаково-символічними і дискурсно-комунікативними формами прояву і побутування феноменів жертви в різних соціокультурних контекстах (герменевтичний метод, соціокультурний підхід).

Результати дослідження. Релігійна жертва звичайно визначається як знищення істоти або речі заради отримання від богів якихось благ. Розповсюджена думка, що жертва – це обов'язково ритуальне вбивство тварини або людини. Незважаючи на те, що така практика була дуже поширеною і, так би мовити, найбільш яскравою, в цілому це не обов'язково так. Існували так звані «безкровні жертви» (принесення в дар богам хліба, плодів тощо). Також своєрідним

різновидом жертвопринесення можна вважати звичай ритуального знищення майна (потlach у індіанців Північної Америки) [9].

Основними ознаками жертви в релігійних культурах являються *цінність* і *досконалість* (*невинність*). Жертва тим більш ефективна, чим більш вона є цінною, значущою для жертводавця. Отже, жертва тварини є більш ефективною, ніж жертва плодів або речей, а найбільш ефективним є жертвопринесення людини. Також річ або істота, яка приноситься в жертву, не повинна мати будь-яких вад, недоліків, принаймні явних. Тобто вона має бути наскільки можливо досконалою. Існувала практика спеціального вирощування тварин, яких мали намір принести в жертву. Таких тварин не можна було використовувати для господарських потреб. Інкули м'ясо таких тварин не можна було їсти навіть після жертвопринесення. Що стосується людини, яка приноситься в жертву, то, можливо, формою її досконалості вважалась цнотливість. В архаїчних релігійних уявленнях жертва має не тільки сакральний, але, можна сказати, і деміургічний смисл. У відомому гімні Пуруші боги творять світ з тіла космічного антропоморфного гіганта Пуруши. Вони розчленовують Пурушу і з різних частин його тіла творять як природний, так і соціальний світ: сонце, місяць, землю, тварин, варни (касти) тощо. В останніх рядках гімну знаходимо дуже дивне висловлювання: «Жертвою боги пожертвували жертві» [Ми аналізуємо загальновідомі речі, але коли у читачів є бажання ознайомитись з українською версією джавноіндійських текстів, вони це можуть зробити – 2]. Звичайно ми впевнені, що жертва приноситься богам, і безпосередньо здійснюють жертвопринесення жерці або інші особи, які мають відповідний статус. А тут боги самі здійснюють жертвопринесення, причому вони приносять Пурушу в жертву Пуруші. Як таке може бути?

Висловимо гіпотезу, що тут перед нами невиразний спогад про дуже архаїчне уявлення про бога. Ця точка зору збігається з думкою О.Фрейденберг, яка у монографії «Міф і література давніх часів» аналізує етимологію слова «бог» в індоєвропейській прамові. Згідно з її думкою, в прадавні часи слово «бог» означало члена первісної спільноти, який розчленовував тіло мисливської здобичі і розподіляв його шматки між членами спільноти. Звідки, наприклад, семантична багатозначність слів «доля» та «щастя». «Доля» означає водночас і частину якоїсь речі, і життєвий шлях людини. «Щастя» означає психологічний стан людини, коли в неї все гарно. Але етимологічно це слово означає частину, навіть шматок якоїсь речі [4, с. 285-286]. А якщо ми ще глибше зануримось в архаїчну семантику слова «бог», то побачимо, що в більш прадавні часи воно означало істоту, яка своєю смертю дає життя іншим істотам [4, с. 294]. У найбільш давні часи найбільш архаїчна практика жертвопринесення полягає в тому, що жертву приносять не богу – сама жертва і є богом, який приноситься в жертву. Можна сказати, що в акті жертвопринесення істота, так би мовити, обожнюється.

Тобто, якщо ми зануримось в найбільш стародавні культури, то ми побачимо, що *спочатку не богу приносять в жертву, а бога приносять в жертву; істота стає богом, коли її приносять в жертву*. Коли жертва і бог розділяються, коли жертву починають приносити богу, то це слід усвідомити як більш пізній етап в еволюції жертвопринесення, це виявляється певною раціоналізацією жертви.

Сучасне розуміння бога як надприродної надмогутньої істоти, яка створила світ і керує світом, або принаймні, тільки створила або тільки керує, є результатом досить довгого розвитку міфологічно-релігійної свідомості і взагалі людської свідомості. У світових релігіях цей Світовий Деміург до того ж являється гарантом моралі. Але для того, щоб сформувати такий смисловий образ, треба мати високий рівень свідомості, в тому числі, – досить високу здатність абстрактного мислення. Такої здатності не мала первісна людина – вона була неспроможна сформулювати таке уявлення про бога, яке виникло у світових релігіях. Отже, спочатку бог – це жертвна тварина або людина, завдяки смерті якої первісна спільнота продовжує своє існування; потім він стає членом спільноти, який безпосередньо виконує жертвопринесення і наділяє кожного члена спільноти певним «щастям/долею»; потім він стає надприродною могутньою істотою, яка наділяє щастям/долею не тільки окрему спільноту, а всіх, хто вірить в неї, а щастя/доля стає не тільки шматком їжі, а станом загального задоволення життям і навіть жит-

тевим шляхом в цілому. Зрештою Бог стає надприродною надмогутньою істотою, яка створила Всесвіт, яка керує долею і Всесвіту, і всього людства, і не просто керує, а є гарантом моралі, вона веде людство до загального або ексклюзивного спасіння.

Можна припустити, що з початкового синкретизму жертви і бога можна вивести такий відомий різновид міфологічно-релігійної свідомості, як тотемізм. Не виключено, що спочатку тотем був жертвовною твариною, яка давала життя первісній спільноті в тому банальному, грубому і жорстокому сенсі, що вона просто поїдалась. Можливо, вона рятувала спільноту від голодної смерті і в цьому простому вітальному сенсі своєю смертю давала життя іншим. До речі, вважається, що тотем є табуованою твариною, яку не можна поїдати і взагалі не можна задавати їй будь-якої шкоди. Але це також поверхове розуміння тотему. При більш прискіпливому погляді виявляється, що такою є повсякденна культова практика, а в час особливо значущого релігійного свята тотем не просто з'їдається – він повинен бути з'їденим, що й відмічає Д. Фрезер у монографії «Золота гілка: Дослідження магії і релігії» (про роль ведмеда у айнів і свині у стародавніх євреїв).

Такий хід міркувань висвітлює дуже архаїчне коріння християнського культу. Не виключено, що головне християнське таїнство євхаристія є трансформацією стародавніх ритуалів жертвопринесення. Первісний смисл причастя виявляється незрозумілим не тільки прихожанам, але і більшості кліриків.

Глибоким і своєрідним є трактування смислу жертви Рене Жираном. Французький релігієзнавець показує амбівалентність ставлення до жертви, особливо до людської. Як ми вже вказували, якщо не необхідно, то бажаною рисою людини, яка приноситься в жертву, є цнотливість. Цнотливість тут являється формою невинності. Тому жертвопринесення є злочином, тому що воно являє собою вбивство невинної людини. Але саме це вбивство робить людину сакральною істотою. Більш того: не існує іншого способу сакралізувати людину, ніж ритуальне вбивство. Отже, жертвопринесення є дуже неоднозначним актом: вбити жертву – це злочин, але саме це вбивство обожає жертву (Саме тому у нас виникає декілька питань: 1. Чи є насильство священною дією; 2. Коли «да», то розуміння моралі як основи буття людини повинно поставити перед суспільством питання про критичне осмислення та переосмислення релігії, яке ґрунтується на доводах раціонального і морального порядку?; 3. Коли «ні», то чи не здається суспільству, що потрібно переосмислити майже всі релігійні ритуали? Але без цих ритуалів релігія вже не буде релігією, а може стати мораллю. Тільки мораль постійно змінюється; 4. То може бритву Оккама будемо застосовувати не тільки для філософії, але й для релігії? (Ми маємо на увазі принцип: «не ускладнювати явище, яке відбувається, якщо його можна пояснити простим способом»). Тобто, можна казати, що іудеї та мусульмани ні їдять свинину згідно релігійних варіантів, а можна розуміти, що вирощування свинини у наджаркому кліматі, де жили ці етноси, могло привести до епідемій, бо свиня – взагалі всеядна та нечиста тварина)).

В цих питаннях ми підійшли до необхідності розуміння ідеї жертви з точки зору розуму, тобто філософії. А, оскільки нам важливо розуміти значення суспільства на розвиток ідеологем жертви, то ми перейдемо саме до точки зору соціальної філософії.

Розуміння жертви у соціальній філософії існує завдяки, перш за все, Е.Дюркгейму [7], Марселю Енаффу [12], Джеффри Александеру (США) [5].

Для основоположника даного підходу французького вченого Е.Дюркгейма принципово важливим фактором пояснення релігії було з'ясування її соціальної функції, яка полягала в зміцненні суспільства і забезпеченні колективної солідарності. Жертва в такому контексті постає невід'ємним елементом культурної комунікації, що забезпечує не взаємодію мирського і сакрального рівнів світобудови, а зміцнення зв'язків між представниками певної спільноти. Жертва, в якомусь сенсі, постає аналогом дару, який встановлює ціну, необхідну, щоб узи, що скріплюють представників одного племені або вступають у взаємодію різних племен, були непорушними.

М. Енафф розгортає структуру жертвопринесення в комунікативний ланцюжок: жертводавець – жертва – адресат жертвопринесення. Це, з одного боку, дозволяє вибудувати чітку

взаємодію жертви і реальних або вигаданих учасників жертвопринесення, але з іншого – помітно звужує саме розуміння жертвопринесення, виключаючи з неї те різноманіття феноменів, які зазвичай пов'язуються зі свідомим або несвідомим жертвопринесенням (наприклад, війна).

Разом з тим, структура, намічена М. Енаффом, виявляється зручною матрицею для виявлення універсальних характеристик жертвності в різноманітті культурних проявів. Для цього необхідно розкриття соціального контексту того, що відбувається жертвопринесення, в результаті чого виходить наступна конфігурація: жертводавець – жертва – адресат (спільнота). При подібному трактуванні відбувається відмова від презумпції свідомої поведінки жертводавця, оскільки жертвність ґрунтується не на процедурних моментах здійснення самого акту, а на його значенні для спільноти – сприяє або не сприяє зміцненню внутрішніх зв'язків і консолідації даного співтовариства. Таким чином, комунікативна інтерпретація жертвопринесення дає можливість виокремити структурні компоненти, сукупність яких і дозволяє чітко ідентифікувати даний культурний феномен.

Для Д. Александера сам акт жертвопринесення є лише окремим (хоча і принципово важливим компонентом) культурної травми. Під культурною травмою він має на увазі подію, що мала місце в недавньому або віддаленому минулому, яке сприймається як загроза для колективної ідентичності і, в силу цього, сприяє згуртуванню спільноти заради подолання травматичних спогадів. При цьому важливо розуміти, що культурна травма може ставитися не тільки до комунікативної пам'яті спільноти, тобто бути присутнім у вигляді особистих спогадів очевидців або учасників травмуючої події. Вона може мати місце в далекому минулому, але, при цьому, виникнення певного контексту, що дозволяє актуалізувати травматичне минуле, робить можливим появу культурних репрезентацій, що відображають риси травми, які найбільш істотні для спільноти.

Взагалі змінюється не тільки поняття «жертва», еволюціонувало саме розуміння жертви у розуму людини. Коли у давнині суспільство розуміло жертву як предмет або живу істоту, «яких приносили як дар богам» [3], то сьогодення розуміє під жертвою, перш за все, «добровільний внесок у вигляді грошей або яких-небудь предметів на користь когось, чогось; пожертвування» [3]. Коли ж починається таке різне світосприйняття? На наш погляд, це відбувається на межі Нового Часу та Просвітництва. Саме в той час людство змінює ціннісні орієнтації, поступово роблячи кроки до розуміння цінності свободи і демократії як деяких абсолютів, а цінності традицій і норм починає сприймати в конфігурації тимчасовості.

У XV–XVII століттях, за думкою М. Вебера, відбулося «розчаклування» світу в протестантській свідомості [1]. Слід відзначити, що насправді процес десакралізації почався дуже давно. В деякому сенсі саме виникнення філософії може трактуватися як прояв десакралізації світу, яка спочатку виникла в давньоіндійському, давньокитайському та давньогрецькому суспільстві. Формування і розвиток інших, ніж міфологічно-релігійний, способів пізнання та розуміння світу являє собою дуже повільний, поступовий та тривалий процес, який набув яскравих форм у ранньому протестантизмі. І в цьому плані не слід вважати Реформацію єдиною або навіть головною причиною десакралізації. Можливо, більш правильним буде вважати «з точністю до навпаки»: *десакралізація світу в свідомості європейської людини є глибинною причиною Реформації*.

Але в історії проглядається наступна закономірність: *якщо десакралізується сакральне, то сакралізується мирське*. По всій видимості, людина не може жити без віри в сакральне. І ми бачимо, що в європейській свідомості Нового часу сакралізуються різноманітні соціальні інститути і феномени: Держава, Вітчизна, Нація, Революція, Прогрес тощо. Зрештою сакралізується Людство. При всій повазі до гуманізму, ми повинні усвідомлювати, що це зовсім не наукова концепція – це певна ідеологія. Згодні, що ця ідеологія набагато краще за фашизм або комунізм, але, все ж таки, це ідеологія.

Тепер ці сакралізовані інститути відтісняють церкву і претендують на те, що саме вони будуть легітимізувати вищі смисли суспільного життя, зокрема, легітимізувати жертви.

Отже, тепер статус сакральних жертв отримують загиблі у боротьбі за Державу, Вітчизну або Націю. Особливо яскравий приклад боротьби легітимацій надає революційний рух. Революціонери намагаються монополізувати право визнання справжніх жертв. Представники тих поколінь, які навчалися у радянській школі, добре пам'ятають революційні пісні, які розучувалися на уроках співу: «Вы жертвою пали в борьбе роковой»; «...и как один умрём в борьбе за это» (за владу рад). Андрій Желябов і Соф'я Перовська є відомими жертвами режиму царських сатрапів. Червоногвардійці, які загинули «в борьбе за это», є священними жертвами революційної боротьби. А чи є жертвами Олександр II, Микола II або білогвардійці, які загинули на фронтах громадянської війни? Ні в якому разі: вони отримали справедливу відплату, вирок їм винесла сама Історія. Після краху комуністичної ідеології спостерігаємо зворотній процес: Микола II сакралізується, Білий рух якщо не сакралізується, то героїзується.

Ця нісєтниця починається в епоху Середньовіччя, коли за допомогою культу мучеників підтримувався релігійний фанатизм, розпалювались релігійні війни. В Новий і Новітній час за допомогою культу мирських жертв розпалюється патріотизм, націоналізм, революціонізм. Чи означає це, що слід відмовитись від культу жертв? За великим рахунком так, але, якщо заглибитись в деталі, то «все не так однозначно».

В історії є як неоднозначне, так і однозначне. Будь-яка легітимація являється умовною, але це не означає, що всі легітимації рівноцінні. Можна і слід розрізняти «правильні» і «неправильні», «істинні» і «хибні» жертви. Чи слід відмовитись від шанування загиблих у боротьбі України проти сучасної російської навали? Люди, які віддали своє життя в боротьбі із загарбниками, або навіть випадково загинули від загарбників, є справжніми і істинними жертвами; а загарбники, які загинули внаслідок самодурства тирана, є хибними жертвами.

Феномен історичної жертви демонструє чудову стійкість не тільки в якості способу легітимації політичного порядку, але і в якості культурної універсалиї, що викликається до життя світоглядними потребами будь-якого суспільства. Вивчення процесів віктимізації (процесу або кінцевого результату перетворення в жертву злочинного посягання особи або групи осіб) та конструювання їх культурних практик є однією з нагальних завдань сучасної теорії культури і вкрай перспективним напрямком міждисциплінарних досліджень.

Сучасне розуміння «жертви» в суспільстві флуктуаційно трансформоване. До нас прийшла нова культурна епоха, під назвою «Культура жертви». І вона сильно змінить модель відносин між людьми.

У молоді в моді поведінка «жертви». Мовляв, ніхто мене не любить, ніхто не розуміє. А у самого класна іномарка, новий просунутий смартфон а в паспорті – всього 18 років!

Але ми зараз не з класичним дорослим бурчанням «ось яка молодь пішла розпечена. У наші ті часи...». Судячи з усього, ми з вами спостерігаємо не поколінну тенденцію, а епохальну. Зміну парадигми – тобто, моделі взаємин між людьми.

Якщо у 90-і підліток нив «як все погано,» йому б сказали «сам дурень» і миттю б забули. Зараз навколо жертв натовпами пурхають дівчата, в надії бути тією самою, що втішить нещасного. Якщо який-небудь міцний веселий юнак спробує жартувати над таким хлопчиком-жертвою, натовп дівчат миттю на нього накинеться. Мовляв «мужлан неотесаний! Не ображай нещасного, бачиш йому, як сумно! Він і так в пошуках себе і ніяк не може себе знайти».

Дивіться, раз ця поведінкова модель привертає протилежну статть – значить схема працездатна. Більш того, вона більш виграшна в еволюційному плані. Тобто саме така людина ще й залишить більше потомства та передасть свій геном більшій кількості осіб. Поведінка (а точніше, комплекс факторів, включаючи гормони, що обумовлює таку поведінку) закріпиться в людській популяції. Якщо самцеві-павичу, щоб залучити самку, потрібно буде розпушити хвіст, то самцеві людині – просто поплакати.

Чому така модель стала вигідною?

Прийдуть структури, зацікавлені в тому, щоб тобі допомогти. Інститути, які виганяють викладачів за те, що вони когось образили. Netflix, який викидає фільми з неугодами акторами. Всі вони, допомагаючи жертві, набирають соціальний капітал.

Виходить, людині стає вигідно виступати об'єктом агресії. Ображатися. Тому що жертва автоматично стає важливим членом суспільства, підвищує свою значимість.

Суть культури жертви: називаючи себе жертвою, ви заслуговуєте на особливу турботу та особливу повагу.

Якщо повернутися до сучасної війни України з росією, то слід внести, можливо, неприємне виправлення. Сучасна війна є високотехнологічною. Перемогу в ній забезпечує не стільки моральний дух особового складу, скільки професіоналізм та технологічний рівень і кількість зброї. Отже, пріоритет слід віддати не жертвному героїзму, а професіоналізму та рівню озброєння.

Наступне положення, можливо, буде виглядати ще більш неприємним. Те, що держава, нації, класи і т. ін. існували не завжди, є загально визнаним історичним фактом. Марксизм пророкував про відмирання держави у комуністичному майбутньому. Але зовсім не обов'язково бути марксистом. В теоріях постіндустріального та інформаційного суспільства розглядається можливе ослаблення ролі державної влади у інформаційному суспільстві високого рівня розвитку. Держава якщо не відіме, то її роль буде зведена майже до нуля. Цілком можливо, подібна доля чекає на нації та класи, а також на окремі країни, на сам принцип суверенітету. Припустимо, якщо людство доживе десь до XXV століття. І якщо в тому людстві будуть існувати історики та представники інших соціальних наук, то, скоріш за все, вони будуть зі здивуванням і навіть обуренням писати: «Уявляєте, п'ятсот років тому люди були такими чокнутими, що вбивали один одного за окремі шматки території, за різні кольори певних клаптів тканини, за різні уявлення про те, хто більш правильно живе».

Але є й інший, більш особистісний погляд на ідею жертви. Коли ми зазираємо в історію українського народу, то побачимо, що саме цінність свободи є центруючою. І в сучасній Україні український народ у якості представників всіх етносів, які проживають у нашій державі б'ється саме за свободне буття, жертвуючи самим дорогим, що є у людства – життям. До речі, за що гинуть російські громадяни, не розуміють навіть вони самі.

Висновки. Ідея жертви є однією зі стержневих в історії культури. Культ жертвопринесень є настільки стародавніми і настільки системоутворюючими для первісної спільноти, що, можливо, релігія як така виникла з культу жертвопринесення. Поступово ідея жертви десакралізується в суто релігійному аспекті. Але вона не зникає, а трансформується в різні види світської ідеології та практики, які, в певному сенсі, сакралізуються. Слід усвідомити, що ідея жертви має як потужний позитивний культуротворчий потенціал, так і не менш потужний негативний. У сьогоденному суспільстві виник культ жертви та культура жертви. Отже, незважаючи на неоднозначність ідеї жертви, наш останній висновок буде дуже однозначним: *важко знайти в історії культури більш шкідливу ідею, ніж ідея жертви.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; перекл. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
2. Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури. / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера. Київ: Дніпро, 12. 351с.
3. ЖЕРТВА – тлумачення, орфографія, новий правопис ... // Словник. Портал української мови та культури. <https://www.slovnuk.ua> > swrd=жертва. (дата звернення 18.01.24).
4. Фрейденберг О.М. Міф і література давніх часів. Київ: MaxBook, 2008. 896 с.
5. Alexander Jeffrey C. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. New York: Oxford University Press, 2005. 310 p.
6. B. van Nooten und G. Holland, Rig Veda, a metrically restored text, Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1994. 667 p.
7. Durkheim É. The elementary forms of religious life. New York: Free Press, 1995. 466 p.
8. Frazer J. G. The Golden Bough. The Golden Bough. Oxford University Press. 2002. 768 p.
9. Gadacz René R.. «Potlatch». The Canadian Encyclopedia. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/potlatch>. (дата звернення 18.01.24).
10. Girard R. Le Bouc émissaire, 1982. Paris: Grasset, 1982. 298 p.

11. Girard R. La violence et le sacré. Paris: Grasset, 1972. 226 p.
12. Hénaff M. Le Prix de la Vérité. Le don, l'argent, la philosophie. Publishe : SEUIL, 2002. 560 p.

REFERENCES

1. Veber M. Protestantska etyka i dukh kapitalizmu / Maks Veber; perekl. z nim. O. Pohoriloho. Kyiv: Osnovy, 1994. 261 s.
2. Holosy Starodavnoi Indii: Antolohiia davnoindiiskoi literatury. / Perekl. iz sanskrytu, uporiadkuvannia P. Rittera. Kyiv: Dnipro, 12. 351 s.
3. ZhERTVA – tlumachennia, orfohrafii, novyi pravopys ... // Slovnyk. Portal ukrainskoi movy ta kultury. <https://www.slovnyk.ua › swrd=zhertva>. (data zvernennia 18.01.24).
4. Freidenberh O.M. Mif i literatura davnikh chasiv. Kyiv: MaxBook, 2008. 896 s.
5. Alexander Jeffrey C. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. New York: Oxford University Press, 2005. 310 r.
6. B. van Nooten und G. Holland, Rig Veda, a metrically restored text, Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1994. 667p.
7. Durkheim É. The elementary forms of religious life. New York: Free Press, 1995. 466 p.
8. Frazer J. G. The Golden Bough. The Golden Bough. Oxford University Press. 2002. 768 r.
9. Gadacz René R.. «Potlatch». The Canadian Encyclopedia. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/potlatch>. (data zvernennia 18.01.24).
10. Girard R. Le Bouc émissaire, 1982. Paris: Grasset, 1982. 298 r.
11. Girard R. La violence et le sacré. Paris: Grasset, 1972. 226 r.
12. Hénaff M. Le Prix de la Vérité. Le don, l'argent, la philosophie. Publishe : SEUIL, 2002. 560 p.

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0323-4457

Yeremenko Oleksandr Mykhailovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Philosophy
National University "Odesa Law Academy"
23, Fontanska doroha str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2922-0643

EVOLUTION OF THE IDEA OF SACRIFICE IN CULTURAL HISTORY: PHILOSOPHICAL ASPECT

Relevance of the study. *The idea of sacrifice is at the heart of human culture, as are tools, myths, and rock art. Moreover, it is always present in the future in world and national cultures. However, over the course of history, the idea of sacrifice has also changed. Over time, blood sacrifices were transformed both in semantic and conceptual terms into equivalent variations: first they were people, then animals, then money and any other valuable things for society. In the modern world, the status of a victim is formed with the help of the media and generally accepted public opinion. At the same time, it provides its owner with moral and other preferences. It is important to understand how the very idea of the victim evolves and its impact on the position of a person in modern society.*

The purpose of the study: *is to analyze the main stages of the evolution of the victim's idea, explain the forms of its transformation, and show its ambivalent nature. The theoretical and methodological base of the research consists of a combination of philosophical, ideological, political, religious and other components, which makes it necessary to combine different methodologies corresponding to the main stages (types) of victim evolution (systemic, cultural and typological methods); sign-symbolic*

and discursive-communicative forms of manifestation and existence of victim phenomena in various socio-cultural contexts (hermeneutical method, socio-cultural approach).

The results of the study. *Sacrifice is an important element of ancient cults, and so important that religion as such could have originated from the ritual of sacrifice. Usually, sacrifice is understood as the ritual killing of a creature or the destruction of a thing for the sake of receiving mercy from the gods. But this understanding of the victim is the result of its rationalization in the process of developing religious consciousness. In the most ancient cults, the sacrifice is not offered to God – God himself is offered as a sacrifice. In the ritual of sacrifice, the creature that is being killed is deified.*

Common forms of worldly sacrifice are various cults of fallen heroes in the sphere of military and political life, in particular the cult of fallen heroes of the revolutionary struggle.

The idea of sacrifice has great cultural potential. But this potential contains not only positive, but also negative meanings. In modern society, professionalism is more important than heroism. It is possible that in a future, even more rationalized society, the cult of sacrificial heroism will lose its meaning.

Key words: *victim, cult, victim culture, values, value orientations, culture, freedom, desacralization, legitimation.*

УДК 7.01+141+316

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-2>**Dobrolyubska Yuliya Andriivna**

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine History,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3564-854X

IN THE INTERPRETATION OF R. PARK «THE MARGINAL PERSON»: EXPERIENCE OF THE MODERN VIEW OF THE CONCEPT

Relevance of the Problem. *The main thesis lies in the notion that according to Park's concept, the marginal individual can stimulate innovative processes in society. The aim of the article is to analyze the «marginal person» in R. Park's concept, which is a natural product of such manifestations of modern society as mobility, rationality, and a high degree of freedom, as well as to identify the phenomenon of cultural marginality in connection with racial and ethnic relations. Research Methods.* *Dialectical principles of objectivity and investigation serve as the methodological basis, allowing to demonstrate the dependence of marginality emergence on the specificity of the context – historical, social, ethnocultural. Scientific novelty* lies in revealing how Park's works explore social mobility and the phenomenon of marginality, carried out in the spirit of the aforementioned orientations: conceptualization, response to processes of social change, attention to specific facts, and pressing issues of one's country. **Results and Conclusions.** *The radical transformation of personality towards overcoming superstitions and prejudices towards individuals from other social groups is possible only under the influence of close and specific contacts. The new embodiment of the «melting pot» is the marginal personality. It can serve as a connecting link between different racial and ethnic groups and contribute to mutual understanding among them. Being bilingual, the marginal personality is capable of assimilating the values of two different cultures and transferring cultural patterns from one group to another, thus playing a positive role in reducing social distance between indigenous populations and immigrants. Their personality irreversibly transforms under the influence of various cultural patterns, thus being able to play a leading role in assimilation processes. With their internal freedom and breadth of worldview, the marginal personality can become an active participant in positive transformations in society and culture. Through careful reading of Park's works, material can be found that describes the adaptation of incoming peoples to new social conditions, reminiscent of the situation of individuals from social niches in society.*

Key words: *marginality, marginal person, social space, social distance, migration, adaptation, assimilation.*

Introduction. The name of R. E. Park (1864-1944) symbolizes the process of the formation of sociology in the United States and the establishment of the Chicago School of Sociology – one of the leading academic institutions in sociology of the 20th century. E. Tiryakian refers to the Chicago School as one of the three «successful schools in the development of sociology». Dating the emergence of «new sociology» to 1890 (the year of academic institutionalization of sociology), E. Tiryakian speaks of the Durkheim school, the Chicago School, and the Parsons school as dominant. Park's role in the development of ideas within the Chicago School of Sociology is difficult to overestimate. Using Durkheim's terminology, Tiryakian characterizes the Chicago Department of Sociology as a «community» distinguished by «organic solidarity» under Park's leadership [3, p. 224-226]. Park stimulated numerous areas of social research, and he had the ability to elevate any student to seemingly unattainable heights.

The aim of the article is to analyze the «marginal person» in R. Park's concept, which is a natural product of contemporary societal manifestations such as mobility, rationality, and a high degree of freedom, as well as to identify the phenomenon of cultural marginality in connection with racial and ethnic relations.

The purpose of the study. The main thesis is that according to Park's concept, the marginal person can stimulate innovative processes in society. Despite the commonly accepted identification of the methodological orientation of the Chicago School of Sociology with empirical orientation, some researchers note that Park saw his contribution to social science in the development of a system of concepts that allow for the classification and analysis of acquired data. The scholar stated: «The problem I was interested in was always more theoretical than practical» [2, p. 274]. According to E. Hughes, «Park did not want to form a system, but he was first and foremost a systematic sociologist» [1, p. 357]. As for the empirical orientation of research by Chicago scholars, it manifested primarily in the rejection of abstract evolutionary and individual-psychological schemes in explaining societal and individual life. As noted by R. Turner, this approach focused on phenomena that were concrete enough and required reliable methods of study [4, p. XVII]. Working with facts rather than assumptions is one of the principles of Park's and his followers' scientific creativity. Two leading sociologists at the University of Chicago – W. Thomas and R. Park – aimed to create a theory with a conceptual apparatus that could be directly used in empirical research (the idea of «middle-range theory» as formulated by R. Merton would emerge in American sociology much later).

Another characteristic feature of the activities of Chicago sociologists was the dominance of a focus on studying social processes rather than social structures in their research. Such orientation was typical of the American, rather than European, tradition. Social changes received not only institutional but also personal dimensions in the works of Chicago scholars: thousands of biographies, diaries, and letters were analyzed by them to study the modification of attitudes and behaviors of individuals in a changing world. In his work «American Practices», E. D. Rucker noted that Chicago scholars focused on social action and human activity. He wrote: «The University of Chicago provided an atmosphere of energy and rupture with the past, which corresponded to American thinking traditions, different from European heritage» [8, p. 36].

A lively response to the dynamics of contemporary American society, attention to urbanization issues, adaptation of numerous immigrants, and social control in turbulent social conditions translated into active social work and unprecedented social reform. Chicago became the most sociologically studied city, with its development and organization of life being carried out based on the research of University of Chicago scholars.

Research methods. The methodological foundation is based on dialectical principles of objectivity and investigation, which allow for demonstrating the dependence of the emergence of marginality on the specificity of the context – historical, social, and ethnocultural.

Dialectical principles of objectivity entail approaching the study of marginality with a commitment to impartiality and accuracy, aiming to understand the phenomenon as it exists in reality, without bias or subjective interpretation. This involves recognizing the multifaceted nature of marginality and avoiding reductionist or oversimplified explanations

Furthermore, the principle of investigation involves systematic and rigorous examination of various factors contributing to the emergence of marginality. Researchers must delve into historical, social, and ethnocultural contexts to uncover the complex interplay of forces shaping individuals' experiences of marginalization. This entails considering historical legacies, societal structures, cultural norms, and power dynamics that influence the positioning of individuals and groups on the margins of society.

By applying dialectical principles of objectivity and investigation, researchers can provide a comprehensive analysis of marginality, revealing its interconnectedness with broader societal processes and contextual factors. This approach facilitates a deeper understanding of the complexities of marginalization and informs more effective strategies for addressing social inequalities and injustices

Scientific novelty lies in revealing how Park's works explore social mobility and the phenomenon of marginality, carried out in the spirit of the aforementioned orientations: conceptualization, response to processes of social change, attention to specific facts, and pressing issues of one's country.

Results and discussion. Park's study of social mobility and the phenomenon of marginality is conducted in line with the aforementioned orientations: conceptualization, response to processes of

social change, attention to specific facts, and pressing issues of one's country. Anticipating the idea of forming a global society, Park noted that the social science of his time used the concept of society to describe «that worldwide network of social relations within which in our modern world all nations and all institutions are evidently interrelated and are increasingly being drawn together» [5, p. 14]. Referring to Graham Wallas, Park applies the term «Great Society» introduced by this author to the contemporary social system, showing its fundamental difference from social systems of the past.

The Great Society has several distinctive characteristics. It has a size that constantly expands with the development of trade and industry. It gives rise to a civilization that «embraces the whole world». Inheriting the cultural traditions of ancient civilizations, it forms the cultural resources of this new, truly cosmopolitan society, including numerous racial minorities and local cultures.

The new emerging civilization has reached a convergence of its borders with the geographical boundaries of the human environment. According to Park, «further expansion of the Great Society will be in the direction of greater complexity rather than territorial expansion» [5, p. 15].

Complexity is another characteristic feature of the new civilization. Park associates it with the «extraordinary variety and interdependence in modern industry». Speaking of the interconnectedness of all parts of the world community, Park writes about a situation where «the price of raw rubber in the London market comes to have a profound effect on the lives of natives in Central Africa and in the headwaters of the Amazon» [5, p. 16].

Another striking feature of modern society is the speed of development. Although civilization, according to Park, most likely emerged from the development of settled peoples, Park, citing Karl Bücher, notes that each new progress in culture usually begins with a new period of migration. Mobility, often associated precisely with migration, has always been considered an indicator (or even a cause) of social change. Migration is not synonymous with mobility. In the modern world, migration, according to Park, has almost ceased (except for refugee migration), but the mobility of the world's population has reached incredible proportions. Mobility is multidimensional: at different times it has been identified with migration and change of residence (Park distinguishes these concepts), and with changes in profession and status in the social hierarchy.

Any improvement in communication (primarily the development of transportation) has contributed to increased mobility in the world, as it provided for crossing vast distances in short periods of time. Park vividly describes the contemporary society in his precise figurative language. The scholar writes that «... the airplane has almost annihilated distances which once separated nations and peoples, and the radio has turned the world into one vast whispering gallery» [5, p. 18]. If we add modern Internet to these examples, the picture becomes even more impressive. Any achievements in the field of communication increase the speed of social change. Mobility in the modern world is developing at a much faster pace than in other periods of history.

The high speed of transformation of modern society is associated, in addition to communication development (in the sense of this term), with the emergence of financial economy. As an American scholar writes, «nothing has contributed so much to the mobilization and secularization of modern society as the all-pervasive use of money as a measure of value and a means of exchange» [5, p. 17]. This perspective on describing modern society was the result of Park's acquaintance with the work of Georg Simmel, whose exceptional lectures became the only systematic course on sociology that Park attended. In his widely known work «The Philosophy of Money» [1, p. 354], the German thinker writes that the emergence of money contributed to the development of pragmatism and rationality in the social world. The latter led to depersonalization of human contacts and the appearance of cynicism in human relations (everything is for sale), contributed to the relativization of all human existence. It was Simmel who first showed that the money economy promotes the prevalence of intellectualism over feelings and determines the «refined essence of the new time». Following the views of his teacher, Park notes that in the Great Society there has been a widespread replacement of personal and moral ties with impersonal and rational connections among its members. These reflections of the American scholar can be compared with Max Weber's teachings on rationality, for whom social progress was primarily manifested in the growing rationalization of social life.

The fourth characteristic of modern society, according to Park, is mechanization as a consequence of the development of human reason. The machine is one of the manifestations of rationality. This was accompanied by technological development, which reached its peak in cities, «where it completely transformed the human environment» [5, p. 19]. Before our eyes, the idea of the American scientist is fulfilled by new realities. In the arguments presented by Park, one can again feel the influence of Simmel, although the views of the American sociologist differ in greater neutrality in the interpretation of the contemporary intellectual and technical achievements of humanity.

Rational science and technology have penetrated all spheres of society. As Park writes, they have led to the replacement of understanding methods in politics, education, and business with methods of manipulation. This idea by Park is very interesting and requires further development. Every aspect of modern society is becoming mechanized and rationalized, inevitably leading, as mentioned above, to the widespread displacement of close and personal relationships by impersonal and formal relationships. This especially occurs in cities.

The fifth characteristic of modern society is freedom. It has numerous dimensions: freedom of movement, which takes on gigantic proportions, freedom to compete for occupations in the society's economy, place and status in the social hierarchy, freedom of self-expression, freedom from moral prohibitions, and so on.

The enumerated characteristics of modern society find their personal embodiment in the marginal person. The concept of «marginality» was introduced by Park in 1928 and became a refinement of Simmel's concept of «stranger». In the famous sociology textbook written by Park and his closest associate E. Burgess, Simmel's text describing the sociological content of the term «stranger» is cited. The social type of the «stranger» is distinguished by characteristics such as mobility, objectivity, confidence, freedom from conventions, and detachment.

Park examines the problems of the marginal person in the context of an extremely intense cultural conflict. Certain groups of people (American mulattos, European Jews, Asian half-breeds, Chinese traders of South Asia) have emerged in society deeply involved in two distinct societies, in neither of which they can be fully integrated. These groups are a significant problem for both society and themselves. The marginal person is doomed to live in two societies and two cultures, which are antagonistic. Living in two worlds, they are cosmopolitan and alien in each. Nevertheless, in relation to their primary environment, they become individuals with a broader outlook.

The Chicagoan scholar, with his vividly expressed reformist fervor, could not help but be concerned about the issues of regulating the relations between migrants (cultural marginals) and the local population. In his article «Beyond Our Masks», using the example of immigrants from China and Japan who settled in America, Park impartially analyzes the reasons for the emergence of social distance between them and the local population. According to the scholar, this is more of a communication problem than inherent fundamental differences between representatives of different races and cultures. As indigenous peoples get to know each other, «behavior that shocked us with its unfamiliarity becomes familiar and understandable». People who seemed impenetrable «become expressive and humane». Personal relationships and friendly preferences are «great moral solvents». These expressions found their conceptual expression in Park's teachings on social distance and racial consciousness, as will be discussed further.

The marginal type of personality, which is formed in the modern urban environment, gradually becomes dominant. Its principles are at the foundation of modern rational civilization. Having a broader horizon, a more subtle intellect, greater independence, rationality, and civilization, the marginal person simultaneously embodies a number of unattractive traits: the possibility of turning rationality into cynicism, freedom from superstitions and stereotypes into a complete loss of moral compass. Thus, the contrast between Chinese born in America and their parents is very striking. «The sons born here are most often familiar and familiar» [7, p. 216]. Park also emphasized that the inner freedom of the marginal person often turns into loneliness. Ultimately, the marginal person demands the establishment of new, previously unknown forms of social control over their behavior, the effectiveness of which is difficult to guarantee.

Park noted that «large cities, where people were united more by symbiotic than social ties, have not yet developed traditions or moral solidarity sufficient to guarantee the reproduction of existing social institutions» [7, p. 356]. However, in reflections on the absence of new, timely forms of social control, the scholar finds signs in society of the development of «friendliness and interest in each other among different nations». «Unbiased examination of the facts should at least restrain passions and clarify the situation from some of the bitterness trapped in it» [7, p. 367].

The problems of marginality were considered by Park in their close connection with the scholar's reflections on the social distances between different social groups. The concept of social distance was borrowed by Park from Simmel. As L. Coser writes, it was of great importance for understanding modern racial relations. Being an unbiased scholar, Park believed that a true researcher should not curse some and pray for others. He studied the social distance between representatives of different social groups as a natural phenomenon of societal life. Park viewed this phenomenon as something that should not be studied from the perspective of moralizing and evaluative judgments.

Park defined social distance as the degree of closeness between groups and individuals. «The degree of closeness measures the influence each has on the other» [6, p. 257]. Social distance is directly related to concepts such as racial consciousness and class consciousness. They describe the worldview in which «we perceive the distances that separate us from classes and races we little understand» [6, p. 257]. According to Park, the confrontation between representatives of different social groups can be softened by each group and each individual being aware of their place in the social structure and their own distance. The scholar writes: «Clearly, anyone can get along with anyone else if both keep a proper distance» [6, p. 258].

At the same time, Park analyzes the presence of prejudices and superstitions in racial and class consciousness. He considered superstition as «more or less instinctive and spontaneous disposition to maintain distance» [Park, 1950, p. 259]. The American sociologist made a very bold statement: superstitions are absent only in individuals without convictions and character. Friendliness and hostility are correlated concepts. Moreover, superstition and social distance are inherent aspects of human association [6, p. 230]. Racial superstition can be regarded as a «status phenomenon». Park writes: «Every individual we encounter inevitably finds a place in our consciousness in a certain existing category» [6, p. 232]. Each personality is defined and evaluated according to the status attributed to it in the established order of things.

Park's teachings on social distance were picked up by E. Bogardus, who created the well-known «social distance scale». Although the measurement results did not reflect the objective social status of ethnic groups, they helped in studying national stereotypes and human superstitions. The scale items included questions about establishing kinship through marriage, membership in the same club, common employment in a profession, common citizenship in a country, etc.

Racial conflicts show that when the traditional order weakens, customary accommodation is no longer effective, and social distance cannot be maintained. Racial conflicts are harbingers of changes in racial status order. They lay the groundwork for new accommodation.

In 1928, Park wrote: «In America, perhaps there are fewer racial superstitions than elsewhere, but there is more racial conflict and more antagonism» [6, p. 233]. This situation is associated with the presence in American society of greater change and progress. Thus, with his characteristic breadth and objectivity, Park considers the presence of racial conflicts and racial superstitions as a consequence of turbulent changes that require comprehensive study and the development of new forms of social control to establish a stable social order.

From Park's perspective, the cycle of racial relations from accommodation to conflict and new accommodation, and perhaps assimilation, is a separate case of the general process of social change.

In his early works, Park linked racial and ethnic superstitions with the fear of economic competition. The fear of losing economic status turns into hatred for members of other (more active or hardworking) racial and ethnic groups. This superstition is not dispelled by understanding the situation and familiarity. In later research, in light of the above idea of social distance (the inter-

pretation of which excluded unhealthy feelings and antagonism, but simply meant a degree of closeness), Park identified unreliability (unpredictability) in relations with strangers as the main cause of superstition. Predictability was recognized by him as an essential condition for human interaction. Gradually, Park began to interpret superstition as a phase in intergroup processes, and social distance as a communication problem. Thus, the American scholar's view progressed from equating superstition with a direct response to economic competition to describing a more complex disposition, which can persist as an ideology and be preserved through social structure [4, p. XX-VII]. «Superstitions are generally not an aggressive but a conservative force; they are a kind of spontaneous conservation aimed at preserving the social order and the social distances at which this order is maintained» [6, p. 238].

As the American scholar notes, racial and class consciousness «often complicates and weakens personal relationships that could otherwise become the closest and involve complete understanding» [6, p. 239]. When people's relationships are built more on a personal rather than group basis, superstitions are undermined.

Conclusions. Thus, the radical transformation of the personality in the direction of overcoming superstitions and prejudices against a person from another social group is possible only under the influence of close and specific contacts.

Social distance is a barrier to communication (along with differences in language and traditions). The problem of racial prejudice has always been very acute in front of American society. It became even more acute because of the «aliens» from China and Japan. Park gives examples of the difference in etiquette and worldview of people of Eastern and Western cultures and emphasizes that the «more striking the racial differences, the more intense the racial self-consciousness and the greater the social distance that separates the new peoples from the natives» [4, p. XXXVI]. However, when we carefully study the characteristics of each people and penetrate «into the motives behind customs and behavior that seemed to us at first strange, foreign and repulsive», we inevitably find that similar motives could be the driving force for us under similar circumstances.

The new incarnation of the «melting pot» is the marginal individual. It is she who can become a connecting link between different racial and ethnic groups and promote mutual understanding between them. Being bilingual, a marginal individual is capable of assimilating the values of two different cultures and transferring cultural patterns from one group to another, and therefore can play a positive role in reducing the social distance between natives and immigrants. Her personality is irreversibly transformed under the influence of different cultural patterns, and therefore she is able to play a leading role in the assimilation processes. A marginal individual with his inner freedom and breadth of outlook can become a living participant in positive transformations in society and culture.

However, if you carefully read Park's works, you can find material that describes such a way of adaptation of the new peoples to new social conditions, which resembles the position in society of individuals from social niches. Thus, Park notes that, under certain conditions, «people of different races can live side by side in symbiotic relationships, each playing its own role in the common economy, but not interbreeding to any significant extent; at the same time, each group more or less completely preserves its own society» [5, p. 21].

BIBLIOGRAPHY

1. Coser L. A. *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context* New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1971. 636 p.
2. Odum H. W. *The Story of Sociology in the United States through 1950. American Sociology.* New York: Longmans, Green and Co. 1951. P. 274-275.
3. Tiryakian E. A. *The significance of schools in the development of sociology. Contemporary issues in theory and Research. A metasociological Perspective.* London : Freenwood Press, 1979. P. 224-226.
4. Turner R. N. Introduction. *Park R. E. On Social Control and collective behavior. Selected papers.* Ed. by R. H. Turner. Chicago : University of Chicago Press, 1967. P. XVII-XXVII.

5. Park R. E. *Society, collective behavior, news and opinion, sociology and modern society*. Glencoe : Free press. 1955. P. 13-21.
6. Park R. E. *Race and Culture*. Glencoe, Illinois : Free Press, 1950. 403 p.
7. Park R. E., Burgess E. W. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago and London : The University of Chicago Press. Third edition, 1969. 1040 p.
8. Rucker E. D. *The Chicago Pragmatists*. Minneapolis : University of Minnesota press, 1969. 200 p.

REFERENCES

1. Coser L. A. (1971) *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context* New York : Harcourt Brace Jovanovich. 636 p.
2. Odum H. W. (1951) *The Story of Sociology in the United States through 1950*. *American Sociology*. New York: Longmans, Green and Co. P. 274-275.
3. Tiryakian E. A. (1979) The significance of schools in the development of sociology. *Contemporary issues in theory and Research. A metasociological Perspective*. London : Greenwood Press. P. 224-226.
4. Turner R. N. (1967) Introduction. *Park R. E. On Social Control and collective behavior. Selected papers*. Ed. by R. H. Turner. Chicago : University of Chicago Press. P. XVII-XXVII.
5. Park R. E. (1955) *Society, collective behavior, news and opinion, sociology and modern society*. Glencoe : Free press. P. 13-21.
6. Park R. E. *Race and Culture*. Glencoe, Illinois : Free Press, 1950. 403 p.
7. Park R. E., Burgess E. W. (1969) *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago and London : The University of Chicago Press. Third edition. 1040 p.
8. Rucker E. D. (1969) *The Chicago Pragmatists*. Minneapolis : University of Minnesota press. 200 p.

Добролюбська Юлія Андріївна
доктор філософський наук, професор,
професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3564-854X

«МАРГІНАЛЬНА ЛЮДИНА» У ТРАКТУВАННІ Р. ПАРКА: ДОСВІД СУЧАСНОГО ПРОЧИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ

Актуальність проблеми. Головна теза полягає в тому, що згідно з концепцією Парка, маргінальна людина може стимулювати інноваційні процеси у суспільстві. **Метою** статті є аналіз «маргінальної людини» у концепції Р. Парка, що є природним продуктом таких проявів сучасного суспільства як мобільність, раціональність та висока ступінь свободи, а також виявлення феномену культурної маргінальності у зв'язку з расовими та етнічними відносинами. **Методи дослідження.** Як методологічна основа виступають діалектичні принципи об'єктивності, дослідження, які дозволяють показати залежність виникнення маргінальності від специфіки контексту – історичного, соціального, етнокультурного. **Наукова новизна** полягає у виявленні того, як у творах Парка відбувається вивчення соціальної мобільності і феномена маргінальності, виконано в дусі вищезазначених орієнтацій: концептуальності, відгуку на процеси соціальної зміни, уваги до конкретних фактів та животрепетних проблем своєї країни. **Результати та висновки.** Таким чином, радикальна трансформація особистості у бік подолання забобонів та упереджень щодо людини з іншої соціальної групи, можлива лише під впливом близьких та конкретних контактів. Новим втіленням «плавильного котла» є маргінальна особистість. Саме вона може стати сполучною ланкою між різними расовими та етнічними групами та сприяти взаєморозумінню між ними. Будучи двомовною, маргінальна особистість здатна до засвоєння цінностей двох різних культур і перенесення культурних патернів від однієї групи до іншої, а

тому може зіграти позитивну роль у зменшенні соціальної дистанції між представниками корінного населення та іммігрантами. Її особистість незворотно трансформується під впливом різних культурних патернів, а тому вона здатна грати лідируючу роль у процесах асиміляції. Маргінальна особистість з її внутрішньою свободою та широтою світогляду може стати живим учасником позитивних перетворень у суспільстві та культурі. При уважному прочитанні робіт Парка можна виявити матеріал, який описує такий спосіб адаптації прийшлих народів до нових соціальних умов, що нагадує становище у суспільстві індивідів із соціальних ніш.

Ключові слова: маргінальність, маргінальна людина, соціальний простір, соціальна дистанція, міграція, адаптація, асиміляція.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-3>**Кадієвська Ірина Аркадіївна**

доктор філософських наук,
професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової Академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Остапчук Тарас Степанович

кандидат педагогічних наук, полковник,
начальник кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової Академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7461-5508

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСУ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Актуальність проблеми. Усвідомлюючи тривалість повномасштабної війни проти російських загарбників та надзвичайної ситуації, що склалась у нашій державі, більшість українців відчують високий рівень дистресу. Стрес являє собою нормальну реакцію людського організму, яка в звичайних умовах проходить, коли стресова подія або ситуація закінчується. На відміну від нього, дистрес не зникає після завершення події, що його викликала. Дистрес являє собою тривалий період емоційного або психологічного напруження, виснаження або дискомфорту. Дистрес – це стан, за якого загальний рівень стресу стає настільки високим та хронічним, що люди вже не можуть самотійно впоратися із собою та починають проявляти спочатку психосоматичні, а потім вже й небезпечні соматичні порушення та розлади.

Мета статті полягає у соціально-філософському аналізі значення об'єктивних та суб'єктивних факторів реагування людей на стрес та розвиток стресостійкості в надзвичайних умовах.

Для реалізації поставленої мети було використано такі **методи** як метод критичного аналізу наукової літератури з даної проблематики, спостереження, індуктивний метод і метод системного аналізу.

Результати дослідження. Застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні стресу є найбільш виправданим та продуктивним, адже людина, це унікальна біосоціальна істота, яка піддається різноманітним зовнішнім та внутрішнім впливам. В Україні до об'єктивних стресових факторів в сучасних умовах передусім можна зарахувати: тривалу пандемію COVID 19, повномасштабне вторгнення РФ в Україну й страшну війну, загрозу та підсилення економічної та соціальної кризи, що супроводжується зростанням інфляції, безробіття та міграції населення. Однак поряд із об'єктивними викликами та загрозами паралельно та одночасно на громадян впливає й безліч суб'єктивних стресових чинників, які варто підняти на більш високий рівень осмислення. Тому перш за все слід зазначити, що суб'єктивним стресорним фактором виступає людське мислення. А воно, як відомо, може бути позитивним або негативним. В той час, коли людина із звичкою до негативного мислення постійно наповнює власну уяву трагічними, потворними та страшними образами, оптимістично налаштована людина накопичує позитивні психологічні ресурси, установки та моральні цінності. Корисна звичка мислити позитивно може реально допомогти людям зберігати психологічне та фізичне здоров'я. Успіх підвищення стресостійкості та адаптивності до стресів залежить від цілеспрямованої роботи із мисленням та фантазією. Необхідне регулярне застосування аутотренінгу, систематичної дисенсибілізації, психофізичного та ідеомоторного тренування, використання психологічних технік медитації, прогресивної релаксації, гіпнотерапії та самопрограмування. В той же час успіх у підвищенні стресостійкості залежить не тільки від індивідуальної роботи, але й

від роботи колективної, що проявляється у регулярній взаємодтримці, взаємодпомозі, у розвитку соціальної солідарності.

Ключові слова: стрес, дистрес, позитивна психологія, стресостійкість, позитивне мислення, феномени суб'єктивного духу, фантазія, творча уява.

Вступ. Стрес та його вплив на людський організм досліджується різними науковими дисциплінами. Біологи, фізіологи та лікарі вивчають здебільшого природні фактори впливу стресів на здоров'я людини з метою профілактики та подолання різноманітних негативних наслідків. Філософи аналізують значення об'єктивних та суб'єктивних чинників реагування різних людей на стрес. Це ціла низка важливих діалектичних питань про те: що являє собою стресостійкість як особливий психологічний феномен? Які фактори впливають на розвиток стресостійкості? Як співіснують вроджені та набуті якості особистості, які визначають стресостійкість? Чи існують можливості трансформації дистресу в евстрес? Мислителів цікавить перспектива боротьби з негативними наслідками стресу шляхом розвитку самосвідомості, удосконалення світогляду та просвітлення світосприйняття людини.

Психологічний підхід, як відомо, передбачає передусім осмислення механізмів саморегуляції та пошук нових технік, методів та стратегій підвищення персональної стресостійкості та адаптивності до стресів. Насправді актуальних питань надзвичайно багато, та всі вони окрім світоглядних аспектів містять й інші важливі складові, які не можуть бути проаналізовані та осмислені без участі різних наукових дисциплін.

Філософи, психологи, соціологи, лікарі мають співпрацювати у міцному тандемі заради досягнення найкращих результатів. Очевидно, що саме міждисциплінарний підхід в дослідженні стресу є найбільш виправданим та продуктивним, адже людина, це унікальна біосоціальна істота, яка піддається різноманітним зовнішнім та внутрішнім впливам. В цьому сенсі культурні, соціальні та біологічні фактори постійно переплітаються, створюючи в кожному окремому випадку унікальну систему впливу на людський організм. Проблема наукового вивчення, осмислення та обґрунтування багатоманіття об'єктивних та суб'єктивних факторів реагування людей на стрес та розвитку стресостійкості в надзвичайних умовах є особливо актуальною та науково значущою. Без перебільшення можна стверджувати, що від результатів вирішення цієї наукової проблеми залежить психологічне здоров'я наших співгромадян. Тому вся наукова спільнота, що займається зазначеною проблематикою має усвідомлювати особливе значення та роль цієї роботи та відповідально ставитись до її результатів.

Мета статті полягає у проведенні соціально-філософського аналізу психології стресу в надзвичайних умовах.

Результати дослідження. Фізіологічні, психологічні, соціальні реакції людей і тварин на надзвичайні впливи до Ганса Сельє вивчали сотні дослідників, не називаючи їх «стресом». Вперше реакцію організму на стрес описав в 1932 році психолог Уолтер Кеннон, який назвав стрес «реакцією боротьби» або «втечі». У наукову медицину та психологію поняття «стрес» увійшло з 1936 р., після публікації в журналі «Nature» канадського фізіолога Ганса Сельє «Синдром, що викликається різними ушкоджувальними агентами». У 1950 році науковець опублікував блискучу роботу «Фізіологія й патологія стресу». Також дуже відомі його праці «Стрес без дистресу» та «Від мрії до відкриття». Протягом усього життя Сельє займався розширенням та доповненням «стресової термінології». Саме він запровадив поняття «стресор» для позначення (зовнішнього) впливу, що спричиняє стрес. Згодом вчений починає застосовувати термін «евстрес» у значенні позитивний стрес. У 1972 р. Всесвітня організація охорони здоров'я прийняла таке визначення: стрес – це неспецифічна (тобто одна і та сама на різні подразники) реакція організму на будь-яку висунуту до нього вимогу. Стрес – це відповідь на загрозу, реальну чи уявну. Першим спробував розмежувати фізіологічне й психологічне розуміння стресу Р. Лазарус. Він висунув концепцію, відповідно до якої розмежовується фізичний стрес, пов'язаний із впливом реального фізичного подразника, і психологічний (емоційний) стрес, пов'язаний з оцінкою людиною майбутньої ситуації як загрозової, важкої.

Суттєвий внесок у вивчення механізмів стресу внесли фізіологи вітчизняної школи І. П. Павлов, Л. А. Орбелі, П.В. Симонов. Стресостійкість являє собою комплекс особистісних якостей,

що дозволяє переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження без особливих шкідливих наслідків для власного здоров'я, оточуючих і своєї професійної діяльності.

Стресостійкість є важливим фактором, що визначає психологічну стійкість людини в сучасному світі. Висока стресостійкість допомагає зберігати емоційний баланс, знижувати ризик розвитку психологічних розладів та покращувати загальну якість життя. Навпаки, низька стресостійкість може спричинити появу різних проблем, таких як тривога, депресія, втрата енергії, проблеми взаємин з оточуючими. Із загальної теорії стресу добре відомо, що на відміну від тварин, детермінованих інстинктами, на людей однаково сильно впливають як об'єктивні, так й суб'єктивні фактори. Цей факт сам по собі є величезною проблемою, яку повністю вирішити майже неможливо.

До об'єктивних факторів стресу взагалі можна віднести наступні: умови життя та роботи; комунікація; соціальні фактори середовища; надзвичайні обставини.

В Україні до об'єктивних стресових факторів в сучасних умовах передусім можна зарахувати: тривала пандемія COVID 19, повномасштабне вторгнення Рф в Україну й страшна війна, загострення та підсилення економічної та соціальної кризи, що супроводжується зростанням інфляції, безробіття та міграції населення. Однак поряд із об'єктивними викликами та загрозами паралельно та одночасно на громадян впливає й безліч суб'єктивних стресових чинників, які варто підняти на більш високий рівень осмислення. Подібна робота має величезний сенс саме тому, що на суб'єктивні стресові чинники кожна людина може досить ефективно впливати. До речі саме в цьому може бути відкрита найбільш ефективна та виправдана стратегія психологічної допомоги населенню в контексті вирішення таких завдань, як: підвищення стресостійкості, а також профілактики та подолання руйнівних наслідків впливу тривалого стресу на здоров'я громадян України.

Багато психологів значну увагу приділяють саме тому, як люди переносять стрес і як реагують на стресори. Основною причиною подібного інтересу є загальне переконання про індивідуальні особливості реагування різних людей на стрес.

Філософські міркування про суб'єктивні стресові фактори на перший план виводять такі поняття, як: феномени суб'єктивного духу, фантазія та творча уява. Саме в цих феноменальних складових людської свідомості можна знайти відповіді на важливі та складні питання розглядуваної проблеми. Феномени суб'єктивного духу, це передусім наші думки, уявлення, міркування, припущення, очікування, сподівання, образи нашої уяви тощо. Саме вони наповнюють наш внутрішній світ, виступаючи постійними супутниками в житті кожної людини. Тому перш за все слід зазначити, що суб'єктивним стресорним фактором виступає людське мислення. А воно, як відомо, може бути позитивним або негативним. В той час, коли людина із звичкою до негативного мислення постійно наповнює власну уяву трагічними, потворними та страшними образами, оптимістично налаштована людина накопичує позитивні психологічні ресурси, установки та моральні цінності. Багато людей вважають позитивну психологію лише популярним напрямком створеним фантазерами та ідеалістами, який невзможі протистояти реальним загрозам та викликам нашого сьогодення. Але подібні уявлення є досить поверховими, адже вони недооцінюють ті грандіозні терапевтичні можливості, які містить у собі саме позитивна психологія. Що ж насправді являє собою позитивне мислення? Що це: інфантильна звичка людей із дитячим поглядом на життя та рожевими окулярами чи виважена та тверда життєва позиція, здатна зробити кожную людину більш сильною, стресостійкою та щасливою? Усвідомлюючи багатоманіття різних точок зору є цілком очевидним, що могутній потенціал позитивного мислення в жодному разі не варто недооцінювати. Адже корисна звичка мислити позитивно може реально допомогти людям зберігати психологічне та фізичне здоров'я. Виходячи із того, що люди, на відміну від тварин, мають властивість реагувати на уявні небезпеки так само, як й на реальні загрози, можна зробити висновок про те, що успіх підвищення стресостійкості та адаптивності до стресів залежить від цілеспрямованої роботи із мисленням та фантазією. В будь-яких умовах, кожна людина може суттєво покращити свій психологічний стан розвиваючи позитивне мислення та оптимістичне світле світосприйняття. Регулярне

застосування аутотренінгу, систематичної дисенсибілізації, психофізичного та ідеомоторного тренування вже неодноразово довели свою надзвичайну результативність. Також прекрасні плоди дає використання психологічних технік медитації, прогресивної релаксації, гіпнотерапії та самопрограмування.

В умовах інформаційного суспільства, а сьогодні ще й в умовах інформаційної війни, на перше місце виходить проблема ідейного впливу на індивідуальну та колективну свідомість та підсвідомість. Поняття «свідомість» походить від латинського слова «conscientia», що означає «спільне знання». Багато хто плутає це значення з поняттям «совість». Але, якщо совість тісно пов'язана з мораллю, то свідомість видає різну реакцію. Свідомість – це психологічний стан людини, що виражається в суб'єктивному переживанні подій довкілля і змін організму. Саме свідомість індивідуально відображає реакцію на реальну дійсність. Наукові поняття «свідомість» і «підсвідомість» часто використовуються в повсякденному спілкуванні. Але не кожна людина до кінця розуміє істинне значення цих слів. Поняття «свідомість» і «підсвідомість» використовуються для визначення стану психіки у психології та філософії. Завдяки кільком схожим особливостям, їх важко розрізнити навіть фахівцям у цих сферах. Іноді ці терміни використовуються в невласливому для них значенні.

Свідомість визначається як частина психіки, яка відповідає за раціоналізацію, увагу, логічне мислення та міркування. Свідомість контролює всі наші повсякденні дії, що здійснюються на добровільній основі. Вона називається центром обробки команд, що подаються людським розумом. Свідомий розум людини схожий на капітана корабля, що стоїть на мосту і віддає накази. Виконує накази екіпаж у машинному відділенні під палубою, а саме підсвідомість і безсвідоме. Філософи стверджують, що свідомість існує безпосередньо тільки в реальності. Людська психіка зіставляється з реальним світом. Людина, яка спостерігає за зовнішнім світом, в цю мить щось відчуває, думає, уявляє. Це сприяло виникненню багатьох філософських напрямів зі своїм трактуванням поняття свідомості. Дуалізм – ділить людину на свідомість/дух і матерію/тіло. Згідно з теорією вчення, свідомість – вічна, бо продовжує існувати навіть після смерті, тобто коли помирає матерія/тіло. Матеріалізм свідомістю наділяє тільки високоорганізовану матерію, здатну творити. Ідеалізм висуває концепцію про першорядну роль свідомості. У психології підсвідомість визначається як частина розуму, яка несе відповідальність за усі примусові дії, тобто за роботу різних систем людського організму та емоції.

Підсвідомість – це місце зберігання особистих переконань і спогадів. Свого часу відомий американський позитивний психолог Джозеф Мерфі у своїй книзі «Таємнича сила людської підсвідомості» дотепно розкрив механізм роботи та взаємодії свідомості та підсвідомості людини. Науковець обґрунтував, що позитивні або негативні ідеї та установки набувають сили та впливають на нас тільки за умови факту віри. Джозеф Мерфі неодноразово зазначав, що однією із провідних функцій нашої свідомості є експертна оцінка будь-якої інформації, з якою ми зустрічаємось.

Свідомість несе всю повноту відповідальності за прийняття або не прийняття інформації. Цей об'єктивний процес критичної оцінки нерідко ускладнюється, оскільки, як-відомо, людський мозок здебільшого працює так би мовити в режимі енергозбереження. Це означає, що людське мислення не налаштоване на те, щоб постійно перебувати на високому рівні усвідомлення. Більшість інформаційних послань люди зазвичай сприймають некритично та пасивно. Численні стереотипи, трюїзми, давним-давно усвідомлені речі пригнічують здатність до критичної оцінки інформації. Саме в цих об'єктивних особливостях роботи нашого мозку як раз й криється основна проблема в протистоянні будь-яким інформаційним впливам. З одного боку майже всі люди гарно розуміють, що вірити, це означає вважати щось правдою та приймати інформацію як достовірну. Але як часто ми критично оцінюємо та перевіряємо інформаційні послання на безпечність та достовірність? Кожен із нас може провести відповідну аналітику та надати відповідь на це запитання. Однак існують численні наукові дослідження, в яких переконливо обґрунтовується, що саме пасивне сприйняття дезінформації та деструктивних установок є основною причиною підпадиння під маніпулятивні впливи. В результаті всі ті шкідливі

ідеї та установки, які не були відкинуті свідомістю, потрапляють до підсвідомості. Саме вони в подальшому здатні викликати різноманітні негативні наслідки. Як виявляється, особливо небезпечними є підсвідомі негативні інформаційні програми. Вони здатні суттєво знижувати персональну адаптивність до стресів та викликати гнітючі психологічні стани тривоги, відчаю, безнадії, апатії тощо. Тому в протистоянні руйнівним інформаційним впливам варто працювати одночасно із власною свідомістю та підсвідомістю. Перший крок, це безумовно підвищення рівню самосвідомості та розвиток критичного відношення до інформації. В той же час необхідно виявляти та виводити із організму різноманітні негативні підсвідомі інформаційні програми та установки. Тим більш, що саме вони і є тією таємною зброєю, яку застосовують проти українських громадян наші вороги. Але на щастя боротьба із токсичною інформацією може бути досить успішною.

Продовжуючи міркування про суб'єктивні стресорні фактори не можна не зачіпити питань, пов'язаних із духовною атмосферою в суспільстві та соціальною солідарністю. Як вже було з'ясовано, на рівень персональної адаптивності до стресів принципово впливає характер та спрямованість нашої фантазії та мислення. Але варто пам'ятати, що кожна людина в суспільстві не є ізольованою. Всі ми постійно взаємодіємо, спілкуємось та впливаємо один на одного. Виходячи із зазначеної логіки успіх у підвищенні стресостійкості залежить не тільки від індивідуальної роботи, але й від роботи колективної, що проявляється у регулярній взаємопідтримці, взаємодопомозі, у розвитку соціальної солідарності. Насправді покращення духовної атмосфери в нашому суспільстві є тією могутньою силою, яка допоможе всім нам подолати всі труднощі та випробування.

Висновки. Отже, в результаті дослідження нами були зроблені наступні висновки. Застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні стресу є найбільш виправданим та продуктивним, адже людина, це унікальна біосоціальна істота, яка піддається різноманітним зовнішнім та внутрішнім впливам.

Проблема наукового вивчення, осмислення та обґрунтування багатоманіття об'єктивних та суб'єктивних факторів реагування людей на стрес та розвитку стресостійкості в надзвичайних умовах є особливо актуальною та науково значущою. Стресостійкість являє собою комплекс особистісних якостей, що дозволяє переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження без особливих шкідливих наслідків для власного здоров'я, оточуючих і своєї професійної діяльності.

В Україні до об'єктивних стресових факторів в сучасних умовах передусім можна зарахувати: тривалу пандемію COVID 19, повномасштабне вторгнення РФ в Україну й страшну війну, загострення та підсилення економічної та соціальної кризи, що супроводжується зростанням інфляції, безробіття та міграції населення. Однак поряд із об'єктивними викликами та загрозами паралельно та одночасно на громадян впливає й безліч суб'єктивних стресових чинників, які варто підняти на більш високий рівень осмислення. Тому перш за все слід зазначити, що суб'єктивним стресорним фактором виступає людське мислення.

В будь-яких умовах, кожна людина може суттєво покращити свій психологічний стан розвиваючи позитивне мислення та удосконалюючи навички саморегуляції. Необхідне регулярне застосування аутотренінгу, систематичної дисенсибілізації, психофізичного та ідеомоторного тренування, використання психологічних технік медитації, прогресивної релаксації, гіпнотерапії та самопрограмування.

Токсичний інформаційний потік спрямований на психологічну дестабілізацію, демотивацію та залякування. Тому всі ми маємо серйозно осмислити ситуацію та навчитись чинити опір подібним психологічним інтервенціям. Перший крок, це безумовно підвищення рівню самосвідомості та розвиток критичного відношення до інформації. В той же час необхідно виявляти та виводити із організму різноманітні негативні підсвідомі інформаційні програми та установки. В той же час успіх у підвищенні стресостійкості залежить не тільки від індивідуальної роботи, але й від роботи колективної, що проявляється у регулярній взаємопідтримці, взаємодопомозі, у розвитку соціальної солідарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наугольник Л.Б. Психологія стресу. Курс лекцій. Львів: Ліга-Прес, 2013. 130 с.
2. Наугольник Л.Б., Кіт В.В. Індивідуальні відмінності в реагуванні на стрес керівниками ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В. В. Серета. Львів: ЛьВДУВС, 2014. Вип. 1. С. 102 – 110.
3. Selye H. *Stress without Distress*. Lippincott. New York. 1976. 171 p.

REFERENCES

1. Naugolnuk L. B. (2013). *Psuhologia stressu*. [Psychology of stress]. Lviv. 130 p. [In Ukrainian].
2. Naugolnuk L. B. (2014). *Induividualni vidminnosti v reaguvanni na stress kerivnukamu OVS*. [Individual differences in response to stress by managers of the OBS]. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. № 1. P. 102-110. [In Ukrainian].
3. Selye H. (1976). *Stress without Distress*. Lippincott. New York. 171 p. [In English].

Kadievskia Irina Arkadiivna

Doctor of Philosophical Sciences,
 Professor at the Department of Humanitarian and Socio-Economic Disciplines
 Odesa Military academy
 10, Fontanska doroha, Odesa, Ukraine
 orcid.org/0000-0002-3134-8574

Taras Ostapchuk Stepanovych

Candidate of Pedagogical Sciences, Colonel,
 Head of the humanitarian and socio-economic department discipline
 Odesa Military academy
 10, Fontanska doroha, Odesa, Ukraine
 orcid.org/0000-0001-7461-5508

**PSYCHOLOGY OF STRESS IN EMERGENCY CONDITIONS
 (SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT)**

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the importance of objective and subjective factors of people's response to stress and the development of stress resistance in emergency conditions.

Stress is a normal reaction of the human body, which under normal conditions passes when a stressful event or situation ends. In contrast, distress does not disappear after the event that caused it is over. Distress is a prolonged period of emotional or psychological tension, exhaustion or discomfort. Distress is a state in which the general level of stress becomes so high and chronic that people can no longer cope with themselves and begin to manifest first psychosomatic, and then dangerous somatic disorders and disorders.

As a result of the study, we made the following conclusions: the use of an interdisciplinary approach in the study of stress is the most justified and productive, because a person is a unique biosocial being that is subject to various external and internal influences. In Ukraine, the objective stress factors in modern conditions include, first of all, the prolonged COVID-19 pandemic, the full-scale invasion of Russia into Ukraine and a terrible war, the aggravation and strengthening of the economic and social crisis, which is accompanied by the growth of inflation, unemployment and population migration. However, along with objective challenges and threats, citizens are simultaneously affected by many subjective stress factors that should be raised to a higher level of understanding. Therefore, first of all, it should be noted that the subjective stress factor is human thinking. And it, as you know, can be positive or negative. At a time when a person with a habit of negative thinking constantly fills his imagination with tragic, ugly and scary images, an optimistic person accumulates positive psychological resources, attitudes and moral values. The healthy habit of thinking positively can really help people maintain psychological and physical health. The success of increasing stress resistance and adaptability to stress depends on purposeful work with thinking and imagination. Regular

use of self-training, systematic desensitization, psychophysical and ideomotor training, the use of psychological techniques of meditation, progressive relaxation, hypnotherapy and self-programming is necessary. At the same time, success in increasing stress resistance depends not only on individual work, but also on collective work, which is manifested in regular mutual support, mutual assistance, in the development of social solidarity.

Key words: *stress, distress, positive psychology, stress resistance, positive thinking, phenomena of subjective spirit, fantasy, creative imagination.*

УДК 101.1+304+324.724+179.7+17.022.1
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-4>

Козленко Павло Юхимович
кандидат філософських наук,
Голова правління
Громадської організації «Одеський центр дослідження Голокосту»
вул. Садова, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0000-4660-852X

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНОЦИДУ ЯК ОМНЕЦИДУ ЛЮДЯНОСТІ

Геноцид як руйнування моралі людини і людства становить найбільшу суспільну небезпека серед усіх заборонених кримінальним законом діянь. У зв'язку з цим, проблема вивчення і вдосконалення норми про кримінальну відповідальність за геноцид є особливо актуальним завданням, вирішення якої виступає важливою передумовою безпечного існування як окремих соціальних, культурних, етнічних, національних, політичних груп, так і в цілому всього людства.

Сучасна мораль, засуджуючи насильство, тим не менш, мириться з ним, як з неминучим злом, в тих випадках, коли мова йде про забезпечення безпеки людей або про примус по відношенню до тих, хто представляє собою загрозу для суспільства. Насильство у формі геноциду є одночасно загрозою для існування людства як виду, досить часто здійснюється по відношенню до людей, абсолютно ні в чому не винним, до людей, які стають жертвами насильницьких дій в силу приналежності до тієї чи іншої національної або релігійної групи або просто випадково. Представляючи форму максимально можливого зла, геноцид засуджується мораллю, цивілізованим людством.

Від інших видів терору і репресій геноцид відрізняється не тільки масштабами (масові репресії проти політичних супротивників можуть забрати не менше життів), але і ступенем залученості в Акти насильства не тільки владної еліти і співробітників каральних органів, а й практично всього населення даної території. Саме тому геноцид є загрозою для всього людства і кроком на шляху до омнециду людяності.

***Мета** даної роботи полягає в концептуальному соціально-філософському дослідженні геноциду як злочину і омнециду людства. **Предмет** дослідження охоплює норми, суспільні відносини, пов'язані з концептуальним розумінням геноциду, а також усвідомлення провини і відповідальності за геноцид з боку особистості, соціальної групи, держави. **Методологія і методика** дослідження включає загальнонаукові методи пізнання. В якості таких виступають закони і категорії діалектичної теорії пізнання; вимоги системного історичного підходу до вивчення об'єкта дослідження; методи формальної логіки (аналіз, синтез, Класифікація, порівняння, індукція, дедукція).*

***Ключові слова:** геноцид, омнецид, людство, людяність, мораль, культура, цивілізація, цінності, анти-індивідууми, анти-суспільство.*

Вступ. Однією з найбільш важливих загальнолюдських цінностей в усі часи існування людства як соціобіологічного виду була безпека всього виду, його окремих груп, особливо в ситуації різних проявів масових репресій і вбивств. Така жахлива форма масових репресій як геноцид, ступінь суспільної небезпеки якого надмірна взагалі принижає людство в соціокультурному і цивілізаційному планах. Геноцид у Міжнародному кримінальному праві відносять до особливо тяжких злочинів (серйозних злочинів), що посягають на безпеку людства. Більш всього від геноциду постраждали окремі національні, расові та релігійні спільноти під час Другої світової війни. В останні десятиліття в усьому світі знову загострюється ситуація, пов'язана з етнічним, релігійним і расовим самовизначенням особистості та цілих народів. Прикладом тому можуть служити геноцид в Руанді в 1994 року, геноцид в Сребрениці в 1995 році, постійні переслідування уйгурів з боку КНР, і зовсім недавні приклади: геноцид з боку хамас по відношенню до Ізраїлю; геноцид в 2022 року в Бучі з боку Росії.

В даний час в умовах загальносвітового конфлікту інтересів, цінностей, цілей життя, небезпеки тероризму, глобального падіння авторитету ООН, питання забезпечення безпеки людства та його окремих груп надзвичайно важливе. Але ще більш актуальною є проблема порушення норм людяності і моралі. Саме нехтування мораллю як категоричним імперативом може сприяти омнециду (масовому самогубству) людства як соціобіологічного виду.

Необхідно підкреслити, що наукових робіт, присвячених різним аспектам кримінально-правової боротьби як з геноцидом, так і з іншими масовими репресіями (Голокост, культуроцид, етноцид) велика кількість. Однак такі роботи уявляють собою сукупність розрізнених наукових знань, не об'єднаних в концептуальну систему, іноді суперечать одна одній. У сучасних працях акцент наукового дослідження зміщується в бік аналізу різних форм масових репресій в конкретних історичних умовах. При цьому питання сутності геноциду та інших масових репресій, їх основних ознак залишаються осторонь. Комплексних досліджень, присвячених розумінню виникнення, здійснення та підтримки з боку різних верств населення геноциду значно менше. Тому важливо розглянути цю проблему з боку соціальної філософії, приділяючи увагу навмисному знищенню авторитету моралі у значної кількості людей.

Мета даної роботи полягає в концептуальному соціально-філософському дослідженні геноциду як злочину і омнециду людства.

Цією метою обумовлена постановка наступних **завдань**:

1. Виявлення норм розуміння геноциду як злочину проти людства і людяності.
2. Вивчення генезису поняття «геноцид», специфіці зміни його змісту в нормативних документах.
3. Розгляд особливостей розуміння геноциду як омнециду людства.
4. Соціально-філософське обґрунтування необхідності модернізації розуміння провини і відповідальності за геноцид з боку особистості, соціальної групи, держави, а також визначення напрямків її реалізації.

Об'єктом дослідження виступають категорія «геноцид» як злочин проти людства і людяності.

Предмет дослідження охоплює норми, суспільні відносини, пов'язані з концептуальним розумінням геноциду, а також усвідомлення провини і відповідальності за геноцид з боку особистості, соціальної групи, держави.

Методологія і методика дослідження включає загальнонаукові методи пізнання. В якості таких виступають закони і категорії діалектичної теорії пізнання; вимоги системного історичного підходу до вивчення об'єкта дослідження; методи формальної логіки (аналіз, синтез, Класифікація, порівняння, індукція, дедукція).

Теоретичною основою появи міжнародно-правової норми про геноцид стали результати досліджень Р. Лемкіна (Raphael Lemkin) [7-9]. Свій внесок у розробку цієї норми внесли також В. Пелла (Vespasian Pella) [6] і Д. де Вабр (Donnedieu de Vabres) [6].

У зв'язку з дослідженням нами нормотворчості щодо геноциду, в теоретичну базу концептуального осмислення проблеми входять також роботи таких зарубіжних авторів, як Д. М. Аманн, Ч. Х. Андертон, С. Аптел, Г., Н. Рафтаар, А. Р. Рід-Каннінгем, Н. Роуз, Р.М. Скотт, У. Э. Шабас, Г. Стентон, О. Тецуші, Р. С. Вістричта та інших, які вивчали міжнародне тлумачення норм про геноцид та їх застосування.

Серед українських дослідників деякі аспекти геноциду слід зазначити І.Дворкіна [3], А. Подольский [5], О. Стасюк [2], але, на жаль, відсутня концептуальне бачення глобальності катастрофи для людства явища геноциду. Саме тому йдеться про соціально-філософське бачення проблеми геноциду.

Результати дослідження. Термін «геноцид» починає використовуватися в 30-і роки ХХ століття, проте в полі зору широкого наукового зору він виникає в 1943-1944 р (дивіться роботи Р. Лемкіна), в зв'язку з Холокостом у Другій світовій війні (переслідуванням і масовим знищенням євреїв). Далі уточняється його розуміння та юридичне тлумачення у Міжнародній конвенції «Про попередження злочину геноциду і покаранні за нього» [4], підписаної 9 грудня 1948 року ратифікованої всіма країнами – членами ООН.

Тим часом проблеми дефініції поняття геноциду досі не уточнені, що й позначається сьогодні в дебатах як у широких суспільних колах, так і в соціогуманітарній сфері, а саме серед філософів, істориків, соціологів, культурологів, політологів, психологів, юристів.

Рамки визначення «національними, етнічними, расовими або релігійними» групами (як каже ООН) можна назвати значно звуженими. Це визначення не включає деякі варіанти знищення, наприклад «політицид» – «вбивство політичної групи, політичних осередків або ж членів таких груп» [1, с. 343] (термін ще не упорядковано). Вказівка на намір у визначенні Конвенції обмежує застосування міжнародних норм, що забороняють геноцид.

Зрозуміло, режими, які здійснювали геноцид, намагалися уникнути покарання, вдаючись до «юридичних» хитрощів і заперечуючи саме намір знищити групу як таку.

Однак, на наш погляд, без суворої умови навмисності було б неможливо відрізнити геноцид як особливий злочин від інших форм урядової підтримки масових вбивств.

Доцільно, на нашу думку, розглядати **геноцид** як одночасно або послідовно застосовані етнічні, національні, соціальні, політичні, культурні, біологічні, економічні, природно-екологічні, фізичні, будь-які інші попередньо сплановані види насильницького втручання (або умисного невтручання) політичного режиму в різні сфери етнічної, національної, расової, релігійної, соціальної, політичної або іншої спільності людей. Звичайно, це визначення також потребує уточнення. Ми хотіли глобально висловити сутнісні аспекти сучасного розуміння геноциду і, виходячи із запропонованого, світова громадськість спільно з міжнародними правовими, юридичними інститутами може уточнити, розширивши його, визначення геноциду. Таким чином широке коло сучасних злочинців, в тому числі представники російського терористичного режиму, не зможе уникнути покарання.

Найбільш складною проблемою для вчених стає виявлення і класифікація форм і способів непрямого геноциду, який характеризується навмисними змінами в соціальних сферах, що призводить до незворотних для людських спільнот негативних наслідків. Поміж них можемо виділити : 1) цілеспрямоване економічне втручання; 2) цілеспрямована зміна культурно-історичного середовища; 3) біологічне втручання, в тому числі і на генетичному рівні; 4) цілеспрямована зміна соціокультурних, соціополітичних, соціоекономічних умов існування; 5) цілеспрямована зміна природних умов і цілеспрямовані дії подібного роду.

Необхідно відзначити, що геноцид в юридично загальноприйнятому полі – це цілеспрямоване знищення окремих груп людей, сформованих за національними, етнічними, релігійними або расовими підставами. Предметом посягання геноциду є комплекс прав людини: на життя, здоров'я, особисту недоторканність, безпеку, духовну та інтелектуальну свободу, етнічну і генетичну відособленість і так далі. Отже, геноцид – це порушення фундаментальних прав людини, але не адресне наступне за конкретним вчинком особистості, а пов'язане тільки з приналежністю індивіда, до конкретної групи, сформованої довільно. В цьому і полягає жакливість геноциду – його довільний характер, що знищує всі культурні і духовні досягнення як конкретної групи, котра зазнала геноцид, так і всього людства. Виходить, що геноцид руйнує мораль людства і людяності та веде до омнециду (самогубства) людства як виду з моральної та технічної точки зору(застосування ядерної та інших видів зброї масового ураження).

Дещо визнати парадокси правозастосування в юридичній площині поняття «геноцид»: по-перше, не кожен епізод масового знищення людей є геноцидом; по-друге, не будь-який акт навіть порівняно незначного за кількістю жертв, локального насильства виключає факт геноциду.

Інакше кажучи: геноцид і масові вбивства, з точки зору праворозуміння і правозастосування, зовсім не одне і те ж; при цьому елемент масового вбивства не виступає обов'язковою кваліфікуючою властивістю геноциду, хоча число жертв і є найважливішим індикатором, що вказує на геноцид.

У вищезазначеному контексті першорядним є мотив геноциду. Геноцид як цілеспрямований злочин, як правило, готується і здійснюється розсудливо і цілеспрямовано, без цього, як вважалося, неможливо визнати факт геноциду. Але вбивства євреїв хамасом у 2023 року ставлять

під сумнів дане розуміння. Вірніше не самі вбивства, а та масова жорстокість, з якою вони були здійснені. При цьому в знущаннях, тортурах і вбивствах брали участь не тільки представники хамас, а й палестинці. Часто геноцид, особливо сьогодні, має фіктивне, але обґрунтування з боку сторони, яка здійснює геноцид. Тій стороні, тій етно-культурній групі яка піддається геноциду пред'являється список помилкових звинувачень. Це, більшою чи меншою мірою, розроблене звинувачення, але вони ніколи не виносяться до суду. Як правило, дані звинувачення-набір загальновідомих печерних штампів, релігійних і світоглядних забобонів, які існують в будь-якому суспільстві. Цим забобонам ідеологи геноциду надають легкотравну форму для розуміння їх широким масами і активно використовують.

Важливо і те, що група, яка піддається геноциду, звинувачується в найсерйозніших злочинах, які вони нібито здійснювали. В основному це звинувачення до підризу державності. Саме в цьому були звинувачені вірмени в Османській імперії, євреї в Німеччині в першій половині ХХ століття. Мотивом для звинувачень були абсолютно надумані документи, наприклад, «Протоколи сіонських мудреців» в яких нібито описувалися плани євреїв по захопленню світу. Звинувачення, як правило, виносити в систему громадської думки і активно поширюється за допомогою пропаганди. Однак, це не універсальне правило. Так, в СРСР замовчувався фактичний геноцид українців в 30-і роки (якраз початок вживання терміну), чеченців і кримських татар в 1944 році. Цікаво, що СРСР проводив геноцид і росіян (масовий голод в Поволжі, і тому подібні варіанти Голодомору). Однак у нинішній шизо-фашистській росії такі факти навіть не згадуються.

Слід визнати, що геноцид не може бути влаштований на «порожньому місці», для нього необхідна тривала підготовка по обробці суспільства, воно має визнати необхідність геноциду. Це визнання може призвести до активних дій, але, як правило, для ініціатора геноциду достатньо того, що більшість населення буде пасивним під час геноциду. Тим самим щодо населення геноцид має на увазі соціальну, культурну, політичну пасивність або схвалення більшості населення, завдяки чому зміцнюється влада ініціатора геноциду. Саме в цьому основна мета геноциду як дії.

Необхідно розуміння з боку людства, що геноцид позначає відмову у визнанні права на розвиток і існування людських груп; подібна відмова у визнанні прав на існування тягне неправні втрати для людства, що втрачає моральні, культурні соціальні та інші цінності, які знищуються разом із людськими групами. Взагалі геноцид суперечить моральному закону і цілям людства. Саме тому покарання за злочини геноциду не мають терміну давності і є не тільки питаннями міжнародного права і всесвітнього значення, а й принциповими речами для людства.

У давнину геноцид був присутній, але не мав масових наслідків через нечисленність населення і відсутність інформації. Також розуміння моральних норм тоді було явно обмежене і умовно.

Характерно те, що в міру розвитку цивілізації масштаби геноциду, як правило, зростали. Так, фізичне знищення соціальних груп визнавалося лідерами радянської Росії найбільш ефективною і правильною політикою в боротьбі з ворогами радянської влади. Тим самим, можна відзначити те, що геноцид від архаїчної політичної практики в ХХ столітті оформився як системна політика, що мала свій об'єкт (групу яку було необхідно знищити) і набір специфічних методів знищення групи. Цікаво й те, що якщо до ХХ століття велика частина відомих акцій державного геноциду були орієнтовані на розкол і ліквідацію груп, але вони не вимагали знищення її членів (під час правління Стародавньої Греції і Стародавнього Риму євреям, а в Османській імперії грекам і вірменам було досить прийняти іншу релігійну систему, прийняти іншу культуру (замінити культурою правлячої держави свою власну), щоб уникнути переслідування влади, в Російській імперії політика геноциду застосовувалася до євреїв, але якщо євреї перехід в християнство, обсяг його соціальних і політичних), то в ХХ столітті політика геноциду стала фокусуватися на знищення членів груп.

При цьому історія говорить, що геноцид не може об'єднати суспільство, як би не діяла пропаганда і агітація. Суспільство заперечує геноцид в принципі, коли стають відомими факти

геноциду, то воно бореться з ініціаторами і учасниками геноциду. Так було в повоєнній Німеччині, в Югославії після громадянської війни, коли були засуджені учасники етнічних чисток.

Характерно і те, що в ході здійснення геноциду злочинці не уявляють свою жертву рівноцінною собі, іноді навіть не сприймаючи жертву як людину і як особистість, але приймають його тільки в якості члена знищеної, переслідуваної групи. Саме в такому аспекті геноцид можливий як вбивство сусідів, співробітників, товаришів і знайомих, в якийсь момент стали членами переслідуваної групи. Участь у геноциді може бути, як добровільною політичною дією, так і вимушеною. Як правило, у всіх суспільствах, існують люди здатні здійснювати злочини, і, як правило, саме такі люди і беруть участь в акціях геноциду як виконавці. Вони проводять в життя ті ідеї, які були сформульовані і вважають, що чинять правильно. Але геноцид завжди здійснюється в специфічних соціополітичних, соціокультурних та соціопсихологічних умовах.

Вважаємо важливим підкреслити, що геноцид є цілеспрямованою масовою політикою і цілеспрямованою масовою акцією, в якій бере участь значна кількість людей. Тому геноцид практично неможливо вчинити в стані афекту або як помсту за злочини, вчинені членами якоїсь соціальної групи. Він має свій об'єкт і свою мету.

Цілеспрямований характер геноциду пов'язаний з його організацією і підготовкою, така підготовка носить назву змови. Змова характеризує діяльність злочинної групи, це дозволяє вивести геноцид не як державне злочин, а як спеціальну діяльність частини державного або громадського апарату. Вперше поняття змови до злочинів проти людяності було вжито на міжнародному трибуналі в Нюрнберзі, де всі головні нацистські злочинці були визнані винними у змові проти світу [10].

Таким чином, **геноцид важливо тлумачити як систематичну і цілеспрямовану політику знищення людей, пов'язану з політичними, соціальними, культурними, расовими, етнічними та релігійними мотивами. Особливість геноциду в те, що це злочин проти самих основ людяності**, він по своїй суті є багатограним явищем (на жаль для людства, не феноменом!), носить складний характер, має кілька мотивів, безліч варіантів здійснення.

Особливість геноциду як найтяжчого злочину проти людини і людства зумовлена жахливими наслідками, що після закінчення десятиліть, століть і навіть тисячоліть наступні покоління зберігають сумну пам'ять про події, що відбулися. Тож нащадки, прагнучі попередити, запобігти можливість повторення цього явища, створюють механізми стримування проявів агресії, геноциду, ретельно аналізують характерні ознаки та специфічні особливості геноциду, його окремі прояви, причини та умови виникнення і поширення, щоб не допустити повторення в майбутньому.

Також важливо відзначити, що геноцид руйнує моральні норми, знищує людське в людині. Отже, в суспільстві починають з'являтися моральні виродки, які не цінують людське життя, знищують все живе, в тому числі і власне «Я». Для таких анти-індивідуумів наш світ і Життя взагалі нічого не значать. Під **анти-індивідуумами** ми розуміємо асоціальні особистості, що характеризуються ненормованою агресією, імморалізмом, прагненням знищувати все суще, в тому числі і себе. При цьому можна говорити і про **анти-суспільство**, яке ґрунтується на значній кількості анти-індивідуумів, формує їх, спотворює розуміння добра і зла до невпізнання. Саме таке анти-суспільство існує в анти-державі-росія сьогодні. Звичайно ж таке анти-суспільство не можна назвати цивілізацією. Для нього більше підходить назва **«імморальна антиутопічна анти-система»**, що руйнує світ. Справжні цивілізації не стануть знищувати і руйнувати спільноти собі подібних, ризикуючи одночасно знищити все живе.

Саме від людства, його моральності, людяності, емпатії залежить перемога цивілізованого світу над злом, невіглаством, насильством.

Висновки. Похмурий привид омнециду (самогубства людства як виду), геноциду (російський шизо-фашизм, хамас), масового знищення людей і масштабного насильства навис над людством сьогодні, коли розвиток техніки і технологій дало злочинцям можливість умирати людей мільйонами.

Геноциди століттями залишають в людській історії слід мук тисяч і мільйонів жертв, але в останні століття ймовірність загибелі великих груп людей зросла неймовірно. Ми можемо

тільки сподіватися, що в XXI столітті людство зможе знайти в собі досить розсудливості, щоб об'єднатися в боротьбі з цим явищем. Відповідальність світової спільноти за колективну безпеку, прозора діючі та ефективні міжнародні норми, готовність переслідувати злочинців, замішаних у геноциді, не дивлячись на їх політичну вагу і вигоди співпраці з ними – ось що може реально зменшити ймовірність повторення масових вбивств людей на нашій планеті. Тільки докладаючи спільно різноманітні зусилля, країни всього світ, людство зможуть знайти шлях до миру і стабільності.

У наші дні зрозуміло, що геноцид починається не тільки з знищення тисяч, сотень, мільйонів людей, як це було в Голокост. Інша назва Голокосту – **шоа**, що означає катастрофа. Геноцид як катастрофа починається (це повинні зрозуміти люди на Землі) із знищення прав іншої людини, який відстоює права свого народу, народу за народженням, народу по культурі, народу по крові, і який засуджують до ув'язнення, до кари, катують ні за що. Геноцид людства починається з геноциду людини та геноциду моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк Х.Н. Особливості кваліфікації геноциду у кримінальному праві. Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м.Івано-Франківськ, 18 – 19 листопада 2016 року). Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 342-345.
2. Геноцид української нації 1932–1933/2022: свідчення / упоряд.: О. Стасюк; вступ. слово: С. Глузман; передм. О. Стасюк. Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2022. 276 с.
3. Дворкін І. Єврейські погроми кінця XIX–початку XX ст. у сучасній українській історіографії. Українознавчий альманах. 2021. Т. 29. С. 66-73.
4. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. *Prevent Genocide International*: веб-сайт. URL: <http://www.preventgenocide.org> > ... (дата звернення: 04.04.2024.).
5. Подольський А.Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні: Навч. посібник. Київ: ТОВ «Спринт-Сервіс», 2016. 104 с.
6. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. *Welcome to the United Nations*: веб-сайт. URL: <https://www.un.org> > documents > atrocity-crimes (дата звернення: 04.04.2024.).
7. Lemkin R. Genocide // *American Scholar*. 1946. Vol. 15, № 2. P. 227-230.
8. Lemkin R. Genocide – A Modern Crime // *Free World*. 1945. Vol. 4. P. 39-43.
9. Lemkin R. Genocide as a Crime Under International Law // *The American J. of International Law*. 1947. № 41.
10. Taylor Telford. Die Nürnberger Prozesse – Hintergründe, Analysen und Erkenntnisse aus heutiger Sicht. Ungekürzte Taschenbuchausgabe. 1994. 799 s.

REFERENCES

1. Vasyliuk Kh.N. Osoblyvosti kvalifikatsii henotsydu u kryminalnomu pravi. Humanizatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti ta demokratyzatsiia kryminalnoho sudochynstva [Peculiarities of the classification of genocide in criminal law. Humanization of criminality and democratization of criminal justice]: materialy Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho sympoziumu (m.Ivano-Frankivsk, 18 – 19 lystopada 2016 roku). Ivano-Frankivsk: RVV Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, 2016. S. 342-345.
2. Henotsyd ukrainskoi natsii 1932–1933/2022: svidchennia / uporiad. [Genocide of the Ukrainian nation 1932–1933/2022: reconciliation]: O. Stasiuk; vstup. slovo: S. Hluzman; peredm. O. Stasiuk. Pereiaslav (Kyiv. obl.): Dombrovska Ya. M., 2022. 276 s.
3. Dvorkin I. Yevreiski pohromy kintsia KhIKh–pochatku KhKh st. u suchasni ukrainskii istoriografii [Jewish pogroms from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. in current Ukrainian historiography]. Ukrainoznavchyi almanakh. 2021. T. 29. S. 66-73.
4. Konventsiiia pro zapobihannia zlochyну henotsydu i pokarannia za noho. [Convention on the suppression of the evil of genocide and punishment for it]. *Prevent Genocide International*: veb-sait. URL: <http://www.preventgenocide.org> > ... (data zvernennia: 04.04.2024.).

5. Podolskyi A.Iu. Uroky mynuloho: Istoriia Holokostu v Ukraini [Lessons from the past: History of the Holocaust in Ukraine]: Navch. posibnyk. Kyiv: TOV «Sprynt-Servis», 2016. 104 s.
6. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. *Welcome to the United Nations*: veb-sait. URL: [https://www.un.org > documents > atrocity-crimes](https://www.un.org/documents/atrocities-crimes) (data zvernennia: 04.04.2024.).
7. Lemkin R. Genocide // *American Scholar*. 1946. Vol. 15, № 2. P. 227-230.
8. Lemkin R. Genocide – A Modern Crime // *Free World*. 1945. Vol. 4. P. 39-43.
9. Lemkin R. Genocide as a Crime Under International Law // *The American J. of International Law*. 1947. № 41.
10. Taylor Telford. Die Nürnberger Prozesse – Hintergründe, Analysen und Erkenntnisse aus heutiger Sicht. Ungekürzte Taschenbuchausgabe. 1994. 799 s.

Kozlenko Pavlo Yukhimovich

Candidate of Philosophical Sciences,

Chairman of the Board of

Public organization "Odessa Holocaust Research Center"

10, Sadova str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0009-0000-4660-852X

SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION OF THE PROBLEM OF GENOCIDE AS AN OMNICIDE OF HUMANITY

Genocide as the destruction of the morals of Man and humanity is the greatest public danger among all acts prohibited by criminal law. In this regard, the problem of studying and improving the norm on criminal liability for genocide is a particularly urgent task, the solution of which is an important prerequisite for the safe existence of both individual social, cultural, ethnic, national, political groups, and the whole of humanity.

Modern morality, while condemning violence, nevertheless accepts it as an unavoidable evil when it comes to ensuring the safety of people or coercion against those who pose a threat to society. Violence in the form of genocide is at the same time a threat to the existence of humanity as a species, quite often carried out in relation to people who are completely innocent of anything, to people who become victims of violent actions due to belonging to a particular national or religious group or simply by accident. Representing the form of the greatest possible evil, genocide is condemned by morality, civilized humanity.

Genocide differs from other types of terror and repression not only in its scale (mass repressions against political opponents can take no less lives), but also in the degree of involvement in acts of violence not only by the power elite and employees of punitive bodies, but also by almost the entire population of this territory. That is why genocide is a threat to all of humanity and a step towards the omnicide of humanity.

***The purpose** of this paper is a conceptual socio-philosophical study of genocide as a crime and an omnicide of humanity. **The subject** of the research covers norms, social relations related to the conceptual understanding of genocide, as well as awareness of guilt and responsibility for genocide on the part of the individual, social group, and state. **The research methodology and methodology** include general scientific methods of cognition. These are the laws and categories of the dialectical theory of knowledge; the requirements of a systematic historical approach to the study of the object of research; methods of formal logic (analysis, synthesis, classification, comparison, induction, deduction).*

***Key words:** genocide, omnicide, humanity, humanity, morality, culture, civilization, values, anti-individuals, anti-society.*

УДК 101.1+159.923.33+130.2+336+331.102+312
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-5>

Музиченко Ганна В`ячеславівна
доктор політичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-7890-9615

Борінштейн Євген Русланович
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0323-4457

ГРОШІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВІЗІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження. Філософія грошей являє собою науку і наукове знання про сутність грошей, аксіологічних, метафізичних, онтологічних і гносеологічних підстав сучасного грошового господарювання, про гроші як філософсько-соціокультурну одиницю, що здійснюють значний вплив на розвиток творчої особистості, соціуму, суспільства. Наявність і кількість грошей як показник, що безпосередньо впливає на успішність розвитку соціокультурної діяльності, має безліч цілей, реалізованих за допомогою якісного менеджменту і вмілої гіпотетико-логістичної стратегії розвитку всіх систем суспільного життя.

Соціокультурна діяльність виключає елементи рефлексивного регулювання без чітко продуманого логістичного ланцюжка дій. Хоча сфера соціокультурної діяльності носить риси творчого процесу і такий процес неможливо запрограмувати, від вмілого використання технологій менеджменту залежать обсяг і якість виробленого культурного продукту і послуг. А отже, саме менеджмент соціокультурної діяльності значною мірою визначає успішність розвитку суспільства.

Об'єкт дослідження – гроші як феномен життя людської спільноти. **Предмет дослідження** – місія і призначення грошей в менеджменті соціокультурної діяльності. Метою роботи є вивчення багатосенсової змістовності грошей у менеджменті соціокультурної діяльності. **Теоретико-методологічною основою дослідження** є: діалектичний метод в його сучасному розумінні, системний метод в якості глобальної сутності розуміння функціонування грошей; інституційний підхід, що дає можливість розглянути вплив грошей на функціонування соціальних інститутів суспільства; структурно-функціональний підхід в якості розгляду специфіки застосування різних форм грошей в менеджменті соціокультурної діяльності.

Ключові слова: гроші, філософія грошей, менеджмент, соціокультурна діяльність, менеджмент соціокультурної діяльності, творча особистість, соціальна філософія.

Вступ. Гроші уявляють собою одне з найважливіших явищ життя суспільства, актуальність якого більш ніж очевидна. Вони стали невід'ємною частиною людського існування. При цьому наукове знання ХХ століття зрушило в бік монополізації даного універсуму представниками економічної науки, що категорично невірно. Адже гроші впливають на всі сторони життя людини, соціуму і суспільства. Тому нам бачиться важливим проаналізувати концепт грошей в соціально-філософському дискурсі, маючи на увазі системне бачення низки істотних аспектів функціонування і впливу грошей в глобальному світі людського співжиття. Одночасно з чим важливо розуміти специфіку управління грошовими потоками та їх впливу на трансфор-

мацію світу соціуму і культури. Такі міркування і продиктували заявлену тему. Зауважимо, що менеджмент соціокультурної діяльності бачиться авторам набагато ширше, ніж сформоване в суспільстві функціонально-інструментальне уявлення про його сутність і можливості.

Об'єкт дослідження – гроші як феномен життя людської спільноти.

Предмет дослідження – місія і призначення грошей в менеджменті соціокультурної діяльності.

Метою роботи є вивчення багатосенсової змістовності грошей у менеджменті соціокультурної діяльності.

Виходячи з мети можемо виділити **завдання** цієї роботи:

1. Розкрити сутнісний зміст грошей як соціокультурного феномену.
2. Вивчити соціокультурну специфіку функціонування грошей.
3. Дослідити особливості менеджменту соціокультурної діяльності стосовно ролі грошей в управлінні суспільними процесами.
4. Показати траєкторії грошей в менеджменті соціокультурної діяльності.
5. Висвітлити соціально-філософську площину функціонування менеджменту соціокультурної діяльності стосовно грошей як одного з універсумів буття людини.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Базисом дослідження стали: діалектичний метод в його сучасному розумінні, системний метод в якості глобальної сутності розуміння функціонування грошей; інституційний підхід, що дає можливість розглянути вплив грошей на функціонування соціальних інститутів суспільства; структурно-функціональний підхід в якості розгляду специфіки застосування різних форм грошей в менеджменті соціокультурної діяльності. Провідне теоретичне значення мали методологічні підходи класиків економічної, філософської, соціологічної, культурологічної та психологічної наук у галузі дослідження грошей, економічної соціалізації, теорії цінностей, сутності функціонування менеджменту соціокультурної діяльності в сучасному суспільстві. Відповідно до поставлених завдань в роботі використовується категоріальний апарат перерахованих вище наук. Робота містить також поняття, які піддані інтерпретації, враховуючи їх міждисциплінарний характер і точку зору автора.

Проблема, поставлена в роботі, передбачає звернення до кількох груп наукових джерел. Міждисциплінарний характер грошей як об'єкта дослідження привів до використання групи джерел, до якої увійшли праці Аристотеля, А.Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Г. Зіммеля, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Генона, Т.Веблена, П. Хейне, Я. Корнай, Ф. Хайєка та інших, в яких досліджуються виникнення, сутність, форми грошей. Особливе значення для становлення сучасного підходу до вивчення ролі грошей має звернення до робіт М. Вебера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна, які запропонували різні методологічні підстави аналізу економічних явищ. Не менш важливим виявилось вивчення теорій структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонса, Р. Мертона) для вивчення функціонування грошей в сучасних суспільствах. Слід також підкреслити значення української економічної школи, що показує різні аспекти використання грошей у менеджменті соціокультурної діяльності. Тут виділимо Л. Корнійчука, В. Базилевича, С. Злупка, С. Мочерного, П. Леоненка, С. Степаненка, Н. Татаренка, В. Тарасевича, М. Довбенка, І. Мешко, Б. Лановика, М. Лазарович, В. Ковальчук, П. Мазуро та інших.

Особливо значущими є праці українських філософів, що показують багату палітру застосування грошей у суспільстві взагалі і в менеджменті соціокультурної діяльності зокрема. Слід виділити роботи засновника дисципліни «Філософія грошей» в Україні В.В. Ільїна [2, 3], палкої прихильниці цього напрямку З.Е.Скринник [4].

Результати дослідження. У сучасному світі гроші є невід'ємною частиною життя будь-якої людини. Ми з дитинства сприймаємо їх як само собою зрозуміле соціоекономічне, соціокультурне, соціопсихологічне явище, часто не замислюючись ні про їх природу, ні про те, що гроші так чи інакше присутні у всіх процесах нашого життя, трансформуючи його докорінно. Не можна заперечувати той факт, що для людини важлива кількість грошей, їх повинно бути достатньо для задоволення потреб. У будь-якій культурі одним з головних інстинктів людини є

поліпшення якості життя. Людина прагне до достатку, прибутку, накопичення, предметів краси і естетики, а гроші є інструментом досягнення бажаної мети.

До появи грошей існував натуральний обмін. Ще в кам'яному столітті люди обмінювалися продуктами праці. Виділявся який-небудь товар, що стає еквівалентом інших товарів. Гроші – не що інше, як результат тисячолітньої практики обміну товарами, продуктами торгівлі, а також символ достатку, цінність, що займає відведене їй місце в культурі. На сьогоднішній день гроші – найбільш зручний засіб обміну.

Сучасне наукове знання виділяє наступні теорії походження грошей: еволюційну і раціоналістичну (цивільно-правову). На певному етапі економічного, культурного розвитку, між людьми було досягнуто згоду про введення грошей, так як обмін приводив до численних труднощів: складність в порівнянності товарів, багатоступінчастості процесу обміну, додаткових витратах на пошук потрібних товарів і багато інших. Все це призвело до розуміння необхідності єдиного еквівалента, в даному випадку грошей. Першим дану концепцію висунув Аристотель: «... все, що бере участь в обміні, повинно бути якимось чином можна порівняти» [1, с. 46]. Для цього з'явилася монета і служить у відомому сенсі посередницею, бо нею все вимірюється, а значить, як пренадлишок, так і недолік, і, тим самим, припустимо, яка кількість тканини відповідає дому або їжі. Тобто, відносини будівельника будинку до ткача повинні відповідати відношенню певної кількості тканини до будинку або до їжі. А якщо цього немає, не буде ні обміну, ні суспільних взаємин. Не буде ж цього, якщо обмінювані речі не будуть в якомусь сенсі рівні. Тому, як і було сказано вище, все повинно вимірюватися чимось одним. Прихильниками даної концепції є такі найвідоміші мислителі, як Дж. Берклі, Дж. Локк, Д. Юм, Р. Далберг, Г. Кнапп, Ф. Бендіксен, Р. Ліфманн, Дж. Ло та інші. Ця теорія життєздатна сьогодні, маючи багато прихильників серед сучасних економістів.

Еволюційна теорія походження грошей є невід'ємною частиною економічної теорії К. Маркса. Він вважав, що поява грошей – це не конкретна подія, що має чіткі часові рамки, а досить тривалий і стихійний процес, породжений розвитком економічних відносин. Незалежно від людей той чи інший товар був найбільш переважним для всіх членів бартеру, що зробило його еквівалентом. Причому, К. Маркс вважав основною рушійною силою необхідність оцінки праці, що витрачається на створення товару, а не процес оптимізації торгівлі. Згідно з цією теорією гроші не могли не з'явитися. До інших прихильників «природних» причин появи грошей відносяться: А. Сміт, Д. Рікардо.

В історії ставлення до грошей неодноразово полярно змінювалося. Наприклад, в античності гроші вважалися милістю богів, їх ні в якому разі не пов'язували з гріховністю, нечистою совістю, у середньовіччі гроші асоціювалися з жадібністю, користолюбством, гріховністю, вищим багатством вважалися блага духовні, непорушна віра в Бога. Необхідно відзначити, що це не послабило людського бажання жити в достатку, володіти земними благами, і релігійні переконання йшли врозріз з буденним життям.

Інстинкт поліпшення якості життя підсвідомо присутній у кожній людині, адже достаток і накопичення матеріальних благ необхідні йому для успішного продовження роду. Однак, спираючись на історичний досвід, ми бачимо, що вибір людей в різних ситуаціях визначається не тільки фінансовою вигодою. Використання грошей тільки з економічної точки зору не завжди уживається з моральними принципами, а соціокультурні мотиви не завжди йдуть рука об руку з розрахунком. Гроші займають саме те місце, яке їм відводить конкретна культура, при цьому їх роль не є предметом економічного аналізу. У межах економіки неможливо обґрунтувати філософсько-культурний аспект ролі грошей, який не менш важливий. Тому нам вважається важливим розуміти гроші не тільки, як економічну міру, але і як філософію життя, отже, і роль грошей в менеджменті соціокультурної діяльності буде розглянута більш всебічно.

Кожна людина, безумовно, має індивідуальне ставлення до грошей, воно обумовлено: власним досвідом, моральними принципами, приналежністю до тієї чи іншої культури, народу, а також соціокультурними, соціопсихологічними особливостями індивідуума. У сучасному суспільстві багато людей страждають від незадоволеності життям, високого рівня тривожно-

сті. Дуже часто це пов'язано з персональним ставленням до грошей – деструктивні підсвідомі думки перешкоджають здатності прийняття зважених фінансових рішень. Безліч людей страждають різного роду психічними розладами, такими, як kleптоманія, шопоголізм, тяга до азартних ігор, тому світовій науці необхідні знання про гроші з урахуванням їх філософського аспекту існування.

Ідея про те, що аналіз грошей виходить за межі економіки стала зміцнюватися в науковому світовому співтоваристві з середини 1950-х років. Французькі економісти А. Орлеан і М. Аглітте писали: «гроші – не тільки і навіть не стільки економічне благо. Вони в певному сенсі відображають суспільство в цілому. Тому можна говорити, що їх законність заснована на суверенітеті. Але дуже часто коментатори і громадяни бачать в грошах тільки дзвінку монету і банкноти, придатні для операцій купівлі-продажу. Вони не розуміють, що за цією благопристойною зовнішністю ховаються сили, здатні перемолоти і індивідів, і нації» [5, с. 24].

Такі вчені, як К. Маркс, Г. Зіммель, М. Вебер вважали, що гроші – це соціальний феномен, який впливає на суспільство в цілому і кожну людину окремо. К. Маркс вважав, що гроші здатні встановлювати не тільки економічні, а й соціальні зв'язки, називаючи їх «узами всіх уз».

Філософія грошей формує концептуальне ставлення людини до грошей. Як нам здається, зумовлюючим значенням грошей в сучасному світі є гармонізація світу. А також, що вкрай важливо, необхідно нове розуміння взаємозалежності між економічною, фінансовою, соціальною та культурною системами. У той же час розуміння грошей тільки в економічному сенсі витісняє спочатку закладені культурою якісні знання про них, тому існує необхідність усвідомлення глобальної сутності грошей саме в філософському аспекті. Значить, нам необхідно зрозуміти, як слід управляти грошима, щоб бути успішними. Саме тому в цій роботі мова піде про роль грошей в менеджменті соціокультурної діяльності як запоруці успішного буття людини, людства, всіх соціальних інститутів.

У контексті нашої теми важливо розуміти специфіку низки складових предмету дослідження. Якщо ми будемо аналізувати економічну складову, завдання спрощується, оскільки в ХХ столітті було виділено дві універсальні підстави: 1) гроші є мірою вартості всіх речей і, тим самим, забезпечують можливість вивчення економічних дій як таких і всього логістичного ланцюжка таких заходів; 2) оскільки головною властивістю грошей є їх кількість, можлива побудова верифікованої математичної моделі, що пояснює економічні взаємини тими принципами, котрими природничі науки пояснюють світ природи; основне завдання в створенні такої моделі – це включення якомога більшої кількості факторів, котрі впливають на процеси виробництва, споживання, розподілу та обміну.

Набагато більше завдань і складнощів у вивченні грошей виникає в той момент, коли ми виходимо за межі дискурсу економічної науки і розглядаємо соціокультурну складову грошей з соціально-філософських позицій, маючи на увазі вирішальну роль суспільства. Велике значення тут має філософія грошей, яка дає концептуальну теоретичну базу для досліджень подібного роду і певний запас накопичених знань. Традиція соціально-філософського розуміння грошей має досить багату історію, що включає спадщину Аристотеля, Г. Зіммеля, Ж. Бодрійяра і багатьох інших. Тоді предметним полем філософії грошей є вивчення грошей як чинника суспільного розвитку, як явища, що впливає на зміни аксіологічного базису людської культури і створює особливий тип соціальних взаємодій.

Але необхідно розуміти, що у сьогоденні практично всі відносини зазнали трансформації. У глобальному світі роль грошей та їх вплив на людину і суспільство неможливо представити без контекстуального поля менеджменту соціокультурної діяльності.

В умовах ринку соціокультурна діяльність набуває ще більш динамічно-багатозначного характеру. Швидко розвиваються комерційні, підприємницькі види діяльності, нові типи приватних установ соціокультурного сервісу з нічними клубами, казино, розважальними, інформаційними, культурно-дозвіллевими центрами та іншими засобами задоволення, відкриваються різноманітні організаційно-логістичні та економічні можливості розвитку соціокультурних моделей діяльності.

Сучасну специфіку взаємовідносин грошей і менеджменту соціокультурної діяльності можна представити на основі матеріально-духовного виробництва. «Продукти» такої діяльності носять розумово-речово-гедоністичний характер, оскільки пов'язані з феноменами насолоди, почуття прекрасного, свідомості і розуміння своїх можливостей (сприйняття, розуміння, мислення, переживання, обліку матеріального балансу тощо). Їх виробництво часто збігається з їх споживанням (перегляд вистави, кінофільму, прослуховування концерту, читання книги тощо; книга, яку не читають, картина, яку не дивляться і таке інше, не є художніми цінностями). Більш того, на відміну від продуктів матеріального виробництва, що знищуються в процесі споживання (чоботи зношують, яблука з'їдають), культурні цінності в процесі споживання нарощують свою цінність (чим більше народу прочитало книгу, бачило картину, чуло концерт тощо, – тим вище їх соціальна значимість).

При цьому під послугами в сфері менеджменту соціокультурної діяльності можна розуміти не тільки послуги безпосередньо відвідувачам, а й донорам і послуги донорів, готових виділяти кошти і підтримувати діяльність такого плану. Гроші в сфері соціокультурної діяльності з'являються як на основі комерції, так і на основі залучення коштів, залучення інтересів самих різних сил і інстанцій: органів влади, що відають бюджетними коштами, спонсорів, благодійних організацій і багатьох-багатьох інших донорів.

Соціокультурна діяльність виключає елементи стихійного, рефлексивного регулювання. Не може відбуватися цей процес і автоматично. Він потребує цілеспрямованого впливу, де присутні всі компоненти свідомого управління. Сфера соціокультурної діяльності носить яскраво виражені риси творчого процесу і в успіху, в тому числі і матеріальному, своїх починань залежить від творчої особистості і від вміння використати управління технологій.

Принципово важливим для характеристики технологій менеджменту соціокультурної діяльності в галузі культури, мистецтва, освіти, дозвілля, спорту є розуміння сутності функціонування такого менеджменту.

Як нам здається, під **менеджментом соціокультурної діяльності** слід розуміти сукупність управлінських відносин і засобів управлінської діяльності в соціокультурній сфері як вигляді взаємодій і взаємозв'язків між соціальними групами, соціумами і окремими людьми на основі грошових відносин, що мають на увазі задоволення, насолоду, рекреацію, бажання творчого самовираження і прагнення до розуміння прекрасного на основі сучасних індустрій вільного часу, дозвілля, відпочинку і туризму.

Предметом уваги управлінських технологій менеджменту соціокультурної діяльності є театр, кіновиробництво, цирк, хореографія, музично-хорове і оркестрове виконавство, образотворче мистецтво, засоби масової інформації, індустрія розваг, естрада, гральний і шоу-бізнес, арт-бізнес, спортивно-оздоровчий бізнес і туризм, книговидання і книготоргівля, сервісні послуги ресторанного і готельного бізнесу і багато інших галузей.

Управлінські технології відкривають необмежений простір для менеджменту соціокультурної діяльності як вільного творчого самопрояву, відкритого для безлічі інваріантних форм самореалізації творчого началу особистості, менеджерської підприємницької ініціативи.

А успіху основами всіх технологій є прибуткова грошово-речова діяльність, вибудована на основі логістичної соціокультурної діяльності.

Висновки. Оптимальні шляхи подальшого розвитку менеджменту соціокультурної діяльності можливі при вирішенні низки концептуальних логістично-фінансових проблем, що враховують особливості розвитку сучасного суспільства і нахили сучасної творчої особистості, а саме:

1. Роль держави в області менеджменту соціокультурної діяльності повинна базуватися, у першу чергу, на визнанні множинності суб'єктів культурної політики. Необхідне створення системи колективних суб'єктів розвитку культури, всередині якої склалися б умови узгодженої взаємодії на основі партнерсько-договірних відносин, що включає представників різних формувальних, творчих працівників, потенційних спонсорів, установи культури. Це дозволить перейти від вертикально-лінійних принципів керівництва соціокультурною діяльністю до принципів розвитку на основі творчих інтересів і здібностей особистості, соціальних груп, соціуму.

2. Нова система філософії грошей може бути заснована на ставленні до менеджменту соціокультурної діяльності як до «відкритої системи», успішний розвиток якої багато в чому буде залежати від здатності адаптуватися в новій соціо економічній ситуації. У цих умовах установи і системи управління галузі повинні бути націлені на виявлення проблем і вироблення оптимальних рішень.

Відкритість менеджменту соціокультурної діяльності передбачає наявність соціокультурних орієнтирів вибору напрямків розвитку суспільства. При цьому оновлення суспільства носитиме науково обґрунтований характер за наявності: довгострокових проєктів та прогнозів основних тенденцій соціокультурних процесів; умов для розвитку саморегулюючих систем соціокультурних інститутів; системи державних гарантій захисту сфери культури та працівників закладів культури від негативних впливів ринкових відносин; технічної оснащеності галузі.

3. Оновлення функцій управління, перехід до партнерських відносин, проєктування ситуацій тісної взаємодії зумовлюється складною специфікою соціокультурної діяльності, різноманіттям менеджерських рішень.

Тоталітарний тип адміністративного управління, який ще існує в українському суспільстві на різних поверхах, необхідно якнайшвидше замінити там, де він присутній, демократично-коаліційним управлінням соціокультурними процесами на основі діалогу особистості, соціальних груп, соціумів з державою.

4. З виникненням нового суспільного і державного механізму формування моделі управління створюються передумови зміни управління соціокультурною діяльністю на менеджмент соціокультурної діяльності, що передбачає зростання гіпотетико-дедуктивно-індуктивного (в залежності від проблеми) стилю випереджаючого управління; регіональної диференціації соціокультурної діяльності, підтримки локальних структур соціокультурної діяльності; розвитку національно-територіальних культурних спільнот.

5. Необхідно прийняття пакетів правових і податкових регуляторів, що дають можливість суспільству, підприємствам, організаціям вигідно вкладати в соціокультурну діяльність кошти і використовувати інші матеріальні можливості, коли вкладення грошей буде вигідним і гарантована недоторканність приватної власності; розробка і впровадження соціокультурних проєктів музейної, клубної, бібліотечної, концертної, виставкової, паркової та інших форм на основі сучасних технологій культурної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. Київ: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Ільїн В.В. Апологія грошей: фінансовий вимір сучасної цивілізації. Філософія фінансової цивілізації: людина в світі грошей: зб. наук. пр. Київ: УБС, 2018. С. 59-67.
3. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. Київ: «Книга», 2007. 528 с.
4. Скринник З. Е. Гроші як соціокультурний феномен у вимірах практичної філософії: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Львів, 2007. 40 с.
5. Michel Aglietta, André Orléan. La Monnaie entre violence et confiance. Paris: Odile Jacob, 2002. 378 p.

REFERENCES

1. Aristotel. Nikomakhova etyka [Nicomachean ethics] / Pereklav z davnohretskoi Viktor Stavniuk. Kyiv: «Akvilon-Plus», 2002. 480 s.
2. Ilin V.V. Apologhiia hroshei: finansovyi vymir suchasnoi tsyvilizatsii [Apology of money: the financial dimension of modern civilization]. Filosofiiia finansovoi tsyvilizatsii: liudyna v sviti hroshei: zb. nauk. pr. Kyiv: UBS, 2018. S. 59-67.
3. Ilin V.V. Finansova tsyvilizatsiia [Financial civilization]. Kyiv: «Knyha», 2007. 528 s.
4. Skrynnyk Z. E. Hroshi yak sotsiokulturnyi fenomen u vymirakh praktychnoi filosofii [Money as a sociocultural phenomenon in the dimensions of practical philosophy]: avtoref. dys. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.03. Lviv, 2007. 40 s.
5. Michel Aglietta, André Orléan. La Monnaie entre violence et confiance. Paris: Odile Jacob, 2002. 378 p.

Muzychenko Ganna Vyacheslavivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Vice-rector for scientific work

South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky

26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7890-9615

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activities

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0323-4457

MONEY AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION OF THE SOCIOCULTURAL ACTIVITY MANAGEMENT

Relevance of the study. *The philosophy of money is a science and scientific knowledge about the essence of money, axiological, metaphysical, ontological and epistemological foundations of modern monetary management, about money as a philosophical and sociocultural unit that has a significant impact on the development of creative personality, society, society. The availability and quantity of money as an indicator that directly affects the success of the sociocultural activities development has many goals implemented with the help of high-quality management and a skillful hypothetical-logistics strategy for the development of all systems of public life.*

Sociocultural activity excludes elements of reflexive regulation without a well-thought-out logistics chain of actions. Although the sphere of sociocultural activity has the features of a creative process and this process cannot be programmed, the volume and quality of the cultural product and services produced depend on the skillful use of management technologies. Consequently, it is the management of socio-cultural activities that largely determines the success of society's development.

The object of research is money as a phenomenon of human community life. **The subject of the research** is the mission and purpose of money in the sociocultural activity management. **The aim of the work is to study** the multisensory content of money in the management of sociocultural activities. *The theoretical and methodological basis of the research is: the dialectical method in its modern understanding, the systematic method as a global essence of understanding the functioning of money; an institutional approach that makes it possible to consider the influence of money on the functioning of social institutions of society; structural and functional approach as a consideration of the specifics of using various forms of money in the management of sociocultural activities.*

Key words: *money, philosophy of money, management, sociocultural activity, management of sociocultural activity, creative personality, social philosophy.*

УДК 141+167/168

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-6>**Okorokova Vira Viktorivna**

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0661-4313

THE CONCEPT OF RHIZOME AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH IN THE STUDY OF SOCIETY WITHIN THE POSTMODERN PARADIGM

The urgency of the problem. *The article is devoted to the study of the concept of rhizome within the postmodern paradigm, because it is within the latter concept that the rhizome acquires deep meaning, acting as an image of the world, which is characterized by nonlinearity and chaos. In this case, the concept of the rhizome turns out to be the most successful when understanding postmodern philosophy, as a way of knowing / constructing a social system. Therefore, consideration of the rhizome as a model, rhizomatic modeling corresponds to the modern trends of the socio-cultural space.*

The purpose of the work is to consider the theoretical and methodological components of the rhizomatic approach in the study of postmodern society. Tasks: 1) to study the main features and principles of the rhizome concept formulated by J. Deleuze and F. Guattari; 2) to investigate the implementation of rhizome principles using the example of network society, the Internet; 3) to consider the rhizome as a methodological technique for learning social reality.

The study of the concept of rhizome as a methodological approach to the knowledge of the social environment requires the use of the following methods: analysis and synthesis, the system method (considers the rhizome as a complex organism consisting of many elements, it is a certain non-linear system where the beginning and the end are often not detectable), the method comparisons and analogies (makes it possible to compare the principles of the rhizome with the principles of the network society and social organization in general), the synergistic method as a scientific approach, since synergistics studies complex non-linear systems capable of self-organization, which in the case of the rhizome is necessary.

The research results indicate that the characteristic features and principles of the rhizome (openness of structures, anti-hierarchy, decentralization, pluralism, principles of plurality, heterogeneity, cartography and decalomania) reflect the signs of a modern network society. The electronic network itself at the global level represents a rhizomatic model, the object of which is social reality. It is the rhizomatic modeling that allows to investigate at an interdisciplinary level the cognition/construction of a social system, to reveal its synergistic features both at the external level, and to reveal deep processes.

Key words: network society, postmodern paradigm, principles of heterogeneity and multiplicity, rhizome, rhizomatic modeling, synergetics.

Introduction. The concept of “rhizome” is one of the central ones in the philosophy of postmodernism. Its advantage lies in the fact that, reflecting the chaotic, unpredictable and uncontrollable nature of the system, it offers a unique explanatory concept of sociocultural transformations. The latter fully explains the consideration of the rhizome as a theoretical and methodological technique for studying society as a nonlinear system in which the principle of chaos prevails as the basis for further development.

In this case, it is interesting that with the development of the Internet and social networks, the concept of the rhizome was concretized as an organizational ontology that allows us to consider the network society as a branching of virtual communities, networks, etc., which continue to change the social system like the roots of a tree with non-dichotomous branching of branches. In other words, according to Ukrainian researcher S. Gorsky, the modern socio-cultural structure is formed

by individuals or organizations with dominant horizontal connections, which resembles a rhizome in its structure. The sociocultural rhizome reflects various connections between them through various social relationships, starting with casual acquaintances and ending with close family ties [2, c. 44].

The above fully explains the fact that recently the topic of the rhizome has become increasingly relevant in scientific research, especially in the field of the postmodern paradigm. For example, T. Andrushchenko, considering the nature of rhizomatic connections, draws attention to the fact that being borrowed from botany, where it denotes a certain way of plant growth, which differs both from the branching of branches from a single root (metaphase of systemic thinking) and from the "bundle-shaped root", the rhizome is a fundamentally different way of growth, an unordered spread of multiplicity, a movement without any dominant direction that goes in different directions and does not provide an opportunity to predict development trends. The transcultural nature of postmodernism, which is expressed not only in comprehensiveness, but also in pervasiveness in all spheres of existence, is manifested in [1, c. 168].

Ukrainian researcher S. Kutsepal, who has a number of scientific works on this issue, emphasizes that classical philosophy developed and sacredly preserved a model of the world in the form of a tree, the main features of which were the vertical connection between heaven and earth, linear unidirectionality of development, determinism of descent, binary relations "left-right", "high-low". J. Deleuze and F. Guattari distinguish two varieties of this model – "tree-root" and "system-root, or lobular root". An important role in this case belongs to the subject, and the object fully obeys the condition of "root unity – unity of the rod that supports the secondary roots" [6].

In his other work [5], the scientist emphasizes the methodological feature of the rhizome, stressing that rhizomatics as a research method constitutes an original approach to solving the problems of systematization, hierarchy, coexistence of culture-creating processes in their local, regional, ethnic, and national interpretation. After all, the theoretical absence of the beginning and end of the structure is such a specific way of its existence, as inter-existence, the beginning of which is lost in the foundations of modern philosophy, and the end is unknown neither in form nor in content. In addition, the part "between" in rhizomatics predicts and to some extent even "prepares" national cultures for integration and interaction in the world context on the basis of the principles of globalization that have not yet been fully understood and, even more so, not formed".

In general, it can be noted that in modern philosophical science, the opinion that the rhizome is a product of the postmodern worldview has been established. It is not for nothing that another Ukrainian researcher, T. Poda, concludes that the rhizome is a postmodern symbol of the information society, denoting a tangled root, an underground creeping rhizome. The rhizome was one of the concepts that made it possible to analyze and understand the world that had "lost its core." A network structure is characterized by a fundamental multiplicity of connections, communications, "nerve fibers" that unite actors, and not the actors themselves [9, c. 142].

The relevance of the discussion of the rhizome problem in Ukrainian science is evidenced by the fact that one of the aspects of the discussion is the question of the feasibility of using the very concept of "rhizome". In particular, I. Knysh and N. Kochubey in their article [4] propose to use the concept of "hyphae" instead of the concept of "rhizome" and explain it as follows. Rhizomes have both a beginning and an end, because the old parts of the rhizomes gradually die off. As for the hyphae, they have neither a beginning nor an end: they increase by apical growth, they can branch out a lot; able to unite in longitudinal groups, forming larger ones. Both horizontal and vertical connections, which are non-linear, are interwoven in the "hypha", in contrast to the linear "root", which reflects vertical and linear connections, and the "rhizome" includes horizontal (interspecies) and planar connections. Therefore, scientists justify that in order to define and explain the current state of the network society, it is expedient to use the term "hyphae", in contrast to the early Internet, which can be characterized as "radix" and "rhizome". J. Deleuze and F. Guattari, clearly and correctly defining and giving thorough characteristics of non-linear formations, inadequately chose the term "rhizome" as a metaphor for the implementation of their "nomadological project". That is why I. Knysh and N. Kochubey suggested that the scientific community start a discussion about the appropriateness of using the metaphor "rhizome" as opposed to the metaphor "hyphae" proposed by them.

Therefore, the **purpose** our study is a consideration of the theoretical and methodological components of the rhizomatic approach in the study of postmodern society.

Tasks:

- to study the main features and principles of the rhizome concept formulated by J. Deleuze and F. Guattari;
- to investigate the implementation of rhizome principles on the example of the network society, the Internet;
- to consider the rhizome as a methodological technique for learning social reality.

Research methods. The study of the concept of the rhizome as a methodological approach to understanding the social environment requires the use of the following methods: analysis and synthesis, the systemic method (considers the rhizome as a complex organism consisting of many elements, it is a certain nonlinear system where it is often impossible to identify the beginning and end), the method of comparison and analogies (make it possible to compare the principles of the rhizome with the principles of the network society and social organization as a whole), the synergetic method as a scientific approach, since synergetics studies complex nonlinear systems capable of self-organization.

Results and discussion. It is known that the term in question was borrowed by J. Deleuze and F. Guattari from botany and was most fully presented in conceptual form in the work “Capitalism and Schizophrenia”. Rhizome is understood as an underground stem of perennial herbaceous plants, serving for the deposition of reserve substances, vegetative renewal and reproduction, often forming branched systems. The root, according to the words of J. Deleuze and F. Guattari, has neither beginning nor end; it is always in the middle, between things, between things ... that come out of the middle, through the middle, come and go and not begin and end [11, c. 25].

A rhizome is a favorable concept that emphasizes the non-hierarchical nature of the power relationship, where any node can be connected to any other in and out of a given system. The French philosophers contrast the quality of rhizome with that of a tree, which fixes a point which is permanently attached to its roots. However, the rhizome is not the enemy of the organization itself, it contradicts the idea of an orderly arrangement in which specific moments acquire more importance than others. The fluidity that characterizes the rhizome keeps it in a constant state of flux where new relationships can be formed at any moment. The goal is to deterritorialize the relationship, leaving it empty, leaving it with only lines of motion, not fixed points. The rhizomatic management model is a process aimed at strengthening the regulatory space for the elements of the social system [13, c. 5].

Here, postmodernist philosophers propose a number of principles for the organization of the rhizome-rhizome, correlated with all spheres of social life. Among them are the following:

- the principle of cohesion and heterogeneity: in accordance with these principles, each point of the rhizome can and should be attached to any other, while there is no point in it from which development would emanate. By its nature, the one in question is decentered and anti-hierarchical. There are no dominant or mediocre units in it, all points included in it do not have advantages in relation to each other, just as there are no privileged connections between them. Here the points are necessarily connected to each other. Thus, in view of these principles, the rhizome erases the boundaries between all its components, placing on one line even what was previously located on the ascending ladder at its opposite ends, while the higher and lower turn into mutual dependence. Moreover, the connection is not predictable, which indicates the randomness of connections between points.

- the principle of multiplicity: with the rhizomatic approach, the dominant role is given not to the points of contact, but to the lines connecting the points that are of greatest importance. Multiplicities are defined externally by abstract lines, lines of flow or deterritorialization, following which they change their nature, entering into connections with other multiplicities. Flow lines demonstrate both the real number of specific changes that are filled with multiplicity, and the impossibility of additional dimensions until multiplicity is transformed with this line.

- the principle of non-signifying rupture: the rhizome can be torn anywhere, but this not only does not lead to the cessation of its growth, but, on the contrary, so to speak, expands the scope of

activity, just as a dragon has two heads instead of one cut off. After a break, it resumes, following one or another of its lines, and it is also possible to follow a new line. The rhizome consists of lines of segmentation along which it is organized and lines of deterritorialization along which it flows. When the lines of segmentation and flow intersect, a break occurs, but this line of flow is also included in the latter. In view of what has been said about this principle, the meaning of its name “non-signifying gap” becomes clear. A break here does not mean a break in its usual meaning; it leads to the formation of new connections, and, consequently, to the growth of the rhizome.

- the principle of cartography and decalomania: the rhizome is alienated from the idea of the genetic axis as a deep structure. It is recognized that the genetic axis has the principle of tracing, which consists in copying any objects that act as a given. A rhizome is not a copying mechanism, but a map that necessarily has multiple inputs, outputs and its own flow lines. The map is open, reversible, modifiable, receptive, reversible and variable [6].

The principles of the rhizome are relevant to many areas of social life and, therefore, to many discursive practices. R. Neupokoev spoke very well about the ontological essence of the rhizome, asserting that the rhizome is primary in relation to the fractal (any physical and metaphysical hierarchical structures that have a specifically formulated purpose and appropriate functions for the fulfillment of this purpose: tools, technologies, rules, public institutions, organizations and laws created by them), the rhizome creates fractals that are effective in achieving a specific goal [7, c. 64].

Staying in rhizomic reality is a significant indicator of the state of social consciousness. The potential of the rhizome and its properties turn out to be a kind of identifier of discursive changes in a dynamically changing world. The rhizomatic principles of organization can be traced in poetic and political discourse, in advertising and in Internet discourse. The list of rhizomatically oriented discourses (at first, perhaps in the form of marginal spheres, genres and individual discursive actions) is open.

It is interesting that the principle of multiplicity is very well implemented on the example of the modern global Internet network. As I. Knysh notes, by analogy with a puppeteer and a doll, the connections of the computer are controlled not by the keyboard and not by the hands lying on it, but by "the multiplicity of nerve fibers of the user, which finds its continuation in the multitude of coded and decoded combinations, which break down into signals that are sent to the many communication channels on which they are transmitted" and, finally, in the many pixels that light up on the monitor screen and display current information. Secondly, based on the fact that in the rhizome it is not the communication nodes, but the connection lines that are essential, we can claim that a similar state of affairs takes place in the Internet, although it would seem that the first impression indicates the opposite, because network connections are established by switching from one computer to another. In fact, it is important to understand that moving through the network is a kind of "pilgrimage in the virtual world" (with all the manifestations of nomadism) to a specific goal, while the user does not physically change his location in space (in the real world) [3].

Public media (and other public organizations) establish links with the state without necessarily losing their proper identity, and without incorporation and/or assimilation. In other words, they are not just counter-hegemonies, but interact with the market and the state. In this sense, they are transhegemonic. Due to these connections, they can play a potentially deterritorializing role (according to the concept of J. Deleuze and F. Guattari) [12, p. 5].

Community media are not “just” actors in rhizomatic networks, but play a catalytic role in functioning as intersections – they are places and spaces from where people of different types of organizations, social movements and struggles can meet and collaborate. However, these networks do not stop at the border of civil society; as rhizomes, community media can cross boundaries and create connections across existing gaps. The rhizome continuously establishes connections between semiotic chains, organizations of power, and circumstances related to art, science, and social struggle.

Online communities are growing intensively in the sphere of human and institutional interaction. Social networks with their self-regulation and lack of hierarchical subordination created a rhizome of social life. There is a correlation in "neighborhood" relationships, where spatial distance used to

play a significant role. Now the spatial distance does not disappear, but turns into a virtual value. We ourselves subjectively define the concepts of "here" and "there", "far" and "near". The distance ceases to be physical and becomes social. This leads to the formation of a new community, a new virtual socio-cultural space that unites people who may be territorially dispersed, but socially united [2, c. 45].

The point is that the rhizome is clearly manifested in Internet communications that focus on the creation of a collective text. Users choose different versions regarding the subject of conversation and create them themselves. Through the embedding of user positions in the network, a spontaneous (nonlinear and unpredictable) increase in information occurs.

Within the framework of our work, it is also important that the above principles of rhizome-rhizome organization in a social system indicate the possibility of using the rhizome as a model and, in connection with this, as a modeling method. The latter makes it possible to consider the rhizome as a way of understanding the surrounding social environment.

Speaking about modeling as a key way of constructing reality, it should be noted that the entire set of results of human activity aimed at the psychophysiological essence of a person (the empirical state of subjectivity), institutionalized (social) subjectivity, the material essence of nature, the totality called culture, is the result of this kind of transformed construction. The essence of the modeling methodology is to replace the real object with its "image" – a model, the study of which is better for the researcher than the study of the object itself. The main feature of modeling is that it is a method of mediated cognition using surrogate objects. The model acts as a peculiar tool of cognition, which the researcher places between himself and the object and with the help of which he studies it. It is this feature of the modeling method that determines the specific forms of using abstractions, analogies, hypotheses, other categories and methods of cognition [8, c. 60-61].

In the case of rhizomatic modeling, one should take into account the main feature of the rhizome – the reflection of nonlinear connections. To illustrate the horizontal and planar connections in the rhizome, French philosophers use the phenomenon from biology “orchid and wasp”. The orchid deterritorializes, creating an image, tracing the wasp; and the wasp in this image is again territorialized. Nevertheless, it deterritorializes, becoming a part of the orchid's reproductive apparatus; but she again territorializes the orchid, spreading pollen. The wasp and the orchid form a rhizome, being heterogeneous. We can say that the orchid imitates the wasp, whose image it reproduces in a signifying way.

Such a pulsation of the rhizome, which involves transitions from stratification to evasion from it and from one variant of stratification to another, is functionally completely analogous to the pulsating transition of a self-organizing environment from chaotic states to states characterized by the presence of a macrostructure, which is based on the coordination of micro-level elements of the system. In the nomadological project of postmodernism, we are talking about a model that continues to form and deepen in a process that develops, improves, and resumes, each time revealing new versions of its existence, correlated with each other according to the principle of isonomy: no more one way than another. In this regard, if structure is understood by thinkers as a tracing paper that reproduces only itself when it intends to recreate something else, then the rhizome is compared to a map that can and should be read: we are talking about a model that continues to form. According to J. Deleuze and F. Guattari, this is one of the most distinctive properties of the rhizome to always have many outputs.

Rhizome as a concept and rhizomatics as a research method constitute an original approach to solving the problems of systematization, hierarchy, coexistence of culture-creating processes in their local, regional, ethnic, national interpretation. After all, the theoretical absence of the beginning and the end of the structure is such a specific way of its existence, as inter-existence, the beginning of which is lost in the foundations of modern philosophy, and the end is not known either in form or in content [10, p. 142]. The rhizome does not begin or end. It is always in the middle, between things, between existence, intermezzo [6].

Conclusions. The concept of “rhizome” included in the circulation of postmodern philosophy is endowed with a deep meaning, according to which it can serve as an image of the postmodern world,

characterized by the lack of centralization, orderliness and symmetry that we observe everywhere today. Thus, the image of a rhizome emerges as the most successful concept that explains the way of existence of postmodern philosophy itself, and at the same time is a way of explaining the world around it. The rhizome appears as a centered system that is in a constant process of formation.

The openness of structures, decentralization, anti-hierarchy, multiple communication channels, and pluralism inherent in the rhizome reflect the characteristics of a modern network society. The electronic network itself at the global level is a rhizomatic model, the object of which is social reality. It is rhizomatic modeling that makes it possible to study the cognition/construction of a social system at an interdisciplinary level, to identify its synergistic features both at the external level and to reveal deep processes.

BIBLIOGRAPHY

1. Андрущенко Т. І. Постмодернізм як протиставлення. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2008. Вип. 67. С. 168-174.
2. Горський С. В. Зміна соціокультурного простору. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 42-46.
3. Книш І. В. Принцип множинності Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі: рівні розуміння мереж. Антропологічні виміри філософських досліджень: матеріали VI Міжнар. наук. конф. (13–14 квітня 2017, Дніпро). Дніпро, 2017. Режим доступу: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/4618/1/%D0%9A%20%96.pdf>.
4. Книш І. В., Кочубей Н. В. Рецепція принципів: rhizoma, radix і huphe та їх експлорація у гіфпросторі. *Практична філософія*. 2017. № 1 (63). С. 53–62. Режим доступу: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5324/1/%D0%BA%20%86.pdf>
5. Куцепал С. В. Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 54. С. 216-223. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_54_20.
6. Куцепал С. В. Ризоматичні варіації сучасної французької філософії. *Філософські обрії*. 2003. Вип. 11. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2034/1/Kuceral.pdf>
7. Неупокоев Р. В. Культурний феномен концепту ризоми. *Культурологічна думка*. 2021. № 20. С. 57-66.
8. Окорочова В. В. Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання: Монографія. Одеса: ВМВ, 2018. 288 с.
9. Пода Т. А. Феномен соціальних мереж та їхній вплив на суспільно-політичні процеси у глобалізованому світі. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2019. Вип. 1 (29). С. 141-145.
10. Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культуротворчих процесах. *Схід*. 2011. № 4 (111). С. 141-145.
11. Deleuze G., Guattari F. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. 560 p.
12. Carpentier N. Community media as rhizome: Expanding the research agenda. *Journal of Alternative and Community Media*. 2016. Vol. 1. Pp. С. 4-6.
13. Kizlari D. 2020. The Rise of Rhizomatic Cultural Policies. *International Journal of Public Administration*. 2020. Vol. 43 (3). Pp.1-20.

REFERENCES

1. Andrushchenko, T. I. (2008). Postmodernizm yak protystavleniia [Postmodernism as opposition]. *Multyversum. Filosofskiyi almanakh – Multiverse. Philosophical almanac*. (67), 168-174 [in Ukrainian].
2. Horskyi, S. V. (2021). Zmina sotsiokulturnoho prostoru [Change of socio-cultural space]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Actual problems of philosophy and sociology*. (31), С. 42-46 [in Ukrainian].
3. Knysh, I. V. (2017). Pryntsyp mnozhynnosti Zh. Deloza i F. Hvattari: rivni rozuminnia merezh [The principle of multiplicity by J. Deleuze and F. Guattari: levels of understanding of networks].

Antropologichni vymiry filosofskikh doslidzhen: materialy VI Mizhnar. nauk. konf. (13–14 kvitnia 2017, m. Dnipro) – Anthropological dimensions of philosophical research: materials of the VI International. of science conf. (April 13–14, 2017, Dnipro). Dnipro. Retrieved from [https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/4618/1/%D0%9A % 96.pdf](https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/4618/1/%D0%9A%20%96.pdf) [in Ukrainian].

4. Knysh, I. V., Kochubei, N. V. (2017). Retseptsii pryntsyypiv: rhizoma, radix i hyphe ta yikh eksploratsiia u hifprostorii [Reception of principles: rhizoma, radix and hyphe and their exploration in hyphaspace]. *Praktychna filosofiiia – Practical philosophy. (1 (63), C. 53–62*. Retrieved from [https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5324/1/%D0%BA% 86.pdf](https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5324/1/%D0%BA%20%86.pdf) [in Ukrainian].

5. Kutsepal, S. V. (2013). Svit Zh. Deloza: ryzoma, sens, nonsens [The world of J. Deleuze: rhizome, sense, nonsense]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. (54). C. 216–223*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_54_20 [in Ukrainian].

6. Kutsepal, S. V. (2003). Ryzomatychni variatsii suchasnoi frantsuzkoi filosofii [Rhizomatic variations of modern French philosophy]. *Filosofski obrii – Philosophical horizons. (11)*. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2034/1/Kucepal.pdf> [in Ukrainian].

7. Neupokoiev, R. V. (2021). Kulturnyi fenomen kontseptu ryzomy [The cultural phenomenon of the rhizome concept]. *Kulturolohichna dumka – Cultural thought. (20), C. 57–66* [in Ukrainian].

8. Okorokova, V. (2018). Obraz novoi sotsialnoi realnosti Postmodernu ta formy yoho modeliuvannia [The image of the new social reality of Postmodernism and the form of its modeling]: Monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].

9. Poda, T. A. (2019). Fenomen sotsialnykh merezh ta yikhniy vplyv na suspilno-politychni protsesy u hlobalizovanomu sviti [The phenomenon of social networks and their influence on socio-political processes in the globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University. (1 (29), C. 141–145* [in Ukrainian].

10. Fed, V. (2011). Ryzoma ta symuliakr u suchasnykh kulturotvorchykh protsesakh [Rhizome and simulacrum in modern cultural processes]. *Skhid – East. (4 (111), 141–145* [in Ukrainian].

11. Deleuze, G., Guattari, F. A. (1987). Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. Minneapolis: University of Minnesota Press.

12. Carpentier, N. (2016). Community media as rhizome: Expanding the research agenda. *Journal of Alternative and Community Media. (1), pp. C. 4–6*.

13. Kizlari, D. (2020). The Rise of Rhizomatic Cultural Policies. *International Journal of Public Administration. (43 (3), pp.1–20*.

Окорокова Віра Вікторівна

доктор філософських наук,

професор кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0003-0661-4313

КОНЦЕПЦІЯ РИЗОМИ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ СУСПІЛЬСТВА В МЕЖАХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Актуальність проблеми. Стаття присвячена дослідженню концепції ризоми в межах постмодерністської парадигми, адже саме в межах останньої поняття ризоми отримує глибинне значення, виступаючи образом світу, для якого характерні риси нелінійності та хаотичності. В данному випадку концепт ризоми виявляється найбільш вдалим під час розуміння постсучасної філософії, як спосіб пізнання / конструювання соціальної системи. Відтак розгляд ризоми в якості моделі, ризоматичного моделювання відповідають сучасним тенденціям соціокультурного простору.

Метою роботи є розгляд теоретико-методологічних складових ризоматичного підходу у дослідженні постмодерного суспільства. **Завдання:** 1) вивчити головні риси та принципи концепту ризоми сформульовані Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі; 2) дослідити реалізацію принципів

ризому на прикладі мережевого суспільства, Інтернету; 3) розглянути ризому в якості методологічного прийому пізнання соціальної реальності.

Дослідження концепції ризому як методологічного підходу до пізнання соціального середовища вимагає використання наступних **методів**: аналізу та синтезу, системний метод (розглядає ризому як складний організм, що складається з безлічі елементів, це певна нелінійна система, де найчастіше не можна виявити початок і кінець), метод порівняння та аналогії (дає можливість зіставити принципи ризому з принципами мережевого суспільства та суспільної організації загалом), синергетичний метод як науковий підхід, оскільки синергетика вивчає складні нелінійні системи, здатні до самоорганізації, що у випадку ризому є необхідним.

У **результатах дослідження** зазначається, що характерні риси та принципи ризому (відкритість структур, антиєрархічність, децентралізація, плюралізм, принципи множинності, гетерогенності, картографії та декалькоманії) відображають ознаки сучасного мережевого суспільства. Сама електронна мережа на глобальному рівні представляє ризоматичну модель, об'єктом якої є соціальна реальність. Саме ризоматичне моделювання дозволяє досліджувати на міждисциплінарному рівні пізнання/конструювання соціальної системи, виявити її синергетичні риси як на зовнішньому рівні, так і розкрити глибинні процеси.

Ключові слова: мережеве суспільство, постмодерністська парадигма, принципи гетерогенності та множинності, ризома, ризоматичне моделювання, синергетика.

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-7>**Білоусова Кіра Олексіївна**

аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

orcid.org/0009-0006-7171-8230

ЛЮБОВ ЯК СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ

Актуальність проблеми. Філософська дискусія про любов логічно починається з питань її природи. Це означає, що любов має «природу», пропозицію, яку деякі можуть заперечувати, стверджуючи, що любов концептуально ірраціональна, у тому сенсі, що її не можна описати раціональними або значущими пропозиціями.

Любов – це найбільша сила, яка приводить у рух колесо людського існування. Це тепло, що огортає нас важливим значенням та відчуттям приналежності. Любов, можливо, не тільки засіб існування, але й справжня суть людського життя, яка надає йому кольору, глибини та значущості.

Любов може включати такі почуття, як прив'язаність, романтичну пристрасть, турботу, співчуття та бажання бути розділеним з іншою людиною. Вона може охоплювати різні аспекти життя, включаючи фізичну, емоційну, розумову та духовну спільність між двома особами. Любов є важливою складовою життя багатьох людей і може вносити радість, задоволення та зміни в наші взаємини з іншими.

Будь-яка теорія любові повинна починатися з теорії людини, людського існування. У той час як ми знаходимо любов, або, точніше, еквівалент любові, у тварин, їхні прихильності є переважно частиною їхньої інстинктивної будови, лише залишки цих інстинктів можна побачити, що діє в людині. Суттєвим в існуванні людини є той факт, що вона еволюціонувала та вийшла з тваринного світу, тобто вийшла за межі природи – хоча ніколи не покидала її. Людина може йти вперед, лише розвиваючи свій розум, знаходячи гармонію, людську, замість долюдської гармонії, яка безповоротно втрачена.

Мета роботи – дослідити, розглянути та проанілізувати феномен любові як способу існування людської сутності.

Завдання роботи – зазначена мета обумовила необхідність вирішення такого кола завдань:

1. розглянути поняття любові в контексті існування людської сутності;
2. виявити важливість любові як способу людського існування;
3. проаналізувати зв'язок людської сутності та любові як двох взаємопов'язаних елементів.

Методи та результати дослідження.

Результатами дослідження є формування усталеного поняття любові, через призму феномену людського існування. Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань здійснено на базі комплексного підходу, в основі якого – описовий, структурний і зіставний методи дослідження. Підґрунтям для застосування названих дослідницьких методів слугували спостереження, систематизація й узагальнення матеріалів.

Ключові слова: любов, особистість, людина, почуття, кохання, сутність, людське існування.

Вступ. В філософії існує багато різних підходів до розуміння людської сутності. Однак, загальний концепт людської сутності включає аспекти, що характеризують буття та природу

людини. Одним із ключових питань є взаємозв'язок між тілом та розумом. У деяких філософських школах, таких як дуалізм, стверджується, що людська сутність складається з фізичного тіла та нематеріального розуму або душі. У інших школах, таких як матеріалізм, стверджується, що людину можна розуміти лише через фізичні процеси та мозкову діяльність.

Крім того, поняття свободи та відповідальності також важливі для розуміння людської сутності. Багато філософів звертають увагу на волю людини та її здатність приймати вільні рішення. Водночас, людина також несе відповідальність за свої вчинки та їх наслідки.

Суспільство та культура також впливають на формування людської сутності. Відносини з іншими людьми, культурні норми та цінності, релігія та моральність – все це сприяє формуванню та визначенню того, що робить людину тим, хто вона є. Необхідно також враховувати, що розуміння людської сутності є предметом дебатів серед філософів. Різні теорії та підходи запропоновані протягом історії філософії і мають свої переваги та недоліки.

Так, людська сутність – це тема, яка протягом століть залишається ключовою у філософських дебатах. Різні філософські школи і індивідуальні мислителі намагалися визначити, що означає бути людиною, які аспекти складають її сутність та що визначає її унікальність. Важливо зазначити, що різні філософи мали різні підходи до цього питання.

Мета статті – дослідити, розглянути та проаналізувати феномен любові як способу існування людської сутності.

Завдання статті – зазначена мета обумовила необхідність вирішення такого кола завдань:

- 1) розглянути поняття любові в контексті існування людської сутності;
- 2) виявити важливість любові як способу людського існування;
- 3) проаналізувати зв'язок людської сутності та любові як двох взаємопов'язаних елементів.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань здійснено на базі комплексного підходу, в основі якого – описовий, структурний і зіставний методи дослідження. Підґрунтям для застосування названих дослідницьких методів слугували спостереження, систематизація й узагальнення матеріалів.

Результати дослідження.

1. Антична філософія: Розум і Розуміння;

У давньогрецькій філософії сутність людини часто пов'язувалася з розумом і розумінням. Сократ вважав, що важливо жити розумно, а Аристотель розглядав людину як «живе істота, обдаровану розумом».

2. Християнська Філософія: духовна сутність та Боговідношення;

У християнській традиції, сутність людини пов'язується з її духовною природою і відношенням до Бога. Святи Августин і Томас Аквінський вказували на важливість душі та віри в Бога у визначенні людської сутності.

3. Відродження: індивідуальність та гуманізм;

Період Відродження підкреслював індивідуальність та роль людини у світі. Філософи, такі як Джованні Піко делла Мірандола, підкреслювали важливість вибору та особистої відповідальності.

4. Екзистенціалізм: свобода, вибір та відповідальність;

Екзистенціалізм в 20 столітті розглядав людську сутність через призму свободи вибору та відповідальності за свої дії. Сартр визначав людину як те, що «проектуює себе».

5. Герменевтика: розуміння та взаємодія;

Філософія герменевтики акцентує на взаєморозумінні і важливості мови в побудові сутності людей. Гадамер визначав людину як «существо, що розуміє себе».

6. Феноменологія: досвід та усвідомленість;

Феноменологія зосереджується на аналізі безпосереднього досвіду. Мерло-Понті вважав, що сутність людини полягає в її здатності до сприйняття світу.

7. Сучасні Підходи: культурна різноманітність та транс гуманізм;

Соціально-філософське буття любові вивчає взаємозв'язок любові з соціальним суспільством та філософією. Любов є складною темою, яка включає емоції, взаємодію між особистостями та культурні фактори.

З соціального погляду, любов може впливати на формування сімейних структур, відносин між партнерами та становлення гендерної рівності. Вона впливає на ставлення до шлюбу, репродукції та виховання дітей. Соціальна конструкція любові може варіюватись в різних культурах та соціальних контекстах.

З філософського погляду, любов розглядається як один з найважливіших аспектів людського існування. Філософи досліджують сутність любові, питання моралі та етики, що пов'язані з нею. Вони розглядають різні концепції любові, такі як любов як воля до добра, романтична любов, любов до ближнього тощо.

Соціально-філософське буття любові допомагає краще зрозуміти її роль у суспільстві та особистісному розвитку людини. Розуміння взаємозв'язку між любов'ю, соціальними структурами та філософськими поглядами може сприяти поліпшенню якості наших взаємин та створенню повноправного суспільства.

У сучасній філософії, підходи до сутності людини розширюються. Деякі акцентують на культурній різноманітності, інші – на трансгуманізмі та технологічному розвитку.

Філософія людської сутності є невичерпною та постійно розвивається, адже суспільство та технології розширюють наше розуміння того, що означає бути людиною.

В умовах сучасної глобалізації суспільства існує безліч важливих аспектів людського життя. І ніхто не знає котрий із них має найбільшу вагу. Людське існування можна трактувати по-різному. Так само як і способів прожити людське життя є безліч. І ніхто не знає який варіант проходження людського життєвого шляху є вірним. Тому кожен для себе вибирає правильний на його думку метод існування. Любов – почуття сильної сердечної прив'язаності до людини, прив'язаності або сильного інтересу до когось чи чогось. Любов'ю називають внутрішній, духовний потяг до чого-небудь; глибоку повагу, шанобливе ставлення чи приязнь до людини; стосунки між чоловіком і жінкою, викликані прихильністю, або інтимні стосунки між ними [1].

Тема любові у філософії є однією з найбільш обговорюваних, як і тема людини. Починаючи з часів Античності ледь не кожен філософ вважав за необхідне звернутися до її осмислення як до «вічної» проблеми. У результаті описано безліч граней, модусів, форм, видів, підвидів та навіть ступенів і кіл любові, зроблено величезне різноманіття її визначень, таких як: «любов – це почуття, прив'язаність, сильний інтерес до когось чи чогось; внутрішній духовний потяг до чого-небудь; глибока повага, шанобливе ставлення чи приязнь до людини; прихильність до особи іншої статі або інтимні стосунки між чоловіком і жінкою, що в українській мові прийнято називати коханням; найвища християнська чеснота, основою якої є ставлення бо Бога» [2].

Любов є неоціненною складовою життя кожної людської істоти. Вона є основою для формування і підтримки здорових міжособистісних відносин, родинних зв'язків та спільнот. Людська сутність пронизана бажанням дати і отримати любов, і це допомагає нам знайти сенс і задоволення у житті. Любов втілюється через дії, слова та взаємодію. Вона проявляється у взаємному розумінні, підтримці, довірі та відданості. Люди шукають любов, бажають нагодувати своє серце емоційним зв'язком з іншими і прагнуть бути прийнятими і полюбленими.

Любов має потужну силу перетворення. Вона може зцілити рани, дати силу для подолання труднощів і надихнути на досягнення. Любов допомагає людям стати лагіднішими, співчутливішими та відданими. Вона формує нашу ідентичність і впливає на наше почуття щастя і благополуччя. У любові немає меж. Вона спроможна перетнути культурні, соціальні та етнічні бар'єри. Любов сприяє взаєморозумінню і толерантності, спонукає нас визнавати й цінувати різноманіття. Вона має силу змінити світ до кращого. Висловлюючи свою любов, ми підтримуємо один одного і відчуваємо глибоке щастя. Любов – це про давання й отримання, про спільне засягання серцем і душею. Вона робить нас сильнішими та щасливішими, надає сенс і сповнює наше існування.

Так, роль любові в людському існуванні є складною та багатогранною, оскільки любов може проявлятися в багатьох різних формах і мати різні рівні впливу на окремих людей і суспільство в цілому. Однак деякі з ключових ролей, які любов відіграє в людському існуванні, включають:

- Побудову міцних міжособистісних зв'язків: любов часто є ключовим інгредієнтом у формуванні близьких стосунків з іншими людьми, чи то в контексті сім'ї, дружби чи романтичного партнерства. Ці зв'язки можуть забезпечити нам відчуття причетності, підтримки та близькості, що є важливим для нашого емоційного благополуччя та особистісного зростання.

- Виховання емпатії та співчуття: любов може допомогти нам зрозуміти інших і налагодити зв'язок з ними на глибшому рівні, що, у свою чергу, може сприяти співпереживанню, співчуттю та відчуттю взаємозв'язку з навколишнім світом. Це може бути особливо важливим для сприяння соціальній злагоді та побудові більш дбайливого та справедливого суспільства.

- Надання сенсу та мети: любов може бути потужним джерелом сенсу та мети в житті людини, оскільки вона може надихнути працювати над цілями та прагненнями, які керуються бажанням людини позитивно вплинути на навколишній світ.

Що ж воно таке, без чого наше життя – лише існування? Коли ми говоримо про любов, то маємо на увазі не лише кохання, а й теплі почуття до своїх батьків, рідних, друзів, турботу про домашніх тварин, у це поняття вкладаємо і патріотизм. У словниках цей термін означає «почуття глибокої сердечної прив'язаності до когось-небудь або чогось-небудь» [3].

Загалом роль любові в людському існуванні є багаторівневою та глибоко взаємопов'язаною з багатьма іншими аспектами нашого життя. Незважаючи на те, що любов може набувати різних форм і мати різний ступінь впливу на людей, не можна заперечувати, що любов відіграє життєво важливу роль у формуванні нашого досвіду, стосунків і самовідчуття

Любов є однією з найбільш складних та глибоких емоцій, і вона може впливати на різні аспекти людського існування. Люди виражають свою потребу в любові через міжособистісні відносини, родину, дружбу та соціальні зв'язки. Нижче подано деякі аспекти того, як любов може впливати на життя та існування людської сутності:

1. **Емоційне Багатство:** людина, яка знаходиться в обіймах любові, переживає найбільш емоційно насичені моменти. Від радості до смутку, від захоплення до журби – ці відчуття стають кольоровою палітрою її існування. Емоційне багатство, яке приносить любов, надає життю глибину та інтенсивність.

2. **Будівництво міжособистісних відносин:** любов є клеймом, який об'єднує нас в міжособистісних відносинах. Сім'я, дружба, романтичні зв'язки – це всі форми виявлення любові, що формують наше існування. Ці відносини є основою, на якій будується наше життя, та вони визначають наше місце в світі.

3. **Сприяння Психічному Здоров'ю:** любов – це не лише радість та веселощі, але і могутнє засіб підтримки в трудні часи. Вона допомагає зменшити стрес, подолати депресію та тривогу. Люди, оточені любов'ю, мають емоційний захист, який дозволяє їм краще впоратися з життєвими труднощами.

4. **Формування Творчої Особистості:** любов може виступати як неймовірний каталізатор для творчості та досягнень. Вона надихає нас бути кращими, розвивати свої таланти та завдяки їй ми відкриваємо для себе нові горизонти можливостей.

5. **Взаємодія та Соціальна Інтеграція:** любов визначає наше місце в соціумі. Соціальна взаємодія, що ґрунтується на любові, створює відчуття належності та безпеки. Це підтримує стабільність суспільства, формує наше колективне буття та дає нам можливість рости в особистісному та колективному вимірах.

6. **Мотивація та творчість:** любов може надихати та стимулювати особу до досягнення великих речей. Підтримка та розуміння близьких може стати джерелом мотивації для реалізації творчих потенцій.

7. **Стабільність і безпека:** Любов може створювати відчуття стабільності та безпеки, особливо у відносинах, які базуються на довірі та взаєморозумінні.

Любов визнається багатьма як важливий аспект людського існування, і вона впливає на різні сфери нашого життя, роблячи його більш багатограним та значущим.

Висновки. Любов – це не просто емоція, але й справжній спосіб існування людської сутності. Вона надає нашому життю глибину, емоційне насичення та робить його значущим. Там, де

є любов, є життя в його найкращому вигляді – з відчуттям приналежності, розуміння та найвищою формою єдності. Любов як частина людської сутності, так чи інакше любов є в усьому, будь то сімейні відносини, відносини між чоловіком та жінкою, любов до друзів, любов до себе, тощо.

Любов знаходить свій прояв всюди, що дає підставу розуміння її сутності та ролі в житті кожної людини. Любов стабілізує думки, почуття, прагнення людини, регулюючи таку ж стабільність серця як динамічного центру людського існування. Це робить людину максимально відкритою для інших людей, здатною приймати рішення і практично діяти за принципом «добра». Любов також стає єдиним ритмом двоєдиного буття людини, її праці, онтологічного порядку, тотожного онтичному, відкриваючи принципово новий порядок – вищий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соловйов В. С. Сенс любові URL: https://stud.com.ua/42245/filosofiYa/solovyov_sens_lyubQvj_pershjy_krok_pozitivnoyi_estetitsj_yjpravdannya_dpbra_chjtannya_bpgplyudstva (дата звернення: 11.12.2023).
2. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. (1970-1980 pp.). Київ: Наукова думка. (українською мовою).
3. Крилова С. Любов : Філософський енциклопедичний словник, В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Solovjov V. S. Sens lyubovi URL: https://stud.com.ua/42245/filosofiYa/solovyov_sens_lyubQvj_pershjy_krok_pozitivnoyi_estetitsj_yjpravdannya_dpbra_chjtannya_bpgplyudstva (data zvernennya: 11.12.2023).
2. Akademichnyj tлумachnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. (1970-1980). Kyjiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
3. Krilova S. Lyubov : Filosofskij enciklopedichnij slovnik, V. I. Shinkaruk (golova redkolegiyi) ta in.; L. V. Ozadovska, N. P. Polishuk (naukovi redaktori) ; I. O. Pokarzhavska (hudozhnye oformlennya). Kiyiv : Abris, 2002. 742 s.

Bilousova Kira Oleksiivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0006-7171-8230

LOVE AS A WAY OF EXISTING HUMAN ESSENCE

The urgency of the problem. *Philosophical discussion about love logically begins with questions of its nature. This implies that love has a «nature,» a proposition that some might object to by arguing that love is conceptually irrational, in the sense that it cannot be described by rational or meaningful propositions.*

Love is the greatest force that sets the wheel of human existence in motion. It is a warmth that envelops us with important meaning and a sense of belonging. Love, perhaps, is not only a means of existence, but also the true essence of human life, which gives it color, depth and significance.

Love can include feelings such as attachment, romantic passion, care, compassion, and the desire to be shared with another person. It can encompass various aspects of life, including the physical, emotional, mental, and spiritual communion between two individuals. Love is an important part of many people's lives and can bring joy, satisfaction and change to our relationships with others.

Any theory of love must begin with the theory of man, of human existence. While we find love, or rather the equivalent of love, in animals, their affections being mainly a part of their instinctive constitution, only remnants of these instincts can be seen operating in man. Essential to the existence

of man is the fact that he evolved and came out of the animal world, that is, he went beyond the boundaries of nature – although he never left it. Man can go forward only by developing his mind, finding harmony, human, instead of prehuman harmony, which is irretrievably lost.

The purpose of the work – to investigate, consider and analyze the phenomenon of love as a way of existence of the human essence.

Tasks of the article- the specified goal determined the need to solve the following range of tasks:

- 1. consider the concept of love in the context of the existence of the human essence;*
- 2. to reveal the importance of love as a way of human existence;*
- 3. to analyze the connection between the human essence and love as two interconnected elements.*

The results of the study are the formation of an established concept of love, through the prism of the phenomenon of human existence. Achieving the set goal and solving specific tasks was carried out on the basis of a comprehensive approach, which is based on descriptive, structural and comparative research methods. Observation, systematization and generalization of materials served as the basis for the application of the mentioned research methods.

Key words: love, personality, person, feeling, love, essence, human existence.

УДК 629.33.000.141

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-8>*Гончарова Ольга Євгенівна*

кандидат технічних наук, доцент,
докторантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-1025-375X

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДИНОМІРНОСТІ

Актуальність проблеми полягає в тому, що світ стає все більш нелюдиномірним, таким, в якому все менше і менше місця для людини та людського. Важливість проблеми полягає у відтворенні місця та ролі людини та збереження людства у глобальному швидкоплинному технологічному світі сучасної цифровізації.

Мета статті – показати можливості філософії людиномірності для збереження людського виміру у новій реальності.

Методи дослідження: парадигма складності, синергетика, психосинергетика, комплексний цілісний, концептуальне моделювання.

Філософія людиномірності як інструмент розуміння змін у соціокультурному / комунікаційному середовищі завдяки цифровізації пропонує рамки для розуміння місця та ролі людини у швидкоплинному світі, розуміння та інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) у такий спосіб, щоб вони служили меті розширення людського досвіду, а не його порушенням чи його заміною. У контексті інноваційних хвиль та цифрової трансформації філософія людиномірності може допомогти сформувати стабільні цінності та етичні підходи до використання технологій. У цьому контексті філософія людиномірності стає не просто академічною дисципліною, а ключовим інструментом для розуміння та формування майбутнього суспільства, в якому технології, етика та людський вимір перебувають у постійній взаємодії.

Можна сказати, що людина – це істота, яка спілкується, людина будує стосунки зі своїм оточенням, людині властиво створювати уявлення і про минуле, і про майбутнє і людина має свободу вибору території перебування.

Результати дослідження – це формулювання необхідності розвитку філософії людиномірності як ключового інструменту для розуміння та формування майбутнього суспільства, в якому сучасні технології, етос/етика/цінності/свідомість перебувають у постійній взаємодії.

Ключові слова: людина, людство, міра, людиномірність, багатомірність, психосинергетика, «ціле в цілому», чотири свободи.

Вступ. Філософія людиномірності дозволяє створювати стратегії людської діяльності в умовах креативної економіки на основі послідовних відкритих і, звичайно, багатоманітних цінностей, що сприяють гармонійному поєднанню ірраціональних та раціональних якостей свідомості. Ця відкрита багатоманітність цінностей починається з чотирьох складових:

1. Відкритість та доступність.
2. Культура Відповідальності.
3. Інтереси майбутніх поколінь.
4. Унікальність та Універсальність.

Це відкритий список, в якому поява кожної наступної цінності призводить до ще більшого розкриття вже включених до цього списку багатоманітності цінностей. Відповідно, цей набір розширюється за допомогою «зосередження на відкритості».

Будь-який новий тип цивілізаційного розвитку вимагає вироблення нових цінностей, нових світоглядних орієнтирів. Подолання глобальної кризи вимагає зміни цілей людської діяльності та її етичних регуляторів. Вкрай необхідно переглянути попереднє ставлення до природи, ідеали панування, зосереджені на силовій трансформації природного та соціаль-

ного світу, необхідно розвивати нові ідеали людської діяльності, нове розуміння перспектив людини.

На початку нашої статті ми розглянемо людиномірність, а саме, задамо мірність/багатомірність/вимірність людини, означимо складники свобод, доступних людині і на цій підставі розглянемо названу проблему.

Кінцеве філософське питання: «Що таке людина?» все ще залишається без відповіді.

Мета статті – показати можливості філософії людиномірності для збереження людського виміру у новій реальності.

Методи дослідження: парадигма складності, синергетика, психосинергетика, комплексний цілісний, концептуальне моделювання.

Результати дослідження. Грецький софіст Протагор Абдерський на початку есе «Істина 2» близько 420 р. до н. е. стверджував, що «людина є мірою усіх речей, існуючих – що вони існують, неіснуючих – що вони не існують». Давньогрецькі філософи вважали, що оскільки чуттєве сприйняття людей різняться, то у кожної людина своя міра. І чим більш багатомірні та багатогранні уявлення людина може створити, тим яскравіше реальність буде їм відповідати. А нинішній момент показує гармонійність/негармонійність реалізації цих уявлень.

Для зростання здоров'я та реалізації потенціалу важливо визначати/розрізняти та збільшувати кількість мірностей, в яких людина діє, а також вдосконалювати свої міри, виходячи насамперед з почуттів.

Вирізняються два рівні знань: чуттєвий та раціональний. Чуттєвий – це сприйняття людиною світу за допомогою органів чуття (запах, дотик, слух, зір). Раціональний – це розумовий процес (робота мозку) щодо аналізу та обробки сигналів з навколишнього середовища, які отримані з допомогою органів чуття (поняття, судження, висновки). Раціональне мислення, на відміну від чуттєвого, формує поняття про предмет, використовує логічні висновки, порівнює суттєві особливості об'єктів. Як чуттєве, так і раціональне пізнання спрямоване на отримання знань про предмет, набуття справжніх знань про навколишній світ, формують знання та ідеї про предмет.

Платон вважав, що Протагор був сенсуалістом і навчав того, що світ представлений у людських почуттях.

Сенсуалізм (від фр. *sensualisme*, лат. *Sensus* – сприйняття, почуття, відчуття) напрямок в теорії пізнання, згідно з яким відчуття та сприйняття – основна і головна форма достовірності пізнання. Основний принцип сенсуалізму – «немає нічого в розумі, що не було б у почуттях». Принцип сенсуалізму стосується чуттєвої форми пізнання, яка, крім відчуття та сприйняття, включає уявлення.

Скептицизм (від давньогрец. *σκεπτικός* – той, хто розглядає, досліджує) – філософський напрямок, який висуває сумнів як принцип мислення, особливо сумнівається у надійності істини.

Проф. А. V. Semushkin вказує на те, що «... семантика терміну «скептицизм», мабуть, адекватно передається лише через герменевтичний опис, перелічуючи та інтерпретуючи його семантичні нюанси».

«Скептицизм можна охарактеризувати як самосумнівний сумнів, котрий, будучи абсолютно нетрадиційним філософським рішенням, являє собою вічний пошук, ніколи не задоволене, таке, яке ніколи повністю не припиняється філософське мислення» (А. V. Semushkin).

Авторська концепція про людину та людиномірність.

Людина – це природне явище, яке самоорганізується, яке, по мірі адаптації до складності, самоідентифікується з широкою палітрою статусів та ролей. Людина має *фізіо-*, *біо-*, *психо-*, *соціо-* та *полі-* природу, наділена свідомістю, здатністю до рефлексії та створенню нового, принципово відкрита та орієнтована на ідентифікацію себе.

Людина – це багатомірне природне явище, що проявляється у чотирьох свободах: Спілкування (сфера Духу);

Відносини (сфера Душі);

Події (сфера Розуму);

Територія/простір (сфера Тіла).

Людина – це космічне, природне явище гармонії Духу, Душі, Розуму та Тіла.

Дух – це здатність спілкуватися. Біблія говорить, що «як назвете, так і буде».

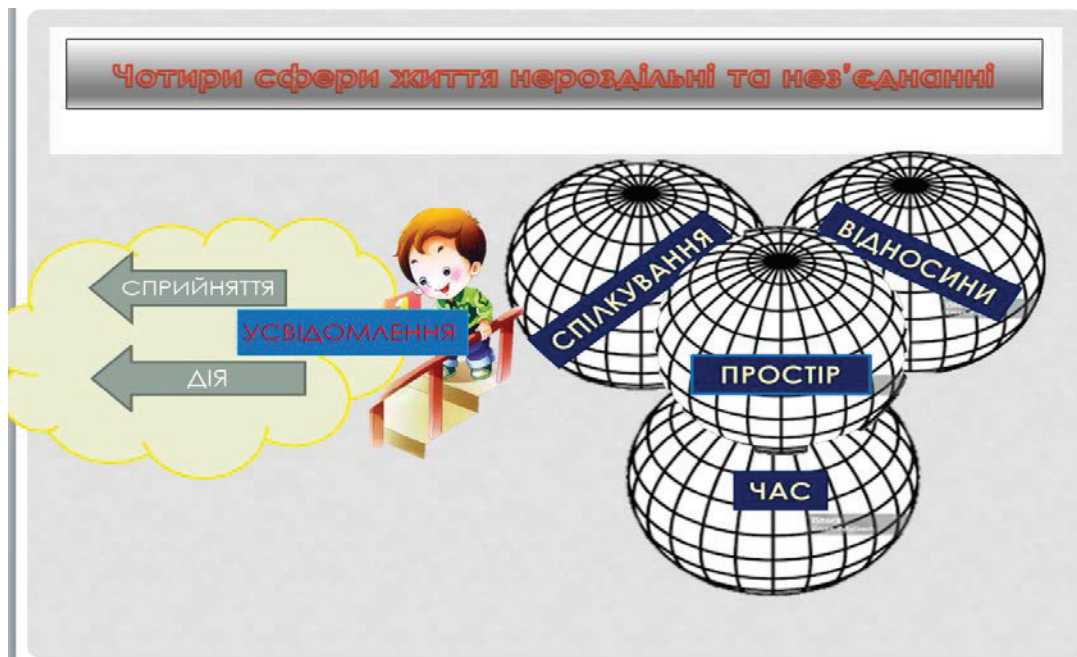
Душа – це вміння жити станами, емоціями та почуттями.

Розум – здатність розрізняти умови мислєдїї.

Тїло – встановлює об'єм фізичного світу, в якому ми знаходимося.

Свобода – узгоджена безліч норм та граней, що породжують можливості.

Як результат, це призводить до чотирьох свобод: Свобода Спілкування, Свобода Відносин, Свобода Часів, Свобода Території. І тоді людина – це істота, яка створює ці свободи. І далі, або ми створюємо їх через свідомий прояв нашого творчого начала, або ці свободи надають нам, одягають нам повідки, і ми ходимо в цих свободах.

Рис. 1. Чотири свободи прояву людини як багатовимірною природного Явища

Координація, орієнтація та навігація в цих чотирьох свободах безпосередньо впливають із здатності моделювати уявлення в умовах 12-мірної єдності.

В кожній свободі – 3 координати.

Координати свободи СПІЛКУВАННЯ – очевидного (символи, знаки), невідомого (невидимого, незнання), відомого (видимі, знання), і звідси витікає потреба враховувати як ірраціональне, так і раціональне.

Координати свободи ВІДНОСИН – це унікальність людини/талант, норми особистості/міри, інтерес людської особистості.

Координати свободи ЧАСІВ – майбутнє/кайрос, теперішнє/циклос, минуле/хронос.

Координати свободи ПРОСТОРУ – висота, ширина, довжина.

Можна сказати, що людина – це істота, яка спілкується, людина будує стосунки зі своїм оточенням (Мауглі не стає людиною без людських відносин), людині властиво створювати уявлення і про минуле, і про майбутнє (свобода часів) і людина має свободу територій.

Якщо людина використовує неправдиві, помилкові уявлення, сформовані не на основі свого особистого досвіду, а використовує чужі, наприклад, за допомогою машинного алгоритму (МА), це призводить до порушення його цілісності. Необхідно утримувати цілісність людини для збереження та зростання здоров'я! Тоді ми говоримо про роль (вплив) МА на здоров'я людини.

Людина – це творча істота, має здатність створювати нове.

Запропонована концепція розглядає людину як Явище взаємодії Духу, Душі, Розуму та Тіла. Здорова людина – це цілісна людина. Здоров'я – це стан цілісності. Як зазначила в своєму виступі в Одесі на конференції професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ірина Серафимівна Добронравова, «Цілісність є єдністю Багатьох».

Розгортаючи цю тезу, зазначимо, що Багато, що складає Цілісність Людини – це чотири Сфери Життя Людини: Спілкування, Відносини, Часи, Простір. І тоді Здоров'я людини – це гармонійний стан чотирьох видів Здоров'я: Духовного та Душевного, Здоров'я Розуму та Тіла. Зростання Здоров'я Людини – це розширення можливостей/навичок/різних МОЖУ людини у названих чотирьох Сферах.

Насправді, Зростання Здоров'я людини – це зростання його індивідуальної Могутності. Людина як ВІДКРИТЕ ЦІЛЕ має органи сприйняття, системи дій та класи мислення.

Здоров'я – це стан цілісності. Цілісність – це процес єдності Багато; сутнісна характеристика Абсолюту; Умови, де немає суперечностей. Здорова людина – це цілісна людина, яка передбачає складність, цілісність та багатовимірність цього стану. Багато що є цілісністю людини – це гармонія чотирьох людських свобод: спілкування, стосунків, подій, простору. Здоров'я людини – це гармонійний стан чотирьох типів здоров'я: духовне, душевне, розумове та тілесне.

Для Зростання Здоров'я Людині необхідно розвивати почуття міри, а це призводить до підвищення чутливості, чуттєвості, розвитку тонких відчуттів та тонких відмінностей. Професор Тетяна Чернігівська стверджує, що різниця між людиною та штучним інтелектом полягає в здатності розрізнати тонкі нюанси.

Людські професії майбутнього – це збільшення/підвищення здатності розрізнати нюанси. Сьогодні, завдяки різноманітності уявлень, ми потрапляємо у світ, по-суті, експертів. Кожна людина має завдання своєї персоналізації, і кожна людина є своєрідним особистим цілісним Всесвітом, і необхідно враховувати свою Різність та навчитися взаємодіяти зі Світом, якому властива широка різноманітність, котра призводить до збільшення персональної індивідуальності.

Важливо усвідомити, що людська розмірність – це не просто гармонізація різних мір, а динамічний процес. Не просто гармонія як своєрідний фіксований стан, а стан, що характеризується пластичністю, рухливістю, мобільністю і, отже, динамізмом. Таким чином, знову ж таки, коли ми говоримо не просто про якесь поєднання Духу, Душі, Розуму та Тіла, ми говоримо про мобільну конструкцію. Це суто синергетичний підхід, коли щось не просто здається гармонійним, але все знаходиться в процесі, все в русі. Така структура характеризується насамперед пластикою, ритмом, ймовірно, це і встановлює міру.

Важливо усвідомити, що людиномірність – це не просто гармонійна людина, а це, насамперед, стан, пластичне утворення. Кожна із дій – це виконана операція, це не просто елемент, частина, субстрат якийсь, це – виконувана функція, і кожна з цих функцій працює тоді, коли вона підлаштована, знаходиться в динамічній композиції з іншою функцією, виконується. Дух, Душа, Розум і Тіло – це виконувані функції, які узгоджені між собою, і тоді, мабуть, досягається такий пластичний стан. В даному випадку ми можемо говорити про пластичність людського виміру. Людський вимір – це чиста пластика.

Певною мірою таке уявлення про людську різновимірність узгоджується з багатовимірною психосинергетикою професора Ірини Вікторівна Ершової-Бабенко [1991]. Психосинергетика займається дослідженням людської психіки як синергетичної гіперсистеми, її баченням як надскладної та психомірної. У психосинергетиці мова йде про концепцію «психомірного середовища» на кількох рівнях його розуміння:

1. Це внутрішньопсихічне середовище, яке сама людина породжує всередині себе (його особистість та організм, допускаються інші внутрішні типи та механізми «пам'яті»).
2. Це зовнішньопсихічне середовище як продукт людських відносин з іншими внутрішньо-та зовнішніми та психічними середовищами людей, груп, колективів, творів мистецтва тощо.
3. Рівень стосунків із суспільством, природою, простором та інформацією.

Психосинергетика зосереджується на певній мірі готовій людині (всередині себе, в тому розумінні, яке розглядається в даній статті).

Постнекласична концептуальна модель психосинергетики (нова філософська категорія) «ціле в цілому» (автор І.В.Єршова-Бабенко, 1991) показує взаємодію «різномірних» цілих в метасистемі. Системи різного класу, котрі з'єднуються в єдину метасистему розглядаються не з позиції «частина – ціле», не як частини одного цілого, а як самостійні цілі, включені в єдину цілу метасистему.

Висновки.

Закриваємо/даємо напрямок вирішення для поставлених завдань – робимо акцент на відкритість.

1. На наш погляд, Людина:

– це *природне* самоорганізоване явище, яке по мірі адаптації до складності самоідентифікується з широкою палітрою статусів та ролей.

– *істота/суцте* має *фізіо-, біо-, психо-, соціо-* та *полі-* природу, наділена свідомістю та здатністю до рефлексії, принципово відкрита та орієнтована на ідентифікацію себе.

– творча сутність із здатністю створювати нове.

– багатовимірне природне явище, що проявляється у чотирьох свободах:

СПІЛКУВАННЯ (сфера духу);

ВІДНОСИНИ (сфера душі);

ПОДІЇ (сфера розуму);

ТЕРИТОРІЯ / ПРОСТІР (сфера тіла).

2. Вимірність людини – це не просто гармонія окремих вимірів як деякий фіксований стан, а стан, що характеризується пластичністю, рухливістю і, отже, динамізмом. Він характеризується лише пластикою, ритмом, ймовірно, це встановлює міру. Людина є таким плавильним котлом, це такий тигель, де сили, що впливають на неї, сплавляються і можуть існувати лише тоді, коли вона знаходиться в такій рухливості. Насправді, ці чотири свободи – спілкування, відносини, події та території – саме в цій зоні відбувається переплавлення, і коли це відбувається, то пластичність зберігається. Однак якщо процес плавлення не відбувається, стається перевантаження, то в результаті маємо ригідність, інертність і далі не може відбуватися рух задля розвитку і збереження.

3. Людський вимір – це насамперед про пластичність. Людиномірність – це не просто гармонійна людина, а саме стан, пластичне утворення. Кожна з мір – це проведена операція, це не просто елемент, деталь, субстрат якийсь, це виконувана функція, і кожна з цих функцій працює, коли вона узгоджена, підігнана, знаходиться в динамічному контакті з іншою виконуваною функцією. Дух, Душа, Розум і Тіло виконують функції, які підігнані одна під одну, тому отримуємо такий пластичний стан.

4. Концептуальна та теоретична модель філософії людиномірності Єзерського-Гончарової – це «цілісний процес у цілісному організмі з цілісної свідомості для цілісного життя з цілісністю природи». Саме такий принцип є основою для цілісного життя людини за умови збільшення обсягу реалізації єдності. Цілісний процес єдності взаємодоповнюючих динамічних процесів людського буття та природної еволюції можливий за умови цілісного організму та цілісної свідомості, які постійно корегують людський вимір у 4 свободах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єршова-Бабенко І.В. Психосинергетика : монографія. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 488 с.

2. Єршова-Бабенко І.В. Філософське подання психіки в аспекті проблеми єдності (цілісності) людини у філософії і методології науки. *Ідеї. Філософський часопис. Спеціальні наукові випуски*. 2021, №3(17). С. 56–64.

3. Єзерський В., Гончарова О. Концепт 12-мірної єдності соціокультурного середовища для самоорганізації спілкування та відносин у сильно нерівноважних станах. *V Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства»*, 25-26 травня 2023 року, Державний за-

клад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». С. 27-30.

4. Гончарова О., Єзерський В. Маніфест цифрової етики інноваційного інтелекту. Південноукраїнські наукові студії: *VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 04-05 грудня, 2023 р.)*. С. 72-76.

5. Гончарова О., Єзерський В. Інституціональність «усвідомлюючого натовпу»/ «realizing crowd». *Міжнародна конференція «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДСТВА в КОНТЕКСТІ АКсіОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ»*, 20 вересня 2023.

6. Гончарова О. Нова інституалізація метафізичної праці – необхідний соціокультурний крок адаптації людства до надлюдських можливостей від застосування smart-знарядь праці в умовах цифровізації. *VI Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ: ЛЮДСЬКЕ, ПОЗАЛЮДСЬКЕ, НАДЛЮДСЬКЕ»*, 19 жовтня.

7. Гончарова О.Е. Вплив сучасних знань на здоров'я людини. *II Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ: філософський, психологічний, медичний та юридичний полілог»*, 15 травня 2019 р. – Одеса : ОНМУ, №1/33, 2019. – С.71–72.

REFERENCES

1. Yershova-Babenko I.V. Psykhosynerhetyka : monohrafiya [Psychosynergetics: Monograph]. Kherson : Hryn' D.S., 2015. 488 s.

2. Ershova-Babenko I.V. Filosofs'ke podannya psykhiky v aspekti problemy yednosti (tsilisnosti) lyudyny u filosofiyi i metodolohiyi nauky [Philosophical presentation of the psyche in the aspect of the problem of unity (integrity) of man in the philosophy and methodology of science]. *Yideyi. Filosofs'kyu chasopys. Spetsial'ni naukovy vypusky*. 2021, №3(17). S. 56–64.

3. Yezers'kyu V., Honcharova O. Kontsept 12-mirnoyi yednosti sotsiokul'turnoho seredovyshecha dlya samoorhanizatsiyi spilkuvannya ta vidnosyn u syl'no nerivnovazhnykh stanakh [The concept of 12-dimensional unity of the socio-cultural environment for self-organization of communication and relations in highly non-equilibrium states]. *V Mizhnarodna naukova konferentsiya здobuvachiv vyshchoi osvity, molodykh vchenykh ta naukovtsiv «Kontsepty sotsiokul'turnoi transformatsii suchasnoho suspil'stva»*, 25-26 travnya 2023 roku, Derzhavnyy zaklad «Pivdenoukraïns'kyū natsional'nyū pedahohichnyū universytet imeni K. D. Ushyns'koho». S. 27–30.

4. Honcharova O., Yezers'kyu V. Manifest tsyfrovoyi etyky inovatsiynoho intelektu [Manifesto of digital ethics of innovative intelligence]. *Pivdenoukraïns'ky naukovy studii : VI Vseukraïnska naukovopraktychna konferentsiya studentiv ta molodykh vchenykh (m. Odesa, 04–05 grudnya, 2023 r.)*. S. 72–76.

5. Honcharova O., Yezers'kyu V. Instytutsional'nist' «usvidomlyuyuchoho natovpu»/ «realizing crowd» [Institutionality of the "Awareness of the Crowd"/ "Realizing Crowd"]. *Mizhnarodna konferentsiya «SOTSIAL'NA VIDPOVIDAL'NIST' LYUDSTVA v KONTEKSTI AKсіОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ»*, 20 veresnya 2023.

6. Honcharova O. Nova instytualizatsiya metafizychnoyi pratsi – neobkhdnyy sotsiokul'turnyy krok adaptatsiyi lyudstva do nadlyuds'kykh mozhlyvostey vid zastosuvannya smart-znaryad' pratsi v umovakh tsyfrovizatsiyi [The new institutionalization of metaphysical work – a necessary socio-cultural step of adaptation of humanity to superhuman opportunities from the use of Smart-buying of labor in the conditions of digitalization]. *VI Mizhnarodna naukova konferentsiya «LYUDYNA YAK TSILISNIST': LYUDS'KE, POZALYUDS'KE, NADLYUDS'KE»*, 19 zhovtnya 2023 r. – Odesa : ONMU, №1/37, 2023. – S.63–69.

7. Honcharova O.E. Vplyv suchasnykh znan' na zdorov'ya lyudyny [The influence of modern knowledge on human health]. *II Mizhnarodna naukova konferentsiya «LYUDYNA YAK TSILISNIST': filosofs'kyu, psykhologichnyy, medychnyy ta yurydychnyy poliloh»*, 15 travnya 2019 r. – Odesa : ONMU, №1/33, 2019. – S.71–72.

Honcharova Olha Yevheniivna

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Doctoral student at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1025-375X

THE PHILOSOPHICAL CONCEPT OF MAN AND HUMANITY

The urgency of the problem is that the world is becoming more inhumidable, in which less and less space for humans and the human. The importance of the problem is to reproduce the place and role of man and to preserve humanity in the global fleeting technological world of modern digitalization.

The purpose of the article is to show the possibilities of philosophy of humanity to preserve human dimensions in a new reality.

Research methods: complexity paradigm, synergetics, psychosynergetics, complex holistic, conceptual modeling.

Philosophy of humanity as a tool for understanding changes in socio -cultural / communication environment, through digitalization, offers a framework for understanding the place and role of a person in a fleeting world, understanding and integration of technologies of artificial intelligence (Shi) in such a way that they serve the purpose of expanding human experience, not its violation Or it is replaced. In the context of innovative waves and digital transformation, philosophy of humanity can help to form stable values and ethical approaches to the use of technologies. In this context, the philosophy of humanity becomes not just an academic discipline, but a key tool for understanding and forming a future society, in which technology, ethics and human dimension are in constant interaction. It can be said that a person is a being who communicates, a person builds relationships with his environment, a person is inherent in creating an idea of both the past and the future and the person has the freedom to choose the territory of stay.

The results of the study are the formulation of the need for the development of philosophy of humanity as a key tool for understanding and forming a future society in which modern technologies, ethos/ethics/values/consciousness are in constant interaction.

Key words: *human, humanity, measure, humandimensionality, multidimensionality, psychosynergetics, "whole in a whole", four freedoms.*

УДК 1 : 316.3(410.1)(092)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-9>**Грицишина Марія Володимирівна**кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософіїРівненського державного гуманітарного університету
вул. Степана Бандери, 12, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0001-9919-1561**Грицишин Володимир Петрович**

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри льотної експлуатації та бойового застосування вертольотів
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
вул. Сумська, 77/79, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-3674-4848

ДОСВІДНА ПАРАДИГМА В РОЗУМІННІ ЛЮДИНИ ДЖ. ЛОККОМ

Актуальність статті обумовлена тим, що у сучасній філософії залишається відкритим питання походження людських ідей та джерел людського досвіду. Зокрема, сучасна філософія свідомості розвиває досвідну філософію Дж. Локка в контексті нового розуміння людини філософом. Проблеми походження людського знання, джерела ідей у людській свідомості, інваріанти розуміння досвіду та його структури розвиваються в сучасних філософських напрямках, таких як феноменологія, філософія свідомості, екзистенціалізм, аналітична філософія, постструктуралізм та ін.

Тому, *метою статті* є актуалізація питань, котрі пов'язані з досвідною парадигмою у розумінні людини Дж. Локком. Адже саме проблема людського досвіду в філософії мислителя безпосередньо пов'язана з людиною сучасності, яка є істотою, що формує власний світогляд пізнаючи зовнішній світ досвідним шляхом, усвідомлюючи не тільки власні пізнавальні здатності, але й історичні обставини соціального буття людини.

Методологічними засадами дослідження стали загальнонаукові принципи аналізу: принципи об'єктивності, системності, історизму. Дослідження ґрунтується на використанні методів наукового аналізу, таких як: метод системного аналізу, компаративний метод, герменевтичний метод. Застосовані такі принципи наукового дослідження як єдність логічного та історичного, об'єктивність, системність, цілісність, парадигмальність.

Результати дослідження. У статті по-новому проаналізовано розуміння людини та людського досвіду через призму філософських ідей Дж. Локка. З'ясовано, що джерелами походження філософських вчень Дж. Локка є низка ідей, що стосуються чуттєвої основи пізнавального процесу. А також виявлено, що «субстанційний» тип філософування Дж. Локка пов'язаний з поняттям «досвіду», яке виходить за межі відчуттєвого сприйняття, що дає можливість стверджувати про реальність матеріальної субстанції об'єктивного світу.

Ключові слова: досвід, пізнання, відчуття, людина, ідея, речі, гадка, істинне знання.

Вступ. Ідеї формуються та надходять завдяки поштовхам чи імпульсам. Поштовх – це сила збуджувати думку до руху, що виникає завдяки повсякденному досвіду. Досвід засвідчує той факт, що деякі речі рухаються шляхом поштовху, а інші шляхом думки.

Щохвилини досвід постачає в розум ясні ідеї тих чи інших субстанцій. Однак, далі цих ідей, як отриманих відповідних джерел, людські здатності не поширюються. Таким чином, ми бачимо, що в досвідному полі теж є певна обмеженість. Більш яскраво ми можемо це побачити на прикладі ідей духів. Ця та інші подібні ідеї обмежені ідеями, які людина отримує з відчуттів та рефлексії. «Людина не має змоги збагнути ідею духа хоча б тому, що вона не має ідеї способу передачі, чи обміну думок між самими духами» [11, р. 240]. Людина не може пояснити спосіб передачі думок одним духом іншому. Хоча в той же час вона визнає те, що духи це

досконалі істоти, які на відміну від людини мають більш глибоке знання. І будучи саме такими вони беззаперечно повинні мати більш досконалий спосіб передачі думок один одному, інший спосіб повідомлення своїх думок, на відміну від людини, якій залишається не що інше, як користуватися «старенькою» системою знаків.

Та не маючи в собі ніякого досвіду безпосереднього повідомлення, а відповідно й ніякого уявлення про духів взагалі, людина не має ідеї того, як духи, не використовуючи слів, швидко можуть повідомити про свою думку. А ще більш незбагненим є для людини й той факт, як духи, які не мають тіла (особливо образливо міцній чоловічій статури, що грає мускулатурою), але є хазяїнами власних думок (тих думок, що інколи, а може й взагалі не виникають в чудовому, накачаному чоловічому тілі, що пограє мускулами) та за бажанням можуть повідомляти чи приховувати ці думки. У людини в якій не існує жодної думки не виникає й потреб її повідомити.

Метою статті є актуалізація питань, котрі пов'язані з досвідною парадигмою у розумінні людини Дж. Локком. Адже саме проблема людського досвіду в філософії мислителя безпосередньо пов'язана з людиною сучасності, яка є істотою, що формує власний світогляд пізнаючи зовнішній світ досвідним шляхом, усвідомлюючи не тільки власні пізнавальні здатності, але й історичні обставини соціального буття людини.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню даної філософської проблематики Дж. Локка присвячені праці таких сучасних філософів – теоретиків як Дж. Ролза, М. Сендела, Ф. Хайека, роботи представників філософії постмодернізму, зокрема, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Р. Рорті, М. Фуко та ін. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці історико-філософського, герменевтичного та методологічного спрямування – Г. Аляєва, О. Александрової, В. Андрущенко, І. Бичка, Н. Виноградова, С. Гогоцького, Л. Губерського, А. Конверського, С. Куцепал, Ю. Кушакова, В. Лук'яня, Ю. Михаленка, В. Татаркевича, П. Шашкевича, В. Шинкарука, В. Ярошовця та ін. А також зарубіжні дослідження – Д. Антисері, М. Вартофського, Н. Гілье, В. Гьосле, Б. Рассела, Д. Реале, Г. Скірбекка, Р. Скратона, К. Фішера та ін.

Результати. Шляхом відчуття та досвіду людина отримує деякі прості ідеї, що формують складну. Лише досвід дає змогу осягнути ту чи іншу річ, але її ніколи не збагнути одним розумом, до якого інколи намагаються достукатися через мову. Жодні слова не замінять ідей.

Однак і досвід не є «істиною в останній інстанції», яка «може все» подолати простуючи через розгортання ідей. Пізнання людини простягається набагато ширше аніж її досвід. Деякі первинні якості знаходяться в необхідній взаємній залежності та видимому зв'язку: форма з необхідністю передбачає протяжність. А отриманий поштовх до руху передбачає наявність щільності.

Та хоча ці прості ідеї людини, знаходяться у видимому зв'язку одна з одною, однак їх мало, що інтуїтивним шляхом чи шляхом доведення ми можемо встановити спільне існування лише небагатьох загальних якостей, які виявляються поєднаними у субстанцію. Тому, за подібного стану речей, ми можемо розраховувати лише на наші чуття для того аби дізнатися, які якості містяться в субстанції. Тобто, досвід дає змогу «розкласти» субстанцію для подальшого виокремлення одиничних якостей. Адже все те, що стосується всієї сукупності якостей, що існують в окремому предметі без залежності та очевидного зв'язку з їх ідеями, то ми не можемо з достеменністю стверджувати і про спільне існування певної їх кількості, що може перевищити ту, яку нам розкриває наш досвід на основі наших чуттів.

Дж. Локк звертається до прикладу з жовтим кольором та золотом. Так ми можемо бачити жовтий колір, але завдяки досвіду, ми можемо його побачити в шматку золота, а поряд з цим досвідним шляхом визначити вагу, плавкість, рівень горючості, але при відсутності видимої залежності чи необхідного зв'язку між цими ідеями ми з достеменністю не можемо сказати чи не існує поряд з цими ідеями ще якоїсь, (а вона може існувати). Подібне спільне існування пізнається і осягається лише оскільки воно сприймається, а сприймається воно через чуттєве спостереження окремих предметів, або через необхідний зв'язок самих по собі ідей.

Досить важливим моментом, який варто розкрити в даному ракурсі, є встановлення того факту, що механічні дії тіл (тобто ті дії, які ними виконуються) не знаходяться в залежності від

тих ідей, які вони викликають в людині. Не існує зв'язку, який би можна було досягнути, між поштовхом якогось тіла та сприйняттям кольору, запаху чи смаку, що знаходиться в нашому розумі.

Поза межами власного досвіду людина не в змозі досягти точного знання про існуючі взаємодії. І єдиним, що нам залишається, це розмірковування на «подібні теми» та делегування можливості істиннісного розуміння лише з боку безкінечно мудрої істоти. Але, якщо з одного боку, людина не може вивести з тілесних причин ідей чуттєвих вторинних якостей в нашому розумі, то з іншого, вона не в змозі буде збагнути вплив власного розуму на тіло.

Розуміння того, що думка виконує та проводить рух тіла та в самому тілі, є досить далеким від природи наших ідей, аніж розуміння того, як тіло приводить в рух думку в розумі. Якби досвід не переконував нас в тому, що це саме так, то скільки б людина не намагалася розглянути речі самі по собі, вона б ніколи не мала змогу досягнути та розкрити дане явище, навіть в найменшій ступені. І хоча ці та інші подібні, при звично усталеному ході справ, знаходяться в постійному правильному зв'язку, однак за неможливості виявити цей зв'язок в самих ідеях, людина може приписувати його лише «якійсь найпримудрішій» істоті.

Досить часто людина не може пояснити поступальність ідей, не помічає їх необхідної залежності одна від одної і тому намагається віднайти певний абсолют, який гіпотетично міг би «примусити» речі бути саме такими, та діяти так, як вони діють. Таким чином, дана характеристика дає нам змогу відтінити ту особливість, що досвід в багатьох аспектах перевершує слабкий людський розум та нівелює будь-який Абсолют в найвищій інстанції.

Наше пізнання носить всезагальний характер, якщо ідеї абстраговані, а людина сприймає лише відповідність чи не відповідність між ними. Якщо нам відомі якісь певні загальні ідеї, то з досвіду людині надходить і розуміння того, що ці ідеї будуть прийнятними і для інших речей (зокрема для кожної речі окремо), в яких можна віднайти схожу сутнісну ознаку. Це деякі «абстрактно-загальні» ідеї, які будуть істинними завжди і в будь-якій прийнятній ситуації (тобто в тих випадках, коли вона має стосунок до конкретної речі). Таке загальне пізнання людина може шукати лише в власному розумі і віднаходити його там. І тому лише вивчення власних ідей дає людині таке пізнання. Істини, які стосуються сутностей речей є вічними. Знайти їх можна лише шляхом розгляду самих цих сутностей на зразок того, як існування речей можна пізнати лише з досвіду.

Досвід та пізнання знаходяться в тісному контакті. Люди, які прагнуть «докопатися» до чогось силою власної спроможності судження на основі можливих висновків, за допомогою спостереження, вдалого співставлення фактів досить часто можуть самі вибудувати цілком прийнятний ланцюг з припущень про те, що не було відкрито їм з досвіду. Ці припущення формують гадку. Для пізнання ця гадка не є вагомим та достеменним аргументом (так як загальне пізнання знаходиться лише в думці людини і складається лише зі споглядання власних відсторонених ідей).

Коли ж людина помічає відповідність чи невідповідність між ідеями, вона отримує загальне пізнання та може з досить великою часткою вірогідності сказати, що вона бодай ближче стала відносно істиннісного знання (але це ще й за умови, якщо людина може поєднати в певну групу набір цих ідей). І тоді можна бути впевненим в істинності чи хибності того положення, що виводить людина. Адже визначені термінами ідеї відповідають чи не відповідають одна одній в залежності від того, стверджують вони чи заперечують одна одну.

Загальну достеменність можна знайти лише в наших ідеях. Коли ж людина немов «Діоген з ліхтарем», шукає її деінде, в будь-якому іншому місці, навіть нехай в досвіді чи спостереженні, тобто поза самою собою, то її пізнання не поширюється далі одиничних речей. Тому варто розмежовувати сферу пізнання та сферу досвіду. Адже пізнання цікавлять власні відсторонені ідеї, в той час, коли досвід розглядає конкретні, одиничні ідеї речей.

Оскільки досвід може навчити людину тому, чого розум не здатний, саме тому лише через досвід людина може встановити достовірність чи недостовірність всіх характеристик, які існують у складній ідеї.

Приклад з жовтим кольором та золотом (що вже розглядався в нашому дослідженні) досить часто приводиться Дж. Локком. Мислитель зауважує, що лише завдяки досвіду людина може встановити чи ковким є те жовте, плавке тіло, яке людина називає золотом.

В ході досвідного дослідження «дослідника» не цікавить результат проведення досліду над тим чи іншим піддослідним тілом. Важливим є сам хід розташування та розчаклування простих ідей, що мають місце в процесі отримання досвіду. Але такий досвід не дає впевненості в тому, що саме це (саме ця елементарна ідея) має місце в усіх інших жовтих, тяжких, плавких тілах окрім тіла, яке досліджується саме зараз. «Ми не можемо йти далі того, чим ведуть нас прості ідеї нашої номінальної сутності, тобто трохи далі їх самих, і, таким чином, лише в дуже незначному обсязі можемо придбати якісь достовірні, загальні та корисні істини» [4, с. 124].

Якщо досвідним шляхом людина виявляє плавким окремих (саме цей) шматок і всі інші такі ж шматки (відповідної маси, кольору, ступеню плавкості), то цей досвід може дати частину складної ідеї – номінальної сутності золота. Складна ідея золота, що існує в людини, складається з великої кількості простих ідей, але в собі вона не містить тієї сутності, що могла б з достеменністю засвідчити, що ця річ є дійсно шматком золота і водночас не існує того критерію, завдяки якому можна було б встановити інші властивості даного тіла, якщо вони не знаходяться у явному зв'язку з простими ідеями, з яких і складається дана номінальна сутність, яку можна було б визначити як золото. «Наприклад, я не можу бути впевнений, виходячи з цієї складної ідеї, чи стійке золото чи ні; між складною ідеєю жовтого, важкого, плавкого, ковкого тіла та [хімічно] стійкого не можна виявити ні необхідного зв'язку, ні несумісності, так щоб я міг знати з достовірністю, що [хімічна] стійкість безперечно є у будь-якому тілі, де можна знайти зазначені якості» [4, с. 124]. Таким чином, достеменне пізнання людина може мати лише з досвіду та завдяки досвіду.

Ще однією особливістю досвіду є той факт, що він може співпадати з досвідом інших людей. Коли це дійсно має місце, то виникає впевненість людини в наближенні до знання стосовно окремого факту. Спостерігаючи за окремим фактом людина формує про нього відповідну думку. Вона знає, що за даним фактом можуть спостерігати й інші.

Якщо думка про даний факт у певної групи людей співпадає, то окремо взята людина може спиратися на даний факт, як на деяке достовірне знання, з упевненістю, і розмірковує про нього з незначною часткою сумніву, спираючись на нього та вважаючи його таким, що вже є обгрунтованим: «...перший і найвищий ступінь ймовірності буває тоді, коли загальна згода всіх людей у всі часи, наскільки вона може бути відома, збігається з постійним і вірним досвідом якоїсь людини у подібних випадках, підтверджуючи істину якогось окремого факту, засвідченого сумлінними глядачами. Такі всі встановлені властивості та будови тіл і закономірна послідовність причин та наслідків у звичному перебігу природи. Ми називаємо це «доказом від природи самих речей» [4, с. 141].

Із постійних, власних спостережень людини та зі спостережень інших, встановлюється та особливість, що окреме явище відбувається одним і тим же чином. На основі цього людина може дійти до висновку, що наслідки є логічним завершенням незмінних та закономірних причин, хоча сама людина ніколи не мала жодного стосунку, (а інколи й елементарного уявлення) про дану причину.

Звернувши увагу на те чи інше явище, людина інколи помічає, що воно (або окремі його частини) відповідає її постійному досвіду, кожного разу коли їй знову і знову доводиться зіткнутися з даним явищем. З часом у людини виникає абсолютна впевненість в тому, що дане явище, якщо воно не відбулося зараз, воно обов'язково відбудеться згодом, і саме таким чином, а не інакшим (звісно, якщо до цього людина мала змогу спостерігати дане явище).

Вірогідність наближення до достеменності базується на, здавалося б, очевидних доказах, зокрема тих, що людина не помічає вже певних нюансів відмінності, вона не звертає увагу на недостатність аргументації та обгрунтованості, адже вона беззаперечно переконана цим і користується в своїх подальших діях.

Досвід породжує довіру до того чи іншого явища. Це пов'язано з тим, що людина постійно з власного досвіду віднаходить беззаперечні свідчення стосовно того чи іншого явища. А також звертає увагу на свідчення інших людей, що згадують про той чи інший факт та засвідчують беззаперечність власних свідчень. Узгодженість «з собою» стосовно того чи іншого явища, та з іншими породжує в людині беззаперечну довіру. Коли згода між людьми співпадає, тоді виникає стійка впевненість в явищі, в факті, яка не схиляє людину до підозр та спроб якимось іншим чином засвідчити той чи інший факт, явище.

Однак, поряд з цим існує дещо інший бік справи. Узгодивши уявлення про той чи інший факт, чи явище з власним досвідом та досвідом інших, людина вірить, знає (тобто їй обирати чи вірити в такий стан речей, чи не вірити). Однак, є й такі моменти, коли виникає суперечка між звичним досвідом, коли власна думка не співпадає чи розходиться з думкою інших.

І саме тут перед людиною постає дилема. Адже вона має скласти правильне судження та узгодити погодженість з ступенем очевидності та вірогідності явища. Все буде залежати від того, на скільки людина буде схилитися до помноження чи зменшення рівня довіри в даному окремому випадку, і на який досвід вона буде спиратися, тобто власне чи на загальне спостереження подібних випадків, які можна «приміряти» щодо даного, конкретного.

Така розбіжність дає основну базу розуміння того, що протиріччя розкривають існування досить різнобарвної палітри в поглядах, характерах та іншому, що засвідчує неможливість існування єдиних жорстких правил. «Одне тільки можна сказати взагалі: докази і докази про і con[tra] здатні викликати в думці різне ставлення до предмета, яке ми називаємо вірою, припущенням, здогадкою, сумнівом, недовірою, зневірою, і т. д., відповідно до якої осторонь вони, за поданням будь-кого, дають зрештою більшу чи меншу перевагу після належного вивчення та ретельного обдумування кожної окремої обставини» [4, с. 143]. На дану особливість варто звертати увагу, адже людина сама має вирішити для себе, що для неї буде беззаперечним фактом, вона має спиратися на свій, безпосередній досвід, і, відповідно, формувати власну думку.

Іншим підводним каменем на шляху до розкриття особливостей «досвідної теорії» Дж. Локка є омана втрати істиннісного уявлення про явище чи факт та можливість позбутися власного корабля з досвіду на міліні чи то на рифі того, що прийнято називати традицією. Те, що довгий час існувало під «благородною» вівіскою «Традиція» можна назвати сучасною мовою «передача з рук в руки: колись, хтось вирішив, що на основі своєї «хворої уяви», та не зовсім достеменних досвідних висновків, вирішив, що певну подію, явище чи факт можна потрактовувати саме так, а не інакше і передав власне знання іншому не менш самовпевненому субстракту, який не впевнившись в істинності твердження сприйняв все за «чисту монету».

Зрештою, саме таким чином пишеться історія. Але мова не про це. Інколи, на основі в засновку хибних тверджень чи доволі сумнівних положень формується така ж, доволі «істинна» позиція, яку беззаперечно пропонують як деякий діамант, що вже не потребує обробки. В даному випадку, для того щоб людині не заблукати в масі подібного мотлоху, вона повинна пам'ятати про те, що вірогідність істинності тверджень тим більше наближається до позначки «нуль», чим далі вона знаходиться від першоджерела. Якщо першовитоки можна ще якимось чином перевірити, то кожен «руки», в які перейшло те чи інше твердження, узгодити чи заперечити з власним досвідом неможливо.

Існує ряд явищ, існування яких людина не може підтвердити досвідним шляхом. Звісно, вона має стосовно них свою думку, адже тим чи іншим чином досвід підводить її до цього, проте, співставляючи власний досвід з досвідом інших, вона помічає дасить велику частку розбіжностей. Такими явищами є: «...існування, природа та діяльність кінцевих нематеріальних істот поза нами, таких, як духи, ангели, чорти тощо, чи існування матеріальних предметів, яких не можуть помітити наші почуття або внаслідок їх малої величини, або через віддаленість від нас; наприклад, існування рослин, тварин і розумних жителів на [інших] планетах та інших місцях безмежного всесвіту; спосіб дії переважно явищ природи» [4, с. 145].

Ці та подібні їм явища не належать до сфери чуттів людини, не можуть бути вивченими чуттями та не можуть бути засвідченими, і тому можуть лише видаватися в більшій чи мен-

шій мірі достовірними в порівнянні з укоріненими в розумі людини істинами та залежать від співмірності з іншими частинами людського знання та висновками спостережень. Єдиним засобом вирішення подібного питання є аналогія.

Досить складно чітко встановити ту межу де закінчується чуттєве та раціональне і розпочинається нечуттєве та нераціональне. Однак, людина намагається це зробити співставляючи світ видимих речей зі світом речей, які вище розуміння людини та її спостережень.

За законом аналогії кожен може допустити можливість існування світу невидимих речей та істот, припущення про який нам дають уявлення про світ видимих речей. І далі, по аналогії, людина може виносити судження про різні ступені досконалості, що йдуть до вищого ступеня досконалості невидимих істот. Аналогія є настановою для здобуття розумного досвіду та побудови гіпотез, що в ході подальших розмірковувань людини мають неабияке значення. Якщо правильно вибудувати аналогічний ряд, тоді це зможе привести не лише до відкриття корисних для людини результатів, але й дасть змогу встановити певні істини, що залишаються прихованими від допитливого погляду.

В ході вибудовування даного розмірковування з поля зору було випущено ще деякі моменти, які розкривають характерні особливості схилення на досвід. Дж. Локк звертає увагу на дві особливості, які, на його думку, не лише не суперечать досвіду, а й входять до нього як беззаперечні константи. Цими достоєнностями є чудо та божественне одкровення: «...віра є згодою з яким-небудь становищем, складеним не шляхом дедукції розуму, але на підставі довіри до того, хто говорить, як із становищем, що виходить якимось незвичайним шляхом від бога. Такий шлях відкриття істин людям ми називаємо одкровенням» [4, с. 169].

Такі достоєнності приймаються беззаперечно, адже незвичний хід речей справедливо впливає на людину, на її розум, а людина сама вже обирає вірити чи не вірити тому, що пропонується на її власний розсуд. Засвідчений факт чуда породжує з боку людини довіру до себе, і поряд з цим втілює довіру на подібні ситуації, що не мали місця в безпосередньому досвіді людини. Таким же чином людина погоджується з очевидністю одкровення і приймає ті смисли та вираження, що воно несе. «Якщо очевидність того, що це є одкровення і що його істинний сенс саме такий, базується лише на ймовірних доказах, то наша згода не може йти далі тієї впевненості чи недовіри, які випливають з більшої чи меншої ймовірності доказів, що здається» [4, с. 148].

Сприймаючи зв'язок між ідеями людина формує умовивід. Завдяки якому розум або ж щось доводить (наприклад, достоєнність відповідності чи невідповідності двох ідей), або ж формує для себе певну думку про річ (встановлює можливі зв'язки, на основі яких людина дає свою згоду, або ж утримується від певних суджень).

Чуттєвий досвід та інтуїція – це лише незначне джерело нашого знання. Більша частина нашого знання залежить від процесу дедукції та проміжних ідей. Інколи ж людині доводиться замінити знання згодою і прийняти пропоновані положення за істинні без впевненості в це нею.

Тому людина має відшукати, вивчити та порівняти перспективи їх вірогідності: «...здатність, яка відшукує засоби і правильно застосовує їх для виявлення достовірності в одному випадку та ймовірності в іншому, є те, що ми називаємо «розумом» [4, с. 149]. Розум сприймає необхідний і безсумнівний зв'язок всіх ідей чи доказів на кожному етапі рефлексії, де варто провести засвідчення, чи де варто погодитися. Там, де розум не сприймає зв'язку, там де він не може встановити, існує він взагалі, чи ні, там де судження безсилі, там діє випадок, який скеровує корабель думки не обираючи шляху та напрямку.

На фоні даного твердження яскраво вимальовується картина, що складається з фрагментів: некерованість розумом, вихід з-під влади розуму, оманливе сприйняття зорового відчуття за внутрішнє чуття (тобто досвід). Дана картина простіше зветься «релігійним фанатизмом». Людина, що є схильною до слави, свободи віри в те, що вона натхненна чимось «зверху», що існує дещо незвичне вище за розум, яке рухає людину з середини та вказує їй єдиновірний шлях.

Досвід, який така людина вважає за чуттєвий, є насправді лише його блідую подобою. Людина «релігійно невірноважена» впенена в тому, що вона впевнена, її переконання істинні вже тому, що вони непохитні в ній. Їх думка носить наступний характер: «...дух розсіює п'їтму. Ми

бачимо це світло, як полудневе сонце, і не потребуємо сутінок розуму, щоб побачити його. Це небесне світло сильне, зрозуміле і чисте, воно несе в собі власний доказ. І вивчати небесні промені за допомогою нашої тьмяної свічки – розуму так само логічно, як вдаватися до допомоги світляка, щоб виявити сонце» [4, с. 180].

Людина погоджується з усім тим, що суперечить вірогідності. Протилежність думок – це звичне явище і досить часто стається саме так, що людина зовсім не вірить в те, в чому інший лише сумнівається, а ще хтось не просто «сліпо» вірить, але й притримується як припису, закону, беззаперечної істини.

Причини такого стану речей можуть бути різноманітними, однак Дж. Локк виокремлює з-поміж них найголовніші, узагальнює їх та групує. До них належать наступні: «...1). Відсутність доказів; 2). Відсутність можливості використовувати їх, 3). Відсутність бажання застосовувати їх; 4). Хибні критерії ймовірності» [4, с. 187].

В першу чергу, варто звернути увагу на те, що доказів не існує у людей, які не мають оптимальної можливості до спостереження чи для безпосереднього отримання досвіду, які могли б послугувати їм якісним доказом власних думок і тих, що були отримані досвідним шляхом іншими. Це пов'язано з тим, що більшість свого часу, значна частина людей приділяють турботі про повсякденні справи: їжа, одяг (та інші побутові справи). Можливість пізнавати та розкривати межі власного досвідного горизонту настільки мізерна, а інколи й взагалі «нульова», що мимоволі охоплює жах та з'являється відчуття жалю стосовно такої людини.

Чимало людей, в силу природного та незмінного порядку речей та ходу людського розвитку, неухильно приречені на невиправне незнання тих доказів, на яких інші базуються, і, які з необхідністю використовуються для того аби сформувати власну думку. «Однак, вся парадоксальність та абсурдність такої поведінки людини полягає зовсім не в тому, що вона є «прикутою на галері» і їй дійсно треба кресати вогонь, носити воду чи добути бізона, інакше найближчим часом буде негода і прийде скрутний час добувати їжу чи хутро для одягу; вона прикута на галері з власної глупоти та ліні» [8, с. 482].

Людина достатньо лінива істота, вона досить часто не хоче звертати увагу на більш важливі проблеми цього життя і тому розмінює його та марнує на порожні фрагменти побитої чаші. Їй варто лише менше уваги приділяти дрібницям. «Ніхто з людей не поневолений щоденними потребами життя настільки, щоб не знайти хоч трохи вільного часу для вдосконалення власного пізнання» [4, с. 189].

Інших же людей від пізнання та отримання досвіду «загорожують» закони їх країни чи інші «невігласи», яким немає вигоди в тому щоб «хтось», «щось» знав. Ці люди достатньо далеко відійшли від свободи та можливості самостійно отримувати власний досвід. Вони обмежені власним розумом, а саме: зазор, яким мав би бути розум, настільки затягнутий павутиною істини, яку поширюють без пізнання, що розум, як частина людини, яка має повне право на свободу, не лише її втрачає, але й не намагається її утримати, а інколи й взагалі втрачає можливість «бачити» щось. «Така людина, на кшталт троглодита ковтає все те, що їй засовують в рота. Ліків не існує, адже ці люди сліпі» [8, с. 340].

Окрема категорія людей, що теж мають дефективне відношення до «досвідної теорії» це ті, хто хапається за одну-дві «розумні» тези (чийсь думки) та розжовує їх до повної втрати смаку все життя, або, що гірше, не використовує їх та не підживлює ними власний розум.

Висновки. Стає очевидним одне: між людьми існує настільки значна відмінність у ступені розуміння, сприйнятті та здатності до розмірковування, що можна стверджувати (навіть при цьому ніскільки не образивши людську сутність), що деякі люди не далеко «відійшли» від тварин. Як от, наприклад, ті хто не спроможний на пізнання навіть тоді, коли якісь очевидні істини, які могли б надати знання та досвід, лежать у них «під носом» на найбільш видному місці. Такі люди завжди будуть шукати, вимірювати, примірюватися до шляху, а потім на нього взагалі не стануть, як зауважує Дж. Локк: «Сліпих завжди будуть вести зрячі, інакше вони впадуть у канаву; а сліпі розумом, звичайно ж, перебувають у найбільшому підпорядкуванні та поневоленні» [4, с. 191].

Як і впертість послідовників різних релігійних течій та напрямків, так і небажання «невігласів» піднятися вище власного закоренілого самодурства власним підґрунтям мають лише недолугі гадки, що є очевидним доказом і водночас наслідком з тавром приреченості подібного способу добудови власних розмислів на основі загальноприйнятих принципів.

Таким чином, люди швидше перестануть вірити власним очам, вухам, відмовляться від очевидності своїх чуттів та звинуватять в брехні власний досвід, аніж хоча б припустять за можливість відхід від так званих «догматів».

Людина повинна навчитися користуватися тими чи іншими принципами, які їй дають доступ до вдосконалення та набуття власного досвіду. Вона має навчитися обходитися з ними спираючись на свій, а інколи і на всезагальний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії : підручник. Київ. Либідь. 2001. 408 с.
2. Гусев В.І. Західна філософія Нового Часу. XVII-XVIII ст. : підручник. Київ. Либідь. 1998. 368 с.
3. Історія філософії : підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін. ; за ред. В.І. Ярошовця. Київ. ПАРАПАН. 2002. 774 с.
4. Прокопов Д.Є. Філософування в контексті скептицизму в «Трактаті про людську природу» Д. Юма. // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ. Центр духовної культури, 2004. – №43
5. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ. Основи. 1995. 758 с.
6. Colman J. John Locke's moral philosophy / J. Colman. Edinburgh. 1983. 282 p.
7. Gay P. John Locke on education / Gay P. N.Y. Teachers College press. 1964. 125 p.
8. John Locke. The Reasonableness of Christianity, and A Discourse of Miracles. Stanford University Press, 1958 – 97 p.
9. Suppes P. Probabilistic Metaphysics / P. Suppes. Oxford. Blackwell. 1984. 384 p.
10. The correspondence of John Locke and E. Clarke / ed. by B. Rand. Oxford. Oxford univ. press. 1927. 606 p.
11. The Encyclopedia of Philosophy. New York – London: Macmillan publishing, 1972.-Vol. 3-4.

REFERENCES

1. Bychko A.K., Bychko I.V., Tabachkovskiy V.H. Istoriia filosofii: pidruchnyk [History of philosophy: textbook]. Kyiv. Lybid. 2001. 408 p. [in Ukrainian].
2. Husiev V.I. Zakhidna filosofii Novoho Chasu. XVII-XVIII st.: pidruchnyk [Western Philosophy of the New Age. XVII-XVIII centuries: textbook]. Kyiv. Lybid. 1998. 368 p. [in Ukrainian].
3. Yaroshovets V. I., Bychko I. V., Buhrov V. A. ta in. ; za red. V.I. Yaroshovtsia. Istoriia filosofii: pidruchnyk [History of philosophy: textbook] Kyiv. PARAPAN. 2002. 774 p. [in Ukrainian].
4. Prokopov D.E. Filosofuvannia v konteksti skeptyzmu v «Traktati pro liudsku pryrodu» D. Yuma [Philosophising in the Context of Scepticism in Hume's «Treatise on Human Nature»]. // Multyversum. Filosofskiy almanakh. – Kyiv: Tsentr dukhovnoi kultury, 2004. – №43. [in Ukrainian].
5. Rassel B. Istoriia zakhidnoi filosofii [History of Western philosophy]/ Per. z anhl. Y. Lisniaka, P. Tarashchuka. Kyiv. Osnovy. 1995. 758 p. [in Ukrainian].
6. Colman J. John Locke's moral philosophy / J. Colman. Edinburgh. 1983. 282 p.
7. Gay P. John Locke on education / Gay P. N.Y. Teachers College press. 1964. 125 p.
8. John Locke. The Reasonableness of Christianity, and A Discourse of Miracles. Stanford University Press, 1958 – 97 p.
9. Suppes P. Probabilistic Metaphysics / P. Suppes. Oxford. Blackwell. 1984. 384 p.
10. The correspondence of John Locke and E. Clarke / ed. by B. Rand. Oxford. Oxford univ. press. 1927. 606 p.
11. The Encyclopedia of Philosophy. New York – London: Macmillan publishing, 1972. Vol. 3-4.

Grytsyshyna Mariia Volodymyrivna

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Rivne State Humanitarian University
12, S. Bandera str., Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9919-1561

Grytsyshyn Volodymyr Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Teacher at the Department of Flight Operation and Combat of helicopters
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University
77/79, Sumska str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3674-4848

EXPERIENTSAL PARADIGM IN JOHN LOCKE'S UNDERSTANDING OF THE HUMAN EXPERIENCE

*The relevance of the article is due to the fact that contemporary philosophy still grapples with the question of the origins of human ideas and the sources of human experience. Specifically, modern philosophy of consciousness develops Locke's experiential philosophy in the context of a new understanding of the human being by philosophers. Issues regarding the origin of human knowledge, sources of ideas in human consciousness, the invariants of experience understanding, and its structure are being developed in contemporary philosophical trends such as phenomenology, philosophy of consciousness, existentialism, analytical philosophy, post-structuralism, and others. Therefore, **the purpose** of the article is to address questions related to the experiential paradigm in John Locke's understanding of the human being. Indeed, the problem of human experience in the philosopher's philosophy is directly related to contemporary humans, who form their own worldview by experiencing the external world, realizing not only their cognitive abilities but also the historical circumstances of human social existence.*

*The **methodological principles** of the study are based on the general scientific principles of analysis: principles of objectivity, systematicity, historicism. The research is grounded in the use of scientific analysis methods such as: systems analysis method, comparative method, hermeneutic method. The applied principles of scientific research include the unity of logical and historical, objectivity, systematicity, integrity, paradigmaticity.*

***Research results.** The article provides a new analysis of understanding human beings and human experience through the prism of John Locke's philosophical ideas. It is elucidated that the sources of Locke's philosophical doctrines are a series of ideas related to the sensory basis of the cognitive process. It is also revealed that Locke's "substantive" type of philosophizing is connected with the concept of "experience," which goes beyond sensory perception, allowing one to assert the reality of the material substance of the objective world.*

***Key words:** experience, cognition, sensation, human, idea, things, guess, true knowledge.*

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-10>**Федорова Інна Валеріївна**аспірантка кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльностіДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-6345-2309

РОЗВИТОК ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ХОЛІСТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Метою статті є апеляція до можливостей холістичної антропології за для вирішення проблем сучасної людини, яка стикається з необхідністю швидкої адаптації до мінливого світу, що є головною умовою успішного життя в наш час.

Методологія. Вирішення цієї проблеми вбачається в застосуванні холістичного підходу до багатогранного вивчення розвитку еволюційного потенціалу, одним з яких є особистісна реалізація як ключовий аспект людського буття. Цей аспект дослідження спрямований на розкриття індивідуальних здібностей і внутрішніх ресурсів, що сприяє більш повному самовираженню і досягненню більш високих рівнів самореалізації.

Наукова новизна. У статті зроблена спроба синтезу сучасної космології та квантової фізики (космологічного антропного принципу та принципу нелокальності) для побудови цілісної моделі людини, з перевагою духовності над матеріальністю, але за умови їх гармонійної взаємодії. Даний синтез було зроблено завдяки суто холістичному світорозумінню, яке допускає всі види досвіду, в тому числі релігійно-містичний, всі види пізнання, в тому числі міфологічне, всі види метафізики, що дозволяє вийти на рівень синтезу цих знань і сформуванню на цій основі принципово нові уявлення про Світ і Людину.

Висновки. Постмодернізм заповідав постгуманізм філософії, а деколонізаційні проекти постійно прагнуть розколоти рамки людства. Відсутність сутнісної основи веде до «ерозії» людини, до її фрагментації та дифузії з Іншим. У зв'язку з цим давно назріла необхідність перегляду антропологічної моделі людини, яку пропонує холістична антропологія, в основі якої лежить величезна спадщина духовних практик, різних підходів, давніх традицій і концепцій, здатних стати серйозними перетворюючими силами сучасності, комплексом для вдосконалення особистості і розкриття її еволюційного потенціалу.

Водночас, виникає потреба у перегляді підходу до освіти. Будучи головним чинником вдосконалення людини, освітня система повинна спрямовуватися в бік творчого розвитку потенціалу особистості, поглиблюючи при цьому знання про людину, перетворюючи його в гармонійний комплекс людинознавства з цілісною філософією в основі. Метою виховання має бути щаслива людина, а не успішна, за будь-яку ціну.

XXI століття відкриває горизонт для подальших дій. Незважаючи на загрозу технологічної гегемонії, побудувати траєкторію антропологічного вектора все ж можливо. Це час виклику для людини, час активної зміни колишніх стійких соціальних структур, час особистісного вдосконалення. Врешити-реши, людині належить вибрати, чи бути залежною, атрофованою істотою або стати незалежною, духовною, по-справжньому творчою істотою в автентичному антропологічному бутті.

Ключові слова: холізм, антропологія, еволюціонізм, людина, всесвіт, гуманізм, освіта.

Вступ. Криза особистісної ідентичності, а разом з нею обмеження можливостей у самореалізації, пов'язана з порушенням цілісності та гармонійності взаємозв'язків людини та навколишнього світу. Найбільш виразно позначивши свої сутнісні параметри до кінця XX століття, вона набула в умовах глобалізації самоочевидного значення актуальної філософсько-антропологічної проблеми постсучасності.

Вирішення цієї проблеми бачиться у застосуванні холистичного підходу для багатоаспектного дослідження розвитку еволюційного потенціалу, одним із яких є особистісна реалізація як ключовий аспект існування. Цей аспект досліджень спрямований на розкриття індивідуальних здібностей та внутрішніх ресурсів, що сприяє більш повному самовираженню та досягненню вищих рівнів самореалізації.

Сучасне життя часто пов'язане з високим рівнем стресу та невизначеністю. Розвиток еволюційного потенціалу забезпечує кращу стійкість до стресових ситуацій та здатність до адаптації. Особа, що усвідомлено розвиває свої ресурси, може ефективніше справлятися з труднощами. У свою чергу, усвідомлений розвиток еволюційного потенціалу сприяє формуванню високого рівня самосвідомості та саморегуляції. Особистість, яка розуміє свої сильні та слабкі сторони, здатна більш ефективно керувати своєю поведінкою, емоціями та рішеннями. Більше того, працюючи над собою та розвиваючи особисті якості, такі як емпатія, комунікабельність, вміння приймати рішення та мотивувати інших, людина починає відповідати викликам сучасності, якій необхідні лідери, здатні вести за собою та впливати на оточуючих.

Загалом, можна констатувати, що актуальність обраної теми обумовлена необхідністю філософсько-антропологічного осмислення проблем сучасної людини, яка стоїть перед необхідністю швидкої адаптації до світу, що змінюється, як головної умови успішного життя в наш час.

Метою цієї статті є аналіз можливостей холистичної антропології у вирішенні проблеми розвитку еволюційного потенціалу особистості.

Результати дослідження. Холистична концепція людини за своєю суттю, дуже давня. Її риси можна знайти в давніх індійських Ведах, і в навчаннях китайських даосів, античних філософів досократиків та мислителів епохи Відродження. Проте з часом вона була ніби забута або використовувалася частково в умоглядних побудовах європейських філософів, таких як Лейбніц, Спіноза, Шеллінг, Шеллер, де Шарден, Успенський, Штайнер і багато інших мислителів, які трактували людину як космопланетарний феномен, нерозривно пов'язаний з Макросвітом, але в той же час зберігає свою автономію.

Відродження холистичної концепції людини в західній культурі обумовлено інтересом космологів і фізиків до широко обговорюваної проблеми так званого Космологічного Антропного Принципу, який встановив певне співвідношення між фундаментальними властивостями Всесвіту загалом і наявністю в ньому життя і людини, точніше – між існуванням спостерігача і спостережуваними властивостями.

Як пише відомий своїми публікаціями космолог Л.М. Гінділіс: «Дуже важливим, на мій погляд, є встановлений за допомогою АП зв'язок між глобальними характеристиками Всесвіту в цілому та фундаментальними параметрами матеріального світу, з одного боку, і життєво важливими параметрами – з іншого. Інакше кажучи – виявлення того, що найважливіші властивості Всесвіту є необхідними для життя» [2].

На думку автора дисертації «Естетика Космосу» (1988), Ю.В. Лінніка, антропний принцип «стверджує гармонію Космосу та Людини. Давня ідея про зв'язок між людиною та світом отримує тут якісно нове осмислення» [5, с. 26]. Подібну думку висловлює і астроном В.В. Казютинський: «Виявляється глибокий зв'язок людини і Всесвіту і знову, ще в одному аспекті, підкреслюється «людиномірність» об'єктів астрономічного дослідження» [3, с. 177].

Не менш значущим для холистичної антропології є відкриття фізиками феномена нелокальності. Розмірковуючи над природою цього явища, почесний професор теоретичної фізики Лондонського університету Девід Бом, дійшов висновку, що світ, яким ми його знаємо, є лише одним аспектом реальності, її «явним» або «розгорнутим» порядком. Його матрицею, що породжує, є «прихований» (імпліцитний) порядок, тобто, як правило, незрима для нас сфера, в якій час і простір згорнуті. Для розуміння імпліцитного порядку, Бом вважав за потрібне розглядати і свідомість як невід'ємний компонент «холодообігу» (світу як голограми в динаміці), а тому включив у «розгорнутий» порядок і його [1].

Таким чином, свідомість і матерія виявляються взаємопов'язаними та взаємозалежними, проте не мають причинних зв'язків на «явному» рівні реальності. Вони є вкладені одна в одну

проекції вищої реальності, яка є ні матерією, ні свідомістю в чистому вигляді. Успішні експерименти надали теорії Бона Солідності, а відкрита Бенуа Мандельбротом фрактальна геометрія, що описує впорядкований хаос природи, також демонструвала «голографічний» принцип нескінченного вкладення самоподібних структур один одного на основі простих математичних співвідношень.

На даний час наука накопичила в різних галузях дуже багато дивовижних і значущих знань, ще не інтегрованих у вичерпну концептуальну систему. Її відкриття торкаються таких фундаментальних проблем, як принципи упорядкування й реалізації реальності та центральної нервової системи, розподіл інформації в Космосі та в людському мозку, природа пам'яті, взаємини частин і цілого тощо, і т.п. Все це знання вимагає філософського осмислення, яке має мати інтегральний чи холистичний характер. Такий синтез може створити цілісну філософію людини з яскраво вираженим оптимістичним відтінком. Основні ідеї цієї філософії викладено у статті Т.М. Поплавської і виглядають так:

«1) наш Всесвіт влаштований дуже розумно, інакше вчені не могли б відкривати існуючі в ньому закономірності та найтонші узгодженості, хоча традиції науки сьогодні перешкоджають тому, щоб визнати ці закономірності та узгодженості розумно передбаченими та цілеспрямовано здійснюваними;

2) антропний принцип, виявлений сучасними космологами, передбачає існування Світу не окремо від Людини, саме з нею, що з необхідністю впливає з фізичних умов реалізації Всесвіту;

3) людина не є вінцем творіння, ні вершиною еволюційних сходів, але як зазначала О.І. Реріх, одним із кращих устремлінь Космосу: «Головне завдання людству – поєднати матеріальний світ із духовним» (Агні Йога. Безмежність, I, 300)» [8].

З цих трьох постулатів можемо сформулювати, як мінімум, один висновок – людство, раси, народності та нації, так само, як і окремий індивід, розвиваються відповідно до певного плану, мають певні цілі, а значить і певний сенс, розкрити який нам і належить. Це вселяє оптимізм і наповнює змістом все, що відбувається, і з нами, і навколо нас.

Людина і розвивається в цьому світі, і в той же час здійснює в ньому зміни, тому сама собі може формулювати та реалізовувати певні умови в середовищі проживання. Звідси – важливість розуміння людиною того, які з умов сприяють її еволюційному становленню, а які його ускладнюють.

Більш сто років тому П.Д. Успенський говорив про те, що існуючі суспільні теорії несуть у собі уявлення про найкращий соціальний устрій, але найкращим він є для сучасної людини, а не для людини майбутнього. «Переймаючись цими теоріями, люди прагнуть створити найкращі умови для життя людини, не розуміючи того, що потрібно створювати умови *для еволюції людини*. Умови громадські і політичні оцінюються з погляду сьогодення, але не з погляду майбутнього» [10].

Отже, стає очевидним, що якщо людина хоче еволюціонувати, то перспектива цієї еволюції має бути закладена у всіх сферах людської життєдіяльності, її нинішнє буття має бути співвіднесене з цілями майбутнього. Іншими словами, людина повинна розуміти в чому полягає сенс її саморозвитку, її особистісної самореалізації.

Першою умовою створення необхідного для розвитку людини середовища є розуміння самого процесу еволюції з властивими їй основними етапами і, як наслідок, прийняття ієрархічного устрою соціального простору. З позиції холистичної антропології Всесвіт структурований ієрархічно, відповідно і природа, і людське суспільство також влаштовані за принципом природної ієрархії, в якій кожен людський суб'єкт і соціальна група займають свою унікальну нішу в лоні глобального еволюційного процесу, в який залучено все людство. Під словами «природна ієрархія» слід розуміти ієрархію, утворену еволюційними процесами становлення різних рівнів буття.

В історичній дійсності ідея ієрархічного устрою суспільства завжди викликала безліч різних тлумачень та спекуляцій, особливо коли філософська думка опускалася на рівень ідеоло-

гій. У цей момент їй починала протистояти ідея рівності. Все ХХ століття виявилось століттям торжества ідеї рівності. Але чи ця ідея тріумфуватиме у ХХІ столітті?

Крім значного внеску у суспільний розвиток у вигляді маніфестації та юридичного закріплення рівних прав і можливостей, ідея рівності, поєднавшись у суспільній свідомості з ідеєю еволюції, яка передбачає досягнення певної досконалості в майбутньому, призвела до значного спотворення останньої, чому сприяли по-перше, створення утопічних проєктів одночасного досягнення всіма суб'єктами соціуму певного, досить високого в етичному відношенні, рівня розвитку, та по-друге, дискримінація та геноцид окремих індивідумів та соціальних груп, визнаних або не відповідними очікуванням, або відстаючими в еволюційному розвитку, згідно з думкою все тієї ж горезвісної суспільної свідомості.

І в тому, і в іншому випадку соціум прагнув створити штучне гомогенне середовище, що відповідає певному ідеалу досконалості, який забезпечив би процвітання цього соціуму.

Перша тенденція супроводжувалася вірою у всемогутність суспільства у справі формування та зміни людської природи, активного створення всіляких штучних механізмів для компенсації природної нерівності, виникненням так званих ерзац-еліт, що створюються з порушенням принципу ієрархічної відповідності та маніфестують невідповідність еволюційному етапу стану свідомості як окремих індивідів, так і цілих груп місцю, яке вони займають у соціальному просторі. Це призвело до неминучого дисонансу між встановленою у суспільстві формальною рівністю та існуючою об'єктивно природною ієрархією.

У другому випадку, при дискримінації тих, хто відстає в еволюційному розвитку, гомогенність досягалася або шляхом витіснення індивідумів і груп, визнаних у цьому суспільстві негідними, на соціальну периферію, або шляхом їхнього безпосереднього знищення. Вся історія ХХ століття рясніє подіями, в яких яскраво простежується геноцид неугодних етнічних та соціальних груп у різних куточках нашої планети, не кажучи вже про справжню війну у ХХІ столітті, яку розв'язав фашистський режим Путіна.

Слід зазначити, що порушення принципу ієрархічної відповідності, зазвичай, є причиною виникнення кризових станів суспільства. Це відбувається через ряд причин, однією з яких, можна сказати, провідною, є цілепокладання. Конфлікт цілей представників різних рівнів ієрархії – це наслідок конфлікту між різними системами цінностей.

При детальному розгляді будь-яких проблем, що виникають у людському співтоваристві, можна зрозуміти, що в їхньому корені є зовсім не різниця культур, фінансово-економічного рівня тощо. В основі переважної більшості проблем сучасного світу лежить конфлікт між системами цінностей, зумовлений різними еволюційними рівнями свідомості членів ієрархії.

Коригуючим ціннісним моментом у таких ситуаціях може бути концепція вищої етичної платформи. Тож цінність досліджень у цьому напрямі наймовірно висока.

Для побудови зазначеної концепції, по-перше, потрібно відмовитися від принципу вирівнювання, «гомогенізації» соціуму. По-друге, звернути увагу на ієрархізовану організацію планетарної біосфери, у якій цілком гармонійно співіснують цілі екосистеми різного рівня еволюційного розвитку. Більше того, кожен рівень у цих сходах не просто займає свою нішу, він є життєво важливим та необхідним для повноцінного функціонування природного універсуму. Те саме треба сказати і про універсум Людини: збереження світоглядного розмаїття людини так само необхідне, як і збереження різноманіття біологічних видів у природі, продеклароване свого часу ООН [4].

Тут слід звернути увагу на особливість холистичного підходу до розуміння природи та організації ієрархії. На відміну від поширеної еволюціоністами думки про те, що всі форми життя розвивалися і розвиваються від простого до складного, прихильники холізму, погоджуючись із цим порядком зростання складності, вказують на існування певних цілей цього процесу, що й підтверджує відкритий космологами Антропний Принцип.

З позиції холистичної метафізики, космос чи порядок виникає з хаосу внаслідок дії певної програми чи Ідеї: вищий вимір надає модель, яка об'єднує та пов'язує розділені та ізольовані частини в єдність, усередині якої між холонами здійснюється певний зв'язок, який і забезпечує

цю єдність. Іншими словами, вище є причиною нижчого, складне породжує просте, а не навпаки. Діалектика еволюції – інволюції розкриває сенс існування практично всіх форм життя у Всесвіті. Творче сходження Духа в Матерію (інволюція) змінюється творчим сходженням перетвореного Духа з Матерії (еволюція). Тому еволюція в усіх релігійно-філософських вченнях Стародавності завжди розумілася як самовдосконалення, як подолання інертності Матерії з метою вдосконалення її форми [8].

Проводячи паралель між Макро і мікrokосмосом, американський вчений і філософ Кен Вілбер пише: «...оскільки Всесвіт має напрямок розвитку, у нас самих також є напрямок розвитку. У русі є сенс, у розвитку є внутрішня цінність. Як висловився Емерсон, ми лежимо на колінах вищої свідомості, яка інакше називається Духом. Існує тема, що вписана у справжній космос. Існує візерунок на стіні порожнечі. У кожному жесті є сенс, у кожному погляді є краса» [9, р. 37].

Згідно з антропологічною концепцією Кена Вілбера, людина – це холон, який є одночасно цілим і частиною, якому властиві дві тенденції чи сили, що підтримують властивості цілісності та частковості. З одного боку, їй необхідно підтримувати свою цілісність, ідентичність, автономію чи організацію, щоб просто існувати у навколишньому середовищі, з іншого боку, їй також необхідно бути частиною іншого цілого, від якого залежить її власне існування. Тому для холону так важливо мати не тільки свою власну організацію як цілого, але необхідно постійно брати участь у взаємодії як частини з цілим. Якщо він не може виконувати ці обов'язки, він буде просто зруйнований, просто перестане бути. Ці здібності холону філософ називає «горизонтальними», однак у холоні присутні, потенційно, і «вертикальні» здібності, які Вілбер називає «самовизначенням» та «самораспадом». «Якщо холону не вдається підтримувати свою організацію чи взаємодію, він може повністю зруйнуватися. Коли він руйнується, він розпадається на підхолони: клітини розпадаються на молекули, які, своєю чергою, розпадаються на атоми» [9, р. 24].

Таким чином, у контексті холистичної парадигми, людина є частиною/цілим або холоном, структурованим за принципом ієрархії чи холархії, вписаним в еволюційний процес загально-го розвитку. З одного боку, їй необхідно підтримувати свою цілісність, ідентичність, автономію чи організацію, щоб благополучно існувати у навколишньому середовищі, а отже, всі компоненти її внутрішнього світу, всі її «Я-концепції», повинні бути ієрархізовані та гармонійно взаємодіяти один з одним. З іншого боку, їй також потрібно бути частиною більшого цілого, від якого залежить її власне існування, тобто постійно брати участь у взаємодії із цим цілим і це взаємодія теж має бути гармонійною. Для людини цим цілим може бути сім'я, суспільство, зрештою, природа. Якщо вона не може виконувати ці обов'язки, вона буде просто зруйнована, просто перестане бути.

Людина, яка перебуває в дисгармонійних, конфліктних відносинах сама з собою і, природно, зі своїм оточенням приречена на руйнування та зникнення. Однак це лише горизонтальні взаємодії, водночас потенційно в кожному з нас є і можливості вертикальної взаємодії, які виражаються через самовизначення чи саморозпад.

Самовизначення чи знання свого призначення у житті є прерогативою гармонійних людей. Якщо ж людина не може або не хоче шукати свого призначення, вона житиме за чужим сценарієм, що в результаті призводить до саморозпаду. Алкоголізм, наркотики, різного ступеня депресії дійсно руйнують розчаровану в житті людину, незалежно від досягнутих нею соціальних благ і вершин.

У зв'язку з цим, думається, що основним завданням холистичної антропології є формування адекватного знання про природу людини, її призначення, про характер її взаємин з навколишньою реальністю – соціальною, культурною, екологічною тощо.

Оскільки соціальний світ, що оточує людину, неоднорідний і є багатовимірним простором з великою безліччю середовищ, дуже важливо, щоб кожна людина розвивалася в тому середовищі, яке б сприяло її еволюційному становленню, тому суспільство має надати кожному людському суб'єкту можливості вибору того середовища, в якому максимально розкриється його еволюційний потенціал, що і зробить його щасливим чи гармонійним.

Такий підхід потребує зміни спрямованості усієї системи освіти. Представниця етики турботи Н. Ноддінг (Nodding Nel. Happiness and Education, 2003), аналізуючи сучасну ситуацію в освітніх закладах різного рівня, акцентує увагу на орієнтації на загальну вищу освіту і предметі природничо-наукового циклу, в тому числі математику, незважаючи на те, що більшість учнів, з іншим складом своїх природних нахилів, буває неспроможна засвоювати запропонований матеріал і бути щасливою у цій професійній діяльності. Та й хто, якщо всі будуть математиками, торговими представниками та управлінцями, робитиме роботу теслярів та сантехніків, доглядатиме дітей та старих? Невже проста праця в суспільстві має стати долею невдах?

Автор книги «Щастя та освіта» наполягає на створенні різноманіття освітніх можливостей та облаштування у суспільстві умов для максимального розкриття потенціалу кожної особистості, бо щасливим суспільство можуть зробити лише щасливі люди. Але в яких з існуючих нині систем освіти можна знайти мету – формування щасливої особистості? Мабуть, у жодній! Втім, є педагогічні концепції, що націлені на формування успішної особистості, причому розуміння «успішності» в них трактується досить широко. Це не лише матеріальне чи кар'єрне зростання, але як його умова – зростання духовне[7].

Згідно з авторами книги «Чотирирівнева освіта» світу більше нецікаві знання – «пошукачі» знають усе. Цікаво, як ти зможеш розпорядитися своїми знаннями, як поведеш себе у світі, наскільки зможеш до нього адаптуватися. Це головне, чим сьогодні визначається успіх, і в цьому є суть сьогоденної освіти. Її завдання – виховувати креативність, критичне мислення, вміння спілкуватися та співпрацювати; давати актуальні знання та розвивати здатність розпізнавати та використовувати потенціал нових технологій. І ще одна важлива мета: розвиток індивідуальних якостей, які допомагають жити і разом працювати, будуючи стійке людське суспільство» [11, с.25].

Ключові якості, що необхідні, на думку авторів книги, для життя в сучасному світі, – це Усвідомленість (Mindfulness), Допитливість (Curiosity), Рішучість (Courage), Стійкість (Resilience), Моральність (Ethics), Лідерство (Leadership). Розвиток цих якостей зробить із учнів «гнучких універсалів».

У зв'язку з тим, що освіта не створює якості, а розвиває вже наявні в індивіда, цілком природно уявити, що гнучкими універсалами зможуть стати не всі, а тільки ті учні, які мають певні задатки.

У поданні багатьох учених людина при народженні вже не є такою собі «tabula rasa», на якій протягом усього її життя соціум пише свої письмена. Все частіше і частіше питання про генетичну обумовленість порушується в етичній, соціальній та естетичній областях. На біологічній заданості властивостей кожної людської особистості наполягали А. Адлер, К. Лоренц, А. Маслоу, З. Фрейд, М. Шелер, К. Ясперс та інші вчені.

П.Д. Успенський говорив про те, що люди народжуються з певним рівнем свідомості. На генетичному різноманітті, що зумовлює різноманіття особистісних характеристик, наполягав відомий генетик В.П. Ефроїмсон.

Цілком можливо, що в недалекій перспективі наука, подібно до стародавніх волхвів, вже при народженні людини зможе визначити, які вона матиме здібності та таланти, внаслідок чого можна буде дати їй відповідну освіту, проте зараз час ще не настав, тому треба розглядати кожну людину, що приходить у світ, як певну даність, що таїть у собі унікальний еволюційний потенціал, який необхідно розвивати засобами виховання та освіти.

Процес розвитку рослини від проростання зерна до його визрівання як плода – процес природний. Такий же природний еволюційний процес закладений і в людині, а основне завдання суспільства, що еволюціонує, полягає у створенні найбільш сприятливих умов для його розкриття відповідно до внутрішнього «зерна». Відповідальність за розкриття внутрішньої злагоди у підростаючого покоління лежить як на батьках, так і на педагогах, але педагоги і шкільні психологи, як освічена частина цього процесу, несуть і велику міру відповідальності.

В умовах технологічних викликів, що складаються, в ситуації настання четвертої промислової революції, плоди якої ми всі вже бачимо у всьому своєму розквіті, формування людини

в її традиційному, природному сенсі має бути першим пріоритетом у сфері освіти. Освіта як діяльність технічного характеру, як формування робочої сили та кваліфікованих кадрів втрачає свою актуальність. Освіта має перейти до свого першорядного завдання – формування повноцінного образу особистості.

При цьому зволікати вже не можна. Темп технологічних змін незрівнянно швидший, ніж перебудова освітньої системи. Однак перевага другої полягає в тому, що подібні змагання їй не потрібні. Необхідна лише якісна зміна в іншій площині. У площині формування повноцінної особистості, внутрішньої людини.

Зростаючу проблему освіти бачать і сучасні діячі, які тісно пов'язані з технологічним сектором економіки. Китайський підприємець, засновник групи компаній Alibaba Джек Ма також висловив своє занепокоєння на Давоському економічному форумі в 2018 році: «Якщо ми не змінимо підходи до навчання дітей і до того, чому ми їх навчаємо – через 30 років ми матимемо великі проблеми»[6]. Яскравим підтвердженням словам пана Ма є нещодавно опублікований звіт McKinsey Global Institute, згідно з яким до 2030 року роботи замінять 800 млн. робочих місць. «Машини розумніші – продовжує Ма. – Замість того, щоб давати дітям знання, ми маємо вчити їх чогось унікального. Цінності, віра, незалежне мислення, робота в команді, турбота про інших – потрібні нашим дітям soft skills. Школа цьому не навчає. Ми маємо навчати дітей спорту, музики, малюванню – того, що пов'язане з мистецтвом, щоб ми були різними. Нам необхідно навчати протилежним машинним алгоритмам знанням»[6].

Вимагають зміни самі принципи освітньої системи. Цьому сприяє і ситуація, що складається на ринку праці, і перебудова підходів до навчання, освітньої системи країн в цілому. Безперечний вплив має і технологічна ситуація. Освітня модель, побудована за принципом формування для роботодавця робочої сили, застаріває. Універсальне професійне навчання з кожним роком стає менш ефективним через специфікацію діяльності роботодавців.

Часто роботодавцю навіть простіше самостійно вивчити здатного співробітника, ніж переучувати його після кількох років навчання. Стає рентабельним формувати методологічні відділи, які з нуля навчають співробітника, передають принципи корпоративної культури та у стислі терміни допомагають освоїти специфіку роботи компанії.

Кожна промислова революція істотно змінювала картину та принципи діяльності цілих галузей, проте як результат четвертої промислової революції футурологи пророкують безпрецедентний масштаб змін, які фундаментальним чином трансформують багато сфер діяльності.

Процеси майбутніх змін вплинуть і на роль людини у світі. Функціональний підхід до людини не витримає конкуренції перед роботизацією, цифровізацією та автоматизацією (ЦРА). Відповідно, людина змушена буде грати якусь іншу роль.

Футурологи та філософи прогнозують, що процеси ЦРА звільнять значно більше часу на дозвілля, а ті чи інші моделі безумовного базового доходу зможуть забезпечувати населення необхідними коштами, доповнюючи все це пільгами та субсидіями. Механічна та алгоритмічна праця поступово стане прерогативою роботів та автоматизованих систем. У такій ситуації людська діяльність набуває іншого виміру та підходу. Вже зараз звучать такі концепції, як «економіка вражень», що розглядають бізнес та продукт насамперед як засіб формування комплексу вражень, від чого залежить їхня успішність у споживача. Можна припустити, що у ситуації четвертої промислової революції сформується «економіка самовираження», де людина чи група людей здійснюватимуть свою автентичну творчу суть, створюючи нові підходи та комбінації творчих продуктів та актів. Це може бути час самоздійснення, органічного втілення особистісного змісту, цінності людської свідомості. І щоб подібне самовираження не перетворилося на сурогатне свавілля, на епатажне наслідування чи спотворену естетизацію, необхідна повнота та глибина особистості, її оформленість, її зрілість. У цьому полягає така значима роль освіти – у оформленні образу особистості на протилежність потворності.

Стає зрозуміло, що система освіти в її стані не відповідає викликам найближчого майбутнього. З кваліфікаційно-професійної системи освіти має перейти до універсально-особистісної, холистичної парадигми. Освіта має бути спрямована на розкриття потенціалу особистості

та зміцнення її універсальними особистісними навичками. Причому виявлення потенціалу має нести не інженерну роль, але педагогічно-терапевтичну, здатну органічно визначити, або наблизити юнака або дівчину до ясності особистісної творчої потенції.

У цьому сенсі особливої значущості набуває холистична антропологія, узгоджена з основоположною філософською глибиною. Саме така, цілісна антропологія може об'єднати в одне смислове ядро досягнення та значущість як наук про людину, так і наук про Всесвіт, починаючи з космології та закінчуючи інформаціологією та генетикою.

Висновки. Сучасні тенденції антропологічного дискурсу рухаються у бік деантропологізації. Постмодернізм залишив філософії у спадок постгуманізм, проекти деколонізації також прагнуть розщепити каркас людяності. Відсутність сутнісної основи призводить до «розмивання» людини, до її фрагментарності та дифузії з Іншим. Невиразна маса, що переливається і рясніє, – ось погляд на людину з позиції постгуманізму.

Реалії сучасності вимагають розвитку таких філософських концепцій, які в змозі вловлювати нерв епох, що змінюються.

У зв'язку з цим давно назріла необхідність перегляду антропологічної моделі людини, що і пропонує холистична антропологія, яка базується на величезній спадщині духовних практик, різних підходів, стародавніх традицій і концепцій, здатних стати серйозними силами сучасності, що трансформують, комплексом вдосконалення особистості і розкриття її еволюційного потенціалу.

Поряд із цим, необхідний перегляд підходу до освіти. Будучи головним чинником вдосконалення людини, освітня система повинна повернути у бік творчого розвитку потенціалу особистості, при цьому поглиблюючи знання про людину, перетворюючи їх на гармонійний комплекс людинознавства з холистичною філософією в фундаменті. Метою освіти має стати щаслива особистість, а не успішна, за будь-яку ціну.

Необхідна і трансформація форматів навчання, потрібні нові творчі підходи до передачі знань в умовах кліпового мислення. У цьому можуть допомогти помірні технології, однак і тут освіта має сприяти помірному підходу до технологій.

XXI століття відкриває обрій для подальших дій. Незважаючи на загрозу технологічної гегемонії, все ще є можливість побудувати траєкторію антропологічного вектора. Це час виклику для людини, час її активної зміни колишніх стійких соціальних структур, час удосконалення особистості. Людина в кінцевому підсумку повинна вибирати, чи бути їй залежною, атрофованою істотою таблеткових рішень і суб'єктності, що розпадається, або стати незалежною, духовною, справді творчою істотою, яка перебуває в автентичному антропологічному бутті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bohm D. Wholeness and the Implicate Order, London: Routledge, 2002. 284p
2. Гінділіс Л. М. Антропний принцип: чи займає людина виняткове місце у Всесвіті.// Глобальний еволюціоналізм. URL: <http://nauka.narod.com>
3. Казютинський В.В. Антропний принцип у науковій картині світу.//Астрономія і сучасна картина світу. Харків, Вид-во «Наука», 1996. С. 144-182.
4. Конвенція про біологічне різноманіття. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml
5. Лінник Ю.В. Естетика Космоса: Автореф. дис...д-ра філос.наук. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
6. Ма Д. Через те, як ми вчимо дітей, вони можуть втратити роботу. URL: https://forbes.kz/process/education/djek_ma.17.05.2020.
7. Nodding Nel. Happiness and Education. Cambridge University Press, New York, 2003. 308p.
8. Poplavska T.M. Human Problem in the Context of Holistic Anthropology// Significance of personal self-expression and creative work in the course of formation of the society`s cultural potential. London, Published by LASHE, 2016. P.73-76.
9. Ken Wilber. A Brief History of Everything. Boston: Shambala Publications, 2017. 376p/
10. Успенський П.Д. Нова модель Всесвіту. URL: <http://psylib.org.ua/books/uspen02/>
11. Фадель Ч., Бялик М., Трилін Б. Чотиривимірна освіта. Компетенції, необхідні для успіху. Вид-во «Точка», 2018.

REFERENCES

1. Bohm D. Wholeness and the Implicate Order, London: Routledge, 2002.284p
2. Hindilis L. M. Antropnyy pryntsyyp: chy zaymaye lyudyna vynyatkove mistse u Vsesviti? // Hlobal'nyy evolyutsionizm. URL: <http://nauka.narod.com> [Gindilis L. M. The Anthropic Principle: Does Man Occupy an Exceptional Place in the Universe?]
3. Kazyutyns'kyy V.V. Antropnyy pryntsyyp u naukoviy kartyni svitu.//Astronomiya i suchasna kartyna svitu. Kharkiv, Vyd-vo «Nauka», 1996. S. 144-182. [Kazyutinsky V.V. The Anthropic Principle in the Scientific Picture of the World.//Astronomy and the Modern Picture of the World]
4. Konventsiya pro biolohichne riznomanittya. [Convention on Biological Diversity] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml
5. Linnik YU.V. Estetika Kosmosa: Avtoref. dis...d-ra filos.nauk.URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe [Linnyk Y.V. Aesthetics of space]
6. Ma D. Cherez te, yak my vchymo ditey, vony mozhut' vtratyty robotu. URL: https://forbes.kz/process/education/djek_ma.17.05.2020. [Ma D. Because of the way we teach children, they can lose their jobs]
7. Nodding Nel. Happiness and Education. Cambridge University Press, New York, 2003.308p.
8. Poplavska T. Human Problem in the Context of Holistic Anthropology// Significance of personal self-expression and creative work in the course of formation of the society's cultural potential. London, Published by LASHE, 2016. P.73-76.
9. Wilber K. A Brief History of Everything. Boston: Shambala Publications,2017. 376p.
10. Uspenskiy P.D. Nova model' Vsesvitu. URL: <http://psylib.org.ua/books/uspen02/> [Uspensky P.D. New Model of the Universe].
11. Fadel' CH., Byalik M., Trillin B. Chotyryvymirna osvita. Kompetentsiyi, neobkhidni dlya uspikhu. Vyd-vo «Tochka», 2018. [Fadel C., Bialik M., Trillin B. Four-dimensional education. Competencies Needed for Success]

Fedorova Inna Valeriivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology
and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6345-2309

DEVELOPMENT OF THE EVOLUTIONARY POTENTIAL OF PERSONALITY AS A PROBLEM OF HOLISTIC ANTHROPOLOGY

The aim of the article is to appeal to the possibilities of holistic anthropology to solve the problems of modern man, who is faced with the need for rapid adaptation to the changing world, which is the main condition for a successful life in our time.

Methodology. The solution to this problem is seen in the application of a holistic approach to the multifaceted study of the development of evolutionary potential, one of which is personal realization as a key aspect of human existence. This aspect of the study is aimed at revealing individual abilities and internal resources, which contributes to fuller self-expression and the achievement of higher levels of self-realization.

Originality. The article attempts to synthesize modern cosmology and quantum physics (cosmological anthropic principle and non-locality principle) to build a holistic model of man, with the predominance of spirituality over materiality, but subject to their harmonious interaction. This synthesis was made thanks to a purely holistic worldview, which allows all kinds of experience, including religious-mystical, all types of knowledge, including mythological, all types of metaphysics, which allows us to reach the level of synthesis of this knowledge and form on this basis fundamentally new ideas about the World and Man.

Conclusions. Postmodernism has bequeathed posthumanism to philosophy, and decolonization projects constantly seek to split the framework of humanity. The absence of an essential basis leads to the "erosion" of man, to his fragmentation and diffusion with the Other. In this regard, there is a long overdue need to revise the anthropological model of man, which is proposed by holistic anthropology,

which is based on a huge heritage of spiritual practices, various approaches, ancient traditions and concepts that can become serious transforming forces of our time, a complex for the improvement of the individual and the disclosure of his evolutionary potential.

At the same time, there is a need to revise the approach to education. Being the main factor in the improvement of a person, the educational system should be directed towards the creative development of the potential of the individual, while deepening knowledge about the person, turning it into a harmonious complex of human science with a holistic philosophy at the core. The goal of education should be a happy person, not a successful one, at any cost.

The 21st century opens the horizon for further action. Despite the threat of technological hegemony, it is still possible to build a trajectory of the anthropological vector. This is a time of challenge for a person, a time of active change of former stable social structures, a time of personal improvement. Ultimately, man has to choose whether to be a dependent, atrophied being, or to become an independent, spiritual, truly creative being in an authentic anthropological being.

Key words: *holism, anthropology, evolutionism, man, universe, humanism, education.*

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 167/168:165.73

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-11>**Борейко Юрій Григорович**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
вул. Шопена, 24, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Федотова Тетяна Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
вул. Банкова, 9, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-1975-9925

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВОГО ФАКТУ З ПОЗИЦІЙ МЕТОДОЛОГІЇ ПОЗИТИВІЗМУ

Актуальність проблеми обумовлюється необхідністю об'єктивного аналізу, узагальнення та систематизації накопичених фактів у процесі наукового пізнання. Важливим завданням є не лише встановлення нового факту, а й пояснення його з точки зору сучасної науки, з'ясування теоретичного і практичного значення. Критичне осмислення наукової інформації, оцінка її переваг і недоліків передбачає методологічне осмислення наукових фактів. **Мета дослідження** полягає у з'ясуванні гносеологічного потенціалу наукового факту з позицій методології позитивізму. Основними **завданнями** є аналіз наукового факту як форми вираження предметного знання; розкриття специфіки розуміння наукового факту представниками методологічних напрямів позитивізму. **Методи дослідження** ґрунтуються на загальнонаукових підходах та принципах філософського дослідження. Розкриття сутнісних характеристик наукового факту як невідомої складової пізнання забезпечує використання структурно-функціонального методу. Діалектичний метод дозволяє осмислити факти об'єктивної дійсності, з'ясувати причини появи фактів та визначити закономірні зв'язки між ними. Пояснення, відбір, класифікація, узагальнення наукових фактів здійснюється за допомогою герменевтичного методу. Компаративний метод дає змогу виявити характеристики фактів повсякденного життя у порівнянні з науковими фактами як відображенням об'єктивних фактів у людській свідомості. **Результати дослідження** дають змогу стверджувати, що науковий факт як основа емпіричних узагальнень, взаємозв'язків, законів є складовою наукового пізнання, яка характеризує зовнішні і внутрішні зв'язки, стан та зміни досліджуваного об'єкта. Важливе методологічне значення мають протиріччя між новими фактами і суперечності фактів з актуальними гіпотезами та теоріями. Вагома онтологічна складова та гносеологічна природа наукового факту виявляються у його тлумаченні як фрагмента досліджуваної реальності. Найбільш виразно раціоналістична орієнтація та емпіризм в оцінках наукового факту виявляється у підходах послідовників позитивістської традиції філософії та методології науки. Постпозитивістська концепція критичного раціоналізму вбачає розвиток пізнання у зростанні правдоподібності теорій шляхом емпіричної фальсифікації, де визначальна роль належить науковим фактам.

Ключові слова: наукове пізнання, науковий факт, методологія, позитивізм, знання, досвід, верифікація, фальсифікація.

Вступ. Розвиток науки передбачає встановлення нових фактів, які потребують теоретичного пояснення та тлумачення. У процесі наукового пізнання факти стають підґрунтям та спонукальним чинником побудови гіпотез і теорій. Науковий факт містить інваріантну стосовно предмета дослідження інформацію, яка здобувається шляхом використання наукових методів. Науковий факт виступає основою узагальненого знання, що демонструє зафіксовані характеристики існування, властивостей, відносин, зв'язків певного об'єкта дійсності. Вираження цього знання потребує ретельного відбору наукових фактів із сукупності правдоподібних відомостей. Поряд із здоровим глуздом та схемами практичної діяльності дослідницький підхід потребує методологічного аналізу наукових фактів.

Мета і завдання. Мета дослідження полягає у з'ясуванні гносеологічного потенціалу наукового факту з позицій методології позитивістської традиції. Основними завданнями є аналіз наукового факту як форми вираження предметного знання; розкриття специфіки розуміння наукового факту представниками методологічних напрямів позитивізму.

Методи дослідження. Розкриття сутнісних характеристик наукового факту як складової наукового пізнання забезпечує використання структурно-функціонального методу. Діалектичний метод дозволяє осмислити факти дійсності, причини появи фактів, закономірні зв'язки між ними. Пояснення, відбір, класифікація, узагальнення наукових фактів здійснюється за допомогою герменевтичного методу. Компаративний метод дає змогу виявити специфіку фактів повсякденності у порівнянні з науковими фактами як відображенням об'єктивних фактів у людській свідомості.

Стан розробленості проблеми. Науковий факт з позицій «першого» позитивізму аналізували, зокрема, О. Конт, «другого» позитивізму – Е. Мах, конвенціоналізму – А. Пуанкаре, неопозитивізму і аналітичної філософії – Л. Вітгенштейн, постпозитивізму – К. Поппер. Теорію фактів в історичному позитивізмі обґрунтовували Г. Адамс, Е. Д. Уайт, П. Уебб, Д. Фіск. Міждисциплінарний дискурс наукового факту представлений працями Е. Дюркгейма, який досліджував соціальні факти, В. Вернадського, Л. Фліка, котрі з'ясовували значення фактів у науковому пізнанні. З точки зору онтології та гносеології науковий факт осмислюють А. Єременко, Д. Селетий та ін. Більш детального аналізу потребує бачення сутності наукового факту в рамках методології позитивізму.

Результати. Найчастіше факт визначається як реальна подія або явище, зафіксоване у свідомості людини. Факт – не подія, а її фіксація, яка перетворює факт в об'єктивний реєстратор подій. Факти зумовлюють формулювання теоретичних висновків, незалежно від усталених уявлень, звичок, інтересів. Об'єктивні факти, до яких відносяться події, явища, фрагменти дійсності, є об'єктом людського буття та пізнання. Повсякденне життя наповнене досягненням безлічі фактів, які виражаються природною мовою, проте вони не є фактами науки. Факти стають складовою науки, якщо вони підлягають відбору, класифікації, узагальненню, поясненню. У процесі наукового пізнання з'ясовуються причини появи факту, виявляється його істотне значення, встановлюються закономірні зв'язки між фактами.

Наукові факти суттєво відрізняються від об'єктивних фактів, оскільки є відображенням останніх у свідомості, функціонують у формі результатів емпіричних досліджень. Характерні риси наукових фактів – новизна, достовірність, точність, відтворюваність тощо. Зокрема, достовірність наукового факту виявляється в об'єктивній істинності зафіксованого знання, завдяки чому поява наукового факту не залежить від певної особи, місця, часу, про що свідчить відкриття тотожних фактів різними вченими.

«Філософський енциклопедичний словник» визначає факт як вживане в усіх галузях пізнання поняття, що має низку смислових значень та є вагомою складовою пізнавального процесу [5, с. 661]. Так, факт розуміється як явище або подія, що відбувалися у дійсності або виявлені шляхом чуттєвого споглядання, показниками приладів і встановлені як данність. Факт має одиничний характер, фіксується за допомогою протоколів, графіків, таблиць, статистичних даних тощо, характеризується об'єктивністю та відносною незалежністю від способів виявлення, свідчить про стан речей об'єктивної дійсності. Як вихідний пункт проникнення в сутність світу факт

є предметом аналізу, осмислення, концептуалізації, пошуку причинно-наслідкових зв'язків. Факт є достовірним, безпосереднім, наочно-образним знанням і досвідним знанням, що зіставляється з реальною ситуацією за допомогою відчуттів, сприймання, уявлення. Факт є емпіричною базою теорії, яка описує, пояснює, систематизує факти та передбачає появу нових фактів.

Нарешті, факт означає судження або висловлювання, які є підставою для визначення істинності інших тверджень шляхом включення у процедури доведення та логічного доказу. Різні трактування факту вказують на його об'єктивність, істинність та самодостатність. Конститування та існування факту залежить від суб'єктивних чинників та концептуальних засобів вираження. Встановлення факту вимагає максимального усунення суб'єктивних нашарувань, у зв'язку з чим невідомими рисами факту часто вважаються усталеність, самототожність, інваріантність [5, с. 661]

Необхідність відбору наукових фактів уперше обґрунтував А. Пуанкаре, який виокремив генетично пов'язані «голі факти» і факти науки, провівши між ними змістовно-функціональну межу. На думку вченого, вченого, «голі» факти містять інформацію про предмет, процес або явище, яка фіксує їх відмінність від інших фрагментів дійсності. Факти науки включають «очищену від похибок» інформацію, придатну для характеристики безлічі фактів. Так, набуття певного досвіду вимагає правок, оскільки неминучими є помилки. Випадкові помилки усуваються на основі середнього показника, наслідком чого є «голий» факт. Натомість виправлення систематичних помилок вимагає глибокого дослідження їхніх причин, що в результаті призводить до появи наукового факту [8].

Цікавою з точки зору осмислення поняття наукового факту є розкриття співвідношення понять «факт» і «подія». Вчені вказують на некоректне вживання поняття «факт» щодо феноменів, які мають онтологічну природу [2, с. 250]. Онтологічна природа події і семантичне, ментальне походження факту, процесуальний характер події та непроцесуальність факту – основні відмінності між означеними поняттями. Якщо подія занурює індивіда у дійсність, то факт транслює дійсність у його свідомість. Факт не існує безвідносно до висловлювань, не є об'єктом спостережень, адже свідок події, не є свідком факту. Якщо подія відбувається, то факт констатується.

Проблема прогресивного розвитку науки набула вагомого значення в працях представників позитивістської традиції у філософії науки. Йдеться про обґрунтування критеріїв наукового знання, яке відображається науковим фактом. Так, зробивши акцент на зростанні ролі наукового знання у суспільному розвитку, О. Конт позитивне знання розумів як притаманне практичній діяльності людини знання фактів [6]. Взірцем науки учений убачав, насамперед, природознавство, віддаючи перевагу описовим науковим теоріям. Останні з'ясовують закономірні зв'язки на противагу пояснювальним теоріям, які проникають у сутність явищ. Прикметно, що вузький емпіризм властивий усім етапам розвитку позитивізму.

«Другий» позитивізм, який розглядав наукове знання як емпіричне й описове, факти поділялися на відчуття – вихідні «нейтральні» елементи досвіду, які, з одного боку, є підґрунтям конститування світу, з іншого – складають основу наукового пізнання. Радикальний емпіризм Е. Маха, наприклад, виявився у критиці класичної механіки І. Ньютона. Заперечення існування абсолютного простору і часу ґрунтувалося на відсутності їхнього представлення у досвіді, тобто не мало відношення до відчуттів. З цієї ж причини Е. Мах не сприймав теорії відносності й ідеї атомізму [7].

Відносно самостійний характер наукових теорій обґрунтував конвенціоналізм, акцентуючи увагу на їх незалежності від емпіричних фактів. Проте ця ідея приховувала потенційне заперечення об'єктивності наукового знання, тому А. Пуанкаре визнав емпіричний контроль основою наукових концепцій, закріпивши за фактами статус остаточних критеріїв істинності наукових теорій [9]. Водночас конвенціоналізм позбавив наукові концепції залежності від фактів, надавши більш вагомому значення науковій уяві.

Традицію вилучення з науки позбавлених змісту понять та висловів, які не ґрунтуються на фактах, продовжили прибічники неопозитивізму, на думку котрих логічно послідовна знако-

ва система має певне значення, коли зводиться до тверджень, що виражають безпосередній досвід. Так, загальна логічна модель світу Л. Вітгенштейна полягає у змозі об'єктів включатися в події, а потім у їх складі міститися у фактичних ситуаціях висловлювання. Дослідник обґрунтував концепцію логічної динаміки, сформулювавши власний погляд на сутність фактів. Згідно підходу вченого, все, що відбувається, поділяється не на предмети, а на факти. Відповідно факт слід інтерпретувати не як будь-яке поєднання об'єктів, а таке, що може стати предметом істинного чи хибного висловлювання [1].

У зіставленні понятійного твердження з мовою фактів полягає сутність верифікації, тому наукові твердження мають осмислений характер, коли можливе доведення їх тотожності з іншими осмисленими висловами. Сукупність протокольних тверджень є емпіричним базисом науки – незалежним від теорії підґрунтям побудови науки. Твердження, які не відповідають чуттєвим даним, тобто не верифікуються, не містять значення.

Як бачимо, прихильники позитивізму стверджували, що побутові, наукові, філософські теорії виникають внаслідок індуктивних узагальнень результатів спостереження, з якого починається процес пізнання. Звідси походить ідея верифікації, яка у вузькому сенсі означає підтвердження досвідом, фактами, а в більш широкішому – вимогу до теорії, що полягає у необхідності ґрунтуватися на фактах, котрі засвідчуються досвідом.

Очевидно, що ця теорія зазнала критики, адже можна верифікувати будь-яку хибну теорію шляхом віднайдення певної множини відповідних фактів. Аналіз верифікації у більш широкому або сильному сенсі свідчить, що жодна теорія не відповідає вимозі верифікації і логічно не впливає з сукупності будь-якої кількості фактів [4, с. 78]. Водночас у позитивізмі пом'якшується дихотомія емпіричного і теоретичного, постулюється їх співвідношення, відносний характер протиставлення, взаємний перехід.

Прибічники постпозитивізму акцентують увагу на появі та поясненні нового знання як єдиного процесу виникнення, розвитку та обґрунтування нової наукової теорії. На думку К. Поппера, будь-яка теорія – не індуктивне узагальнення, а здогадка, припущення, гіпотеза, що висувається з метою розв'язання проблеми, з якої починається пізнання [10]. Спостереження як важлива складова раціональної критики є лише засобом перевірки гіпотези, має вибіркового характеру, підпорядковане проблемі, відбувається у контексті наявної гіпотези. Раціонально-критичний аналіз теорій вимагає дедуктивного виведення з них якомога більшої кількості логічних висновків, які також критикуються, у чому полягає суть гіпотетико-дедуктивного методу.

Теорію неможливо верифікувати, але якщо вона є хибною, то її можна фальсифікувати. Із загальної теорії дедуктивно впливають висновки щодо нескінченної кількості окремих випадків. Якщо один із висновків не відповідає дійсності, то теорія є хибною. Причому, має існувати можливість відтворення ефекту, який спростовує теорію, що й ілюструє фальсифікація. Нерідко фальсифікована теорія не відхиляється до появи більш переконливої теорії [3]. Так, поява фактів, що суперечили фізичній теорії Ньютона, при наявності безлічі фактів, котрі її підтверджували, зумовило відмову від неї та пошук нової теорії, якою стала теорія відносності Ейнштейна.

Емпірична фальсифікація є складовою процедури раціональної критики, тобто пошуку аргументів проти цієї теорії. Фальсифікація теорії здійснюється не лише за допомогою безпосереднього зіставлення із фактами, які їй суперечать, а й шляхом виявлення в ній логічних суперечностей, а також суперечностей з теоріями, які вважаються істинними. Останній випадок потребує додаткової перевірки емпіричними та логічними засобами помилковості суперечливих теорій [4, с. 80].

За твердженням К. Поппера, оцінка теорії відбувається шляхом порівняння з конкурентними теоріями. Оскільки проблемна ситуація супроводжується кількома гіпотезами та відповідями на запитання, то з альтернативних теорій слід вибрати одну найбільш правдоподібну, яка найкраще витримує фальсифікацію відомими поточними аргументами та фактами [3]. Поява нових фактів або гіпотез змушує переглянути попереднє рішення, у чому й полягає розвиток знання.

Висновки. Отже, поняття «науковий факт» означає занурений у сферу наукового дослідження фрагмент природної, соціальної або духовної реальності – явище, подія, об’єкт, процес, існування якого є встановленим і не викликає сумніву. Науковим фактом є також емпіричне знання, тобто емпіричний факт – наукове положення, твердження, істинність якого підтверджується даними спостереження чи експерименту. У формі поняття, закону, гіпотези, теорії тощо науковий факт є складовою поточної системи знання. Методологічне осмислення наукового факту передбачає розуміння його гносеологічної сутності, місця у структурі наукового дослідження, а також визначення функцій у накопиченні знання. Визначальною рисою усіх напрямів позитивізму щодо аналізу науки є емпіризм, тобто розуміння чуттєвого досвіду як джерела знання. Визнання науки та наукової раціональності як найвищої цінності супроводжується вимогою усунення метафізичних побудов, перевірки досвідом, логіко-лінгвістичного аналізу мови. Концепція критичного раціоналізму розкриває розвиток пізнання як зростання об’єктивної правдоподібності наукових теорій через емпіричну фальсифікацію – співставлення теорії з відомими фактами, які їй суперечать.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітгенштейн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. 311 с.
2. Єременко А. М. Історична подія в контексті європейської традиції (соціально-філософський аналіз): автореф. дис... д-ра. філос. наук: 09.00.03; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 37 с.
3. Поппер К. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем. Пер. з англ. під кер. О. Є. Оліфер. Актуальні проблеми духовності. Вип. 22. Кривий Ріг: КДПУ, 1921. С. 170–192.
4. Сепетий Д. П. Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом проб і помилок, припущень і спростувань. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Вип. 40. С. 71–84.
5. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
6. Comte A. *A General View of Positivism*. Bridges J.H. (tr.), London: Routledge, 2015. 466 p.
7. Mach E. *Analysis of sensations and the relationship of the physical to the Psychological*. Wolverhampton: FB & LTD, 2016. 380 p.
8. Poincaré H. *La Science et L'Hypothèse*. Paris: Flammarion, 1968. 252 p.
9. Poincaré H. *Valeur de la science*. Paris: Flammarion, 2011. 192 p.
10. Popper K. *Science: assumptions and refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Psychology Press, 2002. 582 p.

REFERENCES

1. Vithenshtein L. (1995). *Tractatus logico-philosophicus*. *Filosofski doslidzhennia*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Yeremenko A. M. (2010). *Istorychna podiia v konteksti yevropeiskoi tradytsii (sotsialno-filosofskyi analiz)* [Historical event in the context of European tradition (socio-philosophical analysis)], *avtoref. dys... d-ra fil. nauk, 09.00.03; Dnipropetr. nats. un-t im. O. Honchara. Dnipropetrovsk* [in Ukrainian].
3. Popper K. (2021). *Lohika naukovoho vidkryttia. Ohliad deiaknykh fundamentalnykh problem* [The logic of scientific discovery. An overview of some fundamental problems]. *Per. z anhl. pid ker. O. Ye. Olyfer. Aktualni problemy dukhovnosti. Vyp. 22. Kryvyi Rih: KDPU. S. 170–192* [in Ukrainian].
4. Sepetyi D. P. (2010). *Krytychnyi ratsionalizm Karla Poppera: piznannia shliakhom prob i pomylok, prypushchen i sprostuvan* [Karl Popper's critical rationalism: knowledge through trial and error, assumptions and refutations]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA. Vyp. 40. S. 71–84* [in Ukrainian].
5. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
6. Comte A. (2015). *A General View of Positivism*. Bridges J. H. (tr.), London: Routledge [in England].
7. Mach E. (2016). *Analysis of sensations and the relationship of the physical to the Psychological*. Wolverhampton: FB & LTD [in England].

8. Poincaré H. (1968). La Science et L'Hypothèse. Paris: Flammarion [in France].
9. Poincaré H. (2011). Valeur de la science. Paris: Flammarion [in France].
10. Popper K. (2002). Science: assumptions and refutations: The Growth of Scientific Knowledge. London: Psychology Press [in England].

Boreiko Yurii Hryhorovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Political Science and Public Administration
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, Shopena str., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Fedotova Tetiana Volodymyrivna

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General and Clinical Psychology
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, Bankova str., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1975-9925

**THE GNOSIOLOGICAL POTENTIAL OF A SCIENTIFIC FACT
FROM THE STANDPOINT OF THE METHODOLOGY OF POSITIVISM**

The relevance of the problem is due to the need for objective analysis, generalization and systematization of the accumulated facts in the process of scientific knowledge. An important task is not only to establish a new fact, but also to explain it from the point of view of modern science, to clarify its theoretical and practical significance. Critical reflection on scientific information, assessment of its advantages and disadvantages involves methodological reflection on scientific facts. The purpose of the study is to clarify the epistemological potential of scientific fact from the standpoint of the positivist methodology. The main tasks are to analyze the scientific fact as a form of expression of subject knowledge; to reveal the specifics of understanding of the scientific fact by representatives of the methodological directions of positivism. The research methods are based on general scientific approaches and principles of philosophical research. The disclosure of the essential characteristics of a scientific fact as an integral part of cognition is ensured by the use of the structural and functional method. The dialectical method allows us to comprehend the facts of objective reality, find out the reasons for the emergence of facts and determine the natural connections between them. Explanation, selection, classification, and generalization of scientific facts are carried out using the hermeneutic method. The comparative method makes it possible to identify the characteristics of everyday facts in comparison with scientific facts as a reflection of objective facts in human consciousness. The results of the study suggest that scientific fact as the basis for empirical generalizations, relationships, and laws is a component of scientific knowledge that characterizes external and internal relations, the state and changes of the object under study. Contradictions between new facts and contradictions of facts with current hypotheses and theories are of great methodological importance. The important ontological component and epistemological nature of a scientific fact is manifested in its interpretation as a fragment of the reality under study. The rationalist orientation and empiricism in assessments of scientific fact are most clearly manifested in the approaches of the followers of the positivist tradition of philosophy and methodology of science. The post-positivist conception of critical rationalism sees the development of cognition in the growth of the plausibility of theories through empirical falsification, where scientific facts play a decisive role.

Key words: scientific cognition, scientific fact, methodology, positivism, knowledge, experience, verification, falsification.

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-12>**Каранфілова Олена Володимирівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-5823-7006

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ ЯК ПРОВІДНИЙ ВЕКТОР СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Актуальність даної статті полягає у тому, що європейська інтеграція є свідомим вибором українського суспільства. Тому сьогодні актуальним є питання про проблеми та перспективи європейської інтеграції вітчизняної освіти. У статті розглядається стан процесу інтеграції сучасної вітчизняної освітньої системи в європейський простір та визначається роль європейських студій для створення та розповсюдження єдиних стандартів освіти, обговорюються деякі з найбільш актуальних проблем, з якими стикаються дослідники освітньої політики України.

Мета дослідження – визначити основні проблеми, пов'язані з розвитком європейських студій в освітньому секторі та визначити пріоритетні напрямки для просування української освіти в європейський простір.

Для реалізації поставленої мети було використано такі **методи** як метод критичного аналізу наукової літератури з даної проблематики, спостереження, індуктивний метод і метод системного аналізу.

Результати дослідження. У глобалізованому світі вітчизняні навчальні заклади сьогодні мають підвищувати освітні досягнення, зберігати свою ідентичність та культурні цінності та традиції. Вивчення зарубіжного досвіду розвитку освітніх напрямків має стати міцною основою для подальшого процесу реформування освіти, підвищення її якості, підвищення привабливості та конкурентоспроможності на міжнародній арені. Саме Європейські студії – це міждисциплінарна наука, яка досліджує різні аспекти європейської історії, політики, культури, економіки та суспільства.

Серед поточних проблем, які існують у сучасній європейській освіті, можна виділити наступні: недостатня інтеграція з іншими дисциплінами, відсутність єдиних стандартів, виклики міжкультурної комунікації та зростаюча проблема європейської ідентичності.

Вивчаючи специфіку сучасного освітнього простору, можна зробити висновок, що об'єктивний процес розвитку інформаційного суспільства базується на розвитку особистісного потенціалу людини. Тому основною тенденцією розвитку освітніх систем кінця ХХІ століття стала переорієнтація навчального процесу на формування розвиненої особистості, створення максимально сприятливих умов для розкриття всіх потенційних здібностей особистості та формування потенціалу самостійної життєдіяльності в усіх соціальних сферах.

Необхідною умовою успішності модернізаційних процесів в Україні є, насамперед, інтеграція в європейський соціокультурний, науковий та освітній простір. Сьогодні доводиться констатувати, що прогрес України на цьому шляху є слабким, тому необхідно оновити основні концепції розвитку освітньої та інформаційної сфери, прискорити вирішення нагальних питань у системі освіти, зокрема, недостатнього зближення наукової та вищої освіти, невідповідність існуючої мережі вищих навчальних закладів європейським вимогам.

Ключові слова: європейські студії, освітня система, європейська політика.

Вступ. Вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Заклади освіти, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки є рушійною силою для просування інноваційного розвитку та необхідних сутнісних перетворень у системі освіти.

Поширення інноваційних технологій в освітній галузі стало об'єктивною закономірністю, зумовленою новою філософією освіти. Інновації варто розглядати як ефективні та результа-

тивні нововведення у змісті, методах, засобах і формах навчання та виховання особистості, в управлінні системою освіти, в організації освітнього процесу, у структурі закладів освіти.

Особливої актуальності набули інновації з початком широкомасштабної війни, коли стало життєво необхідним приймати швидкі, нестандартні, по суті – інноваційні рішення. Функціонування системи освіти в умовах воєнного стану характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Саме тому підтримка активного упровадження інновацій в освітню галузь під час війни стала одним із ключових напрямів роботи Міністерства освіти і науки України та його підрозділів.

Разом з тим, малодослідженими залишаються питання, пов'язані з вивченням впливу сучасних військових дій, соціально-економічних, міжкультурних і екологічних проблем в освітньому процесі. Ці та інші теми педагогічних досліджень окреслюють нові пріоритети в галузі освіти, що передбачають розробку українського загальнонаціонального проєкту майбутнього.

Водночас, варто звернути увагу на те, що всі інноваційні освітні проєкти та експерименти всеукраїнського рівня завжди є відповідями на виклики сучасного часу та ситуацій. Так, особливої актуальності набули питання національно-патріотичного виховання дітей та молоді, особливо в часи розгортання російсько-української війни, у зв'язку з чим стали пріоритетними проблеми формування національно свідомої особистості, збереження української ідентичності, формування ціннісних орієнтацій особистості, виховання громадянина-патріота України.

У глобалізаційному світі вітчизняні заклади освіти сьогодні мають примножити свої освітні здобутки, зберегти самотність та культурні цінності, традиції. Дослідження зарубіжного досвіду розвитку трендів освіти має стати міцним підґрунтям для подальшого процесу реформування освіти, підвищення її якості, посилення її привабливості та конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Мета дослідження – визначити основні проблеми, пов'язані з розвитком європейських студій в освітньому секторі та визначити пріоритетні напрямки для просування української освіти в європейський простір.

Результати дослідження. Модернізація системи освіти в Україні за умов сучасних глобалізаційних процесів спрямовується на розвиток фундаментальної науки, українських і світових культурних цінностей, орієнтації на ідеали демократії і гуманізму, які необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства.

Курс на європейську інтеграцію є свідомим вибором українського суспільства. Тому сьогодні актуальним є питання про проблеми та перспективи європейської інтеграції вітчизняної освіти. На цю проблему звертали свої наукові погляди багато чисельні науковці. Зокрема окремі її аспекти знайшли своє відображення в працях таких вчених як: А. Багатеренко, Є. Головаха, І. Дахно, О. Кіндратець, О. Ковальова, А. Магазова, Н. Осадча, Ю. Палагнюк, та інші. Однак деякі питання потребують особливої уваги та подальшого дослідження.

Європейські студії – це інтердисциплінарна наука, яка досліджує різні аспекти історії, політики, культури, економіки та суспільства Європи. Серед актуальних проблем, які існують у сучасній освіті з європейських студій, можна виділити наступні: Недостатня інтеграція з іншими дисциплінами, відсутність уніфікованих стандартів, виклики міжкультурної комунікації, загострення проблеми європейської ідентичності. Європейські студії являють собою дисципліну, яка вивчає різні аспекти Європейського соціально-економічного та політичного життя. Європейські студії є галуззю, яка має суттєве міжнародне значення. Тому важливо, щоб студенти, дослідники та викладачі мали можливість співпрацювати та обмінюватися знаннями та досвідом з іншими країнами. Європейські студії охоплюють багато різних галузей знань, таких як історія, політика, культура та економіка. Тому важливо розвивати інтердисциплінарний підхід до вивчення європейських студій, щоб зрозуміти їх вплив на різні аспекти життя. Інтердисциплінарний підхід до вивчення європейських студій передбачає поєднання різних наукових дисциплін та підходів для отримання комплексного розуміння європейських процесів і явищ. Такий підхід дозволяє розглядати європейські студії як складну

мережу інтеракцій між культурою, історією, політикою, економікою та іншими аспектами життя європейських народів. Він також може використовувати методи та підходи з різних наукових галузей, такі як квалітативні та кількісні методи дослідження, аналіз текстів, мультидисциплінарні дослідження та інші. Такий підхід дає змогу розглядати європейські студії як комплексну наукову галузь, яка дозволяє розуміти не тільки політичні та економічні процеси в Європі, але й культурні, історичні та соціальні взаємозв'язки між різними країнами та регіонами Європи. Інтердисциплінарний підхід до вивчення європейських студій є дуже важливим, оскільки він дозволяє краще розуміти різноманітні процеси, які відбуваються в Європі, та забезпечує комплексний підхід до вивчення

Вчені зазначають, що в умовах постійної диференціації знань про людину, особливо актуальною є проблема інтеграції знань в європейський простір у рамках концепції виховання та освіти. Величезну роль у цій інтеграції може відіграти освіта. На думку дослідників, у сучасній освіті не тільки формовані актуальні цілі виховання та сформульована проблема взаємозв'язку цінностей освіти та цінностей культури, а й заданий новий образ людини, який виявляється найбільш адекватним для реалій нового часу.

Основним завданням України було (та й є на даний час) інтеграція в європейський освітній простір та входження до європейського цивілізаційного виміру. До стратегічних інтересів вітчизняної освіти в Європі належать необхідність суттєвої модернізації освіти, можливість оволодіння наукомісткими технологіями, впровадження сучасних інновацій. Для України рух у напрямі європейської інтеграції – це питання ефективності її включення в існуючу систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій економічній і політичній системі. Активізація євроінтеграційних процесів означає також більш інтенсивне включення системи освіти в міжнародну співпрацю. Пріоритет політиці та практиці в сучасній освіті базується на поширенні загальної європейської культури в освіті [1].

Аналіз сучасного стану організації освітнього процесу у педагогічних закладах вищої освіти та навчальних досягнень студентів, дозволив зробити висновок про те, що традиційне навчання у вишах, з його традиційними формами, методами, засобами, змістом, цілями, завданнями навчання недостатньо сприяє формуванню готовності майбутніх фахівців європейського рівня.

Це потребує внесення змін до навчально-методичних комплексів дисциплін циклу професійно орієнтованої підготовки, оновлення їхніх програм тематикою, яка розкриває поняття «інтерактивні технології навчання», «інтерактивні технології кооперативного навчання», «інтерактивні технології колективно-групового навчання», «інтерактивні технології опрацювання дискусійних питань» тощо.

Проте залишається багато викликів і проблем, пов'язаних із інтеграцією українського освітнього простору в європейський. Сучасні зовнішні орієнтири освіти безперечно мають євроінтеграційний вектор, що супроводжується низкою реформ в освітньому середовищі, оскільки процес євроінтеграції передбачає відповідність держави-кандидата європейським стандартам. Сучасна європейська освітня система передбачає формування демократичної культури суспільства, політико-правових і соціально економічних знань. Адже Україні вкрай потрібні активні громадяни, які прагнуть набути знань та практичних умінь в сфері європейської інтеграції: від теоретичних основ функціонування Європейського Союзу до практичних – ознайомлення з європейськими школами, грантами тощо щодо професійного саморозвитку особистості, уміння адаптуватись до життя і навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, соціально здібними, здатними до комунікації і захисту своїх прав. Одним із завдань сучасної освіти є формування у студентів навичок вміти прогнозувати наслідки процесів, що відбуваються у політичній сфері європейського союзу, визначати актуальні проблеми розвитку політичної сфери європейського суспільства на сучасному етапі, мати уявлення про процеси сучасного міжнародного політичного життя, політики Європейського Союзу та місце в ній України [3].

Важливими імпульсами розробки концепції сучасної освітньої системи стали масові громадські рухи за гуманізацію освіти, за альтернативні школи тощо. Автор «діалогічної філосо-

фії», видатний європейський філософ М. Бубер застосував принципи своєї концепції до процесу освіти. На протигагу колишнім концепціям освіти, які наголошували на ізольованому існуванні «Я» і на його самосвідомості, М. Бубер трактує освіту, як зустріч «Я» і «ТИ», як взаємне ставлення між людьми, засноване толерантності та взаємоповазі. Застосування стратегій та принципів філософії діалогізму у вирішенні освітніх проблем на сьогоднішній день найбільш продуктивне та підтверджується дослідженнями провідних вітчизняних та європейських учених. Причому філософія діалогу у разі виступає методологічною базою вибудовування оптимальної моделі освітнього процесу.

Висновки. Досліджуючи специфіку сучасного освітнього простору можна прийти до висновку, що об'єктивним процесом розвитку інформаційного суспільства в основу його процвітання закладено розвиток особистісного потенціалу людини. Тому головною тенденцією розвитку освітніх систем кінця ХХ ст. стала переорієнтація навчально-виховного процесу на формування розвиненої особистості, створення максимально сприятливих умов для розкриття всіх потенційних здібностей індивіда та формування потенції самостійної життєвої активності у всіх соціальних сферах.

Стратегічно важливим завданням сучасної української освіти, слід назвати створення необхідної теоретичної основи та умов для реалізації інноваційних проєктів та принципів, які з одного боку наближатимуть нашу систему освіти до європейських стандартів, а з іншого – враховуватимуть корисний національний досвід та збережуть ту особливу специфіку, яка властива українській освіті у різних вимірах – від дидактики до організації [5].

Слід зазначити, що розвиток креативності на сучасному етапі є однією із основоположних принципів європейської освіти. Безумовно, передумовою та ґрунтом для впровадження даного принципу у систему освіти є творчий потенціал учнів, творчі здібності, яких мають бути експліковані у навчальному процесі. Так, організація навчально-виховного процесу опосередковує креативну систему освіти. Креативність є вищим рівнем інтелектуальної активності, мислення, дефініцією яких може бути сукупність розумових та особистісних здібностей (якостей), що впливають на становлення та прояв творчості. А саме це є вкрай важливим пріоритетом європейської освіти взагалі. Ймовірно, комплексний розвиток творчих здібностей в освітньому процесі може бути забезпечено за допомогою актуалізації та приведення їх у взаємодію на основі єдиного сполучного діяльнісного стрижня – спеціально організованої творчої діяльності, спрямованої на інтеграцію набутих умінь та навичок [4].

Підсумуємо. Освіта є найважливішим напрямом державної політики України, оскільки саме на неї покладено завдання з формування та розвитку людського потенціалу країни, примноження інтелектуального ресурсу нації, створення умов для духовного самоствердження особистості. Провідна роль освітньої складової у системі кадрової політики держави визначається тим, що вона є ключовим чинником суспільного прогресу, засобом формування знань і вмінь, котрі мають попит на світовому ринку праці. Сьогодні високорозвинені держави світу переконливо демонструють, наскільки важливою є система освіти для здійснення структурних перетворень та інноваційного розвитку. Освіта як феномен соціо-культурної реальності має величезні потенційні можливості щодо збереження та нагромадження знань, духовних цінностей і надбань національної культури, вона відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства та є рушійною силою економічного розвитку будь-якої держави.

На наш погляд, передумовою успіху модернізаційних процесів в Україні є передусім інтеграція в європейський соціокультурний та науково-освітній простори. Сьогодні доводиться констатувати слабкий прогрес України на цьому шляху, тому потрібно оновити базові концепції розвитку в освітній та інформаційній сферах, прискорити вирішення нагальних питань у системі освіти, зокрема щодо недостатньої конвергенції наукових досліджень і вищої освіти, невідповідності існуючої мережі вищих навчальних закладів європейським вимогам. Європейська інтеграція є важливим складником процесу глобалізації сучасного світу та продовженням магістрального шляху модернізації західної цивілізації [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження. Уклад. М. Яхтенфукс, Б. Кохлер-Кох; пер. з нім. М. Яковлева. К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. С. 255–274.
2. Данилишин Б. Велика Європа неможлива без України. *Українське слово*. 2013. 2–8 жовт. (№ 40). С. 3
3. Еволюція європейського проекту та його інститутів. Європейський проект та Україна : монограф. / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський [та ін.]. К. : НІСД, 2012. С. 8–24.4. Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження : зб. матеріалів II Міжнарод. наук. конф. укр. асоціації дослідників освіти, 15 черв. 2018 р. 2018. 169 с.
5. Каракуц А. М. Основні виміри української євроінтеграції. *Гілея (науковий вісник)* : зб. наук. праць. К. : ВІР УАН, 2013. № 3. С. 785–789.

REFERENCES

1. Aising R. (2007). Evropeizasiya ta integraciya. Conzeptu doslidshenna. [Europeanisation and integration. Concepts of research]; comp. M. Jachtenfuchs, B. Kohler-Koch ; translated from German by M. Yakovleva. Kyiv : Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. P. 255-274. [in Ukrainian].
2. Danylyshyn B. (2013). Veluka Evropa nemoshluva bez Ukrainu. [Greater Europe is impossible without Ukraine]. *Ukrainian word*. 2-8 October (№ 40). P. 3. [in Ukrainian].
3. Evoluzia evropeiskogo proectu ta yogo institutive. Evropeiskiy proect ta Ukraina. [Evolution of the European project and its institutions. European project and Ukraine]: a monograph / A. Yermolaev, B. Parakhonsky et al. 2012. P. 8-24. [in Ukrainian].
4. Implementazia evropeiskih standartiv v ukrainski osvitni doslidshenna. [Implementation of European Standards in Ukrainian Educational Research]: Proceedings of the II International Scientific Conference of the Ukrainian Association of Educational Researchers, 15 June 2018. 169 p. [in Ukrainian].
5. Karakuts A. M. (2013). Osnovni vumiru ukrainskoї evrointegracij. [The main dimensions of Ukrainian European integration]. *Gilea (scientific herald)*: a collection of scientific papers. K. : VIR UAN, 2013. No. 3. P. 785-789. [in Ukrainian].

Karanfilova Olena Volodymyrivna
 Candidate of Philosophical Sciences,
 Associate Professor at the department of philosophy,
 politology, psychology and law
 Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 4, Didrikhsona St., Odesa, Ukraine
 orcid.org/0000-0002-5823-7006

EUROPEAN STUDIES AS A LEADING VECTOR OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM

The article examines the state of the process of integration of the modern domestic education system into the European space and determines the role of European studies for the creation and dissemination of uniform standards of education, discusses some of the most urgent problems faced by researchers of educational policy of Ukraine.

The purpose of the research is to determine the main problems related to the development of European studies in the educational sector and to determine the priority directions for the promotion of Ukrainian education in the European space.

As a result of the study, the following conclusions were drawn: in the globalized world, domestic educational institutions today should increase educational achievements, preserve their identity and cultural values and traditions. The study of foreign experience in the development of educational areas should become a solid basis for the further process of reforming education, improving its quality, increasing attractiveness and competitiveness in the international arena. European Studies is an interdisciplinary science that explores various aspects of European history, politics, culture, economy and society.

Among the current problems that exist in modern European education, the following can be highlighted: insufficient integration with other disciplines, lack of uniform standards, challenges of intercultural communication and the growing problem of European identity.

Studying the specifics of the modern educational space, we can conclude that the objective process of information society development is based on the development of a person's personal potential. Therefore, the main trend in the development of educational systems at the end of the 21st century was the reorientation of the educational process to the formation of a developed personality, the creation of the most favorable conditions for the disclosure of all potential abilities of the individual and the formation of the potential for independent life activities in all social spheres.

A necessary condition for the success of modernization processes in Ukraine is, first of all, integration into the European socio-cultural, scientific and educational space. Today, we have to state that Ukraine's progress on this path is weak, therefore it is necessary to update the basic concepts of the development of the educational and information sphere, to speed up the solution of urgent issues in the education system, in particular, the insufficient convergence of scientific and higher education, the non-compliance of the existing network of higher education institutions with European requirements.

Key words: *European studies, educational system, European policy.*

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2024-1-13>**Симоненко Сергій Петрович**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського державного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-4864-8418

Щубелка Наталія Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського державного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5388-2244

Привалов Юрій Олексійович

кандидат філософських наук
старший науковий співробітник відділу соціальної експертизи
Інституту соціології Національної академії наук України
вул. Шовковична, 12, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0935-5265

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СЛУЖБІ ВИЩОЇ ШКОЛИ: НА ЩО ОЧІКУВАТИ?

***Актуальність теми.** Широке впровадження технологій штучного інтелекту в освітні практики потребує глибокого філософського осмислення його можливих наслідків, котрі без перебільшення для всього людства постають як екзистенціальні виклики. Взаємодія ШІ та людини не тільки може докорінно переформатувати існуючу систему зайнятості, котра не може не відбитись і на системі вищої освіти, а й з усією гостротою ставить питання можливостей людства контролювати ШІ у його розвитку, а головне наскільки ці новації відповідають природі, усталеній та апробованій віками системі цінностей та світоглядним орієнтирам людства. **Метою статті** є дослідження впливу процесів діджиталізації на систему вищої освіти та переосмислення у зв'язку з цим ролі викладача та змісту навчання. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), а також історичний та аксіологічний методи. **Результати дослідження:** Досліджується вплив інформаційних і комунікаційних технологій на сучасний ринок праці та в системі вищої освіти, зокрема. Показано, що впровадження ШІ в навчальний процес створює потенційні загрози суттєвого скорочення професорсько-викладацького складу ВНЗ. Аналізуються можливі шляхи подальшого розвитку освіти в Україні та світі. На основі аналізу якісних характеристик інформації та знання, робиться акцент на чіткому розмежуванні функцій у навчальному процесі між викладачем та ШІ. Наголошується на необхідності якісного оновлення традиційної антропоцентричної моделі знання в умовах її тісної взаємодії з технологіями штучного інтелекту, особливо з урахуванням їх негативного впливу на соціокультурні процеси. Робиться висновок, що його подолання стає можливим за умови відмови від інформаційної моделі знання, посилення соціологізаторської функції освіти як і формування у студентів здатності до критичного та креативного мислення, що базується на загальнолюдських цінностях, людиноцентриській платформі*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, проблема зайнятості, штучний інтелект, природний інтелект, антропоцентрична модель знання, інформаційна модель знання.*

Вступ. З самого початку промислової революції з'являються побоювання, що машини – від механізованих станків до комп'ютерів – будуть відбирати у людей їх робочі місця, позбавля-

ючи їх засобів до існування. Відтоді, однак, нам вдавалось у цьому протистоянні, поступово та неухильно здаючи позиції техніці, знаходити в цьому навіть значні вигоди та переваги для себе... Тепер же, як переконані багато дослідників та експертів, коли горизонти майбутнього все частіше доводиться проглядати через призму, здається, всесильного та всюдисущого штучного інтелекту, особливо актуальною стає задача переосмислення не тільки самого змісту людської праці в нових умовах, а й змісту підготовки до неї наступних поколінь.

Мета та завдання. Метою дослідження впливу процесів діджиталізації на систему вищої освіти та переосмислення у зв'язку з цим ролі викладача та змісту навчального процесу у вищому навчальному закладі. Завданням дослідження є моделювання перспектив подальшого розвитку системи вищої освіти в Україні в умовах її неминучої та поглибленої взаємодії з новітніми цифровими технологіями, а також пошук відповідей на виклики, котрі породжують-сяцією взаємодією.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), а також історичний та аксіологічний методи.

Результати дослідження. Як відомо, ШІ представляє собою системи, які здатні автоматично покращувати свою продуктивність та ефективність на основі досвіду. І хоча існуючі на даний час мовні моделі штучного інтелекту здатні генерувати контент лише в межах їх навчальних наборів, вже сьогодні надзвичайної гостроти набуває питання, чи є це обмеження іманентною властивістю даної технології, чи лише тимчасовою. Якщо в майбутньому буде доведена імовірність останнього варіанту, то безмежний потенціал до навчання та самовдосконалення дозволить ШІ стати гідним конкурентом інтелектуальним системам людей-експертів.

Революційний потенціал заснованих на технологіях ШІ експертних систем (Expert Systems) розкривається в останні роки в цілому ряді галузей, включаючи менеджмент, право, охорону здоров'я, інжиніринг, фінанси та освіту [11]. Впровадження ШІ в різні сфери соціального життя породжує разом з тим серйозні екзистенціальні виклики, ставлячи з усією гостротою проблему зайнятості, у вирішенні котрої вже навряд чи можна буде обмежитись допоки що успішно в цілому практикованими змінами структури ринку праці шляхом перенавчанням робочої сили.

Вже зараз завдяки тому, що алгоритми ШІ дозволяють імітувати поведінку людини з'являються різноманітні застосунки, – від фітнес-застосунків до застосунків психотерапевтів. Мільйони користувачів, до прикладу, сьогодні можуть спілкуватись на популярній платформі Character.ai, де кожен може створювати чат-боти на основі вигаданих або реальних людей. Найпопулярнішими ботами-персонажами, зокрема, зараз є помічники психічного здоров'я такі, як Therapist, який отримав 12 мільйонів повідомлень, або Are you feel OK? – 16,5 мільйонів.

Інші новітні технології, технічно не класифіковані як програми віртуальних помічників на основі штучного інтелекту, також починають брати на себе виконання певних завдань. На цьому тлі з'являється низка серйозних досліджень, котрі попереджають про можливість серйозних негативних наслідків масового впровадження в різні сфери соціального життя інструментів ШІ, і в першу чергу мовних моделей на кшталт ChatGPT. Висловлюються побоювання, що першочерговими кандидатами на звільнення можуть стати саме висококваліфіковані, маючи вищу освіту наймані працівники – «білі та сині комірці», представники «творчих професій», роблячи надзвичайно актуальною вже зараз проблему пристосування ринку праці до реалій часу. У звіті Goldman Sachs за березень 2023 року зазначається, що здатність ШІ генерувати контент дозволяє доручити йому вже сьогодні чверть усіх обов'язків, покладених на людей. У Європейському Союзі та США, говориться далі у звіті, 300 мільйонів робочих місць можуть бути вже найближчим часом автоматизованими. Існує реальна загроза, що даний процес може набути обвального та системного характеру, що матиме серйозні наслідки не тільки для сфери зайнятості, а й для всієї економіки [6].

Зазначимо, однак, що проблема використання ШІ в системі вищої освіти варто розглядати лише як окремий випадок більш загальної і тісно пов'язаної з екзистенціальним виміром життя людства проблеми, основні риси котрої були окреслені вище. Зважаючи на те, що соціально-економічна система в нашій країні давно вже перейшла на ринкові рейки, університети охоче

будуть впроваджувати ШІ в освітній простір, щоб досягати більшого результату з найменшими витратами. В першу чергу це буде стосуватись закладів з чітко вираженими технологічно-центричними та бізнес-центричними орієнтирами. З урахуванням традиційного поділу дисциплін на гуманітарні та природничо-математичні є цілком очевидним, що застосування технологій штучного інтелекту більш ефективним буде для засвоєння саме останніх. Натомість, більш проблематичним може виявитись його використання в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Опосередковано на користь цієї тези свідчать як зарубіжні [10, с.7-8], так і вітчизняні [1, с. 91-92]. Зокрема, дослідження проведені під час пандемії свідчать про те, що навчальний процес в таких галузях, як точні науки, медицина, інженерія за допомогою комп'ютерних технологій було більш успішним в порівнянні з традиційними методами. Зазначається, що навчання он-лайн дає в цілому кращі результати, ніж аудиторне навчання – в середньому студенти зберігають на 25–60 % більше інформації під час навчання он-лайн порівняно з 8–10 % за умов навчання в аудиторії [10].

З метою пояснення цього феномену звернімося до аналізу самої природи інтелекту. В науковій літературі під інтелектом зазвичай розуміється загальна розумова здатність людини до пізнання світу та ефективного вирішення проблем, котрі постають перед нею в процесі оволодіння новим колом життєвих завдань. Переважна більшість дослідників наголошують на його адаптаційній ролі, котра забезпечується завдяки здібностям людини навчатись з досвіду, пристосовуватись до нових ситуацій, застосовувати знання, щоб керувати навколишнім середовищем або мислити абстрактно [3].

Штучний інтелект, як похідна інтелекту природного, людського, на відміну від нього не обтяжена тілесністю, завдяки чому притаманна людині потреба в біопсихічній адаптації до наявних обставин життя тут втрачає своє значення. Відповідно на функціонуванні ШІ не позначаються такі суто людські почуття та стани та емоції, як страх, турбота, біль, любов тощо, котрі так чи інакше впливають на поведінку людини, прийняття нею рішень. Вони можуть бути закладені в алгоритми штучного інтелекту, що передбачає їх доволі майстерну та реалістичну імітацію у взаємодії з людиною, проте завжди будуть чимось зайвим, перешкодою до виключно раціонально обґрунтованої цілі. Здатність ШІ абстрагуватись від них дозволяє йому керуватись виключно принципами вигоди та доцільності у ставленні до світу, а відтак і до людини в ньому. Штучний інтелект містить у собі виключно раціональне ядро, цілковито орієнтується на нього, що робить його антиподом так званого «емоційного інтелекту», як невід'ємної частини інтелекту природного.

ШІ принципово не здатний відтворити всю складність та повноту мотивації, котра породжується дійсно людською взаємодією, витісняючи її ірраціональні аспекти на маргінес. Можливості ШІ обмежуються виключно технологіями матеріальних цінностей, котрі є визначальними також і для інтелекту людського. Однак, в дійсності людина у своїй поведінці та вчинках нерідко виходить за його рамки і вимушена свідомо, чи то навіть підсвідомо, керуватись цінностями нематеріальними, котрі навряд чи піддаються відтворенню машиною. Картина світу, котру ШІ здатний генерувати, завжди буде залишатись суто матеріалістичною, об'єктивістською, оскільки він може мати справу лише з тим, що є для нього очевидним, піддається фіксації та чіткій класифікації, з емпірією та фактами

Базова технологія ШІ, котра носить назву Large Language Model (LLM), не мислить як людина. LLM завжди діють як передбачувані текстові повідомлення, об'єднуючи слова так, щоб вони з найбільшою ймовірністю з'являлися в інших записах, на яких навчено ШІ. Останній, хоча й вже давно виявився ефективним інструментом у наукових дослідженнях, лише оперує інформацією, генеруючи її нові комбінації, в котрих проглядається логіка та сенс поставлених перед ним людиною завдань. ШІ не здатний самостійно робити наукові відкриття, адже алгоритмам, на основі котрих він функціонує, не підвладні творчість, інтуїція, здатність висувати нові гіпотези, робити експерименти для їх перевірки тощо.

З урахуванням того, що економіка все більше сьогодні покладається на аналіз даних, володіння великою кількістю технічних навичок та специфічної інформації, пов'язаною в тому

числі з особливостями функціонування ШІ, прагнення майбутніх фахівців відповідати цим критеріям безумовно підвищує їх шанси на успішне працевлаштування в майбутньому. Однак, це має свою ціну – технології навчання починають набувати спільних рис з технологіями промислового виробництва. Надмірна орієнтація на продуктивність навчальних технологій породжує суттєві ризики посилення утилітарно-технічного підходу до освіти та виховання. Такі якості майбутнього фахівця, як висока кваліфікація та глибока інформованість не убезпечують його від ризиків технологічного підкорення ШІ. Вона дедалі більше ризикує перетворитись у виробничу функцію, єдина цінність котрої може полягати лише у своєчасній та кваліфікованій реакції на зовнішні виклики, де інформація та забезпечення зворотного зв'язку з нею можуть стати головними чинниками її самореалізації в системі зв'язків, в котрій безперервно переробляється інформація з метою постійного оновлення бажаної віртуальної ідентичності [2, с. 87].

Серед цілого ряду проблем, викликаних широким впровадженням цифрових технологій, дослідники особливу увагу звертають на загрози, пов'язані з соціалізацією молоді: відмова від соціальних відносин/спільнот та заміщення їх менш цінними альтернативами; деградація соціальних зв'язків через надмірне використання Інтернету, соціальних мереж (соціальна ізоляція, збіднене спілкування, безкультур'я й агресивність, зловмисна соціальна поведінка в Інтернеті – кібердомогання, кібер-переслідування, кібер-залякування тощо [12, с. 15-18]. Всі ці загрози потенційно ведуть до соціальної деструкції людини.

По мірі того, як ШІ стає дедалі більш важливим чинником освітнього процесу, в ньому з'являється додатковий імпульс до посилення ролі дидактичних методик підготовки майбутніх фахівців, властивій інформаційній моделі навчання. Сьогодні ж все те, що стосується аналізу, обробки та подачі інформації переходить під контроль штучного інтелекту. Освіта тут, як уже було зазначено, не стане винятком.

Чи варто викладачам ВНЗ у зв'язку з цим вже зараз турбуватись про свої робочі місця? Однозначно так! Якщо в рамках традиційної освітньої парадигми викладач культивував у собі ті якості, котрі дозволяли йому бути ефективним транслятором інформації – ораторські здібності, пам'ять, вміння контролювати аудиторію тощо, то вже в недалекому майбутньому експозиція навчального матеріалу стане прерогативою ШІ. Без сумніву, останній буде майже поза конкуренцією і в забезпеченні сучасних інтерактивних методів в початковому процесі. Тимчасовим вирішенням проблеми, вочевидь, може стати перекваліфікація викладача в менеджера з навчання, в такого собі інструктора та тренера навчально-виховного процесу, сконцентрувавшись на ролі медіатора між ШІ та здобувачами освіти, що потребуватиме від нього дедалі більших зусиль для освоєння навичок та вмінь роботи з новітніми технологіями. Однак і в цій ролі він вже не зможе залишатись тривалий час. Завдяки неухильно зростаючій потужі своїх інструментів та алгоритмів, ШІ рано чи пізно виявиться спроможним запропонувати себе у форматі максимально ефективного, антропоморфізованого та кастомізованого до потреб кожного здобувача освіти чат-бота, ШІ-тьютора, ШІ-асистента тощо.

Оптимістична версія вирішення проблеми може базуватись на переконанні, що організація ВНЗ майбутнього має виходити з того, що технології ШІ повинні розроблятися і відповідно впроваджуватись таким чином, щоб позбавляючи викладача рутинних функцій навчального процесу, спрямувати його енергію на освоєння саме тих навичок та компетенцій, котрі і в майбутньому будуть залишатись прерогативою виключно людини. На нашу думку, шляхом, котрий забезпечить збереження робочих місць в системі вищої освіти є зміщення акценту з інформаційної моделі навчання, поклавши функцію інструкування/індоктринації на ШІ, до знанневої моделі.

Зазначимо, що в філософії поняття «знання» та «інформація» змістовно чітко розрізняються. Інформація, зокрема, розуміється лише як передумова знання, його потенційний стан. Інформація зазвичай є сировиною для науки. Причинно-наслідковий зв'язок останньої з інформацією є принциповим, адже критерієм наукового знання є його об'єктивність, максимальна відповідність дійсності (принцип «верифікації» М. Шліка та М. Вітгенштейна).

Наукове (природничо-математичне) знання, стаючи надбанням людини, хоча й передбачає розуміння інформації, її контексту, побудову внутрішніх зв'язків між різними змістовними блоками чи концепціями, вміння застосування її у нових ситуаціях, не повинно змінюватись ні змістовно, ні якісно, оскільки тут це розцінюватиметься як викривлення та спотворення дійсності, тобто інформації. Немає принципового значення, знаходиться наукове знання в голові конкретної людини чи в пам'яті ШІ, відокремлене взагалі від будь-якого людського розуму. Інтелект, як людський так і штучний, керується принципами вигоди та доцільності у ставленні до зовнішнього світу, сприймає інформацію, як керівництво до дії, потрібного тут і зараз, як один із багатьох інструментів освоєння та перетворення світу, про який у разі втрати його актуальності можна забути, якщо не назавжди, то на певний час. З цієї точки хору інформацію, як і алгоритми її обробки, не обов'язково запам'ятовувати, особливо з огляду на те, що вона постійно зростає кількісно. Тут в нагоді стає позитивістський принцип «економії мислення», актуальність котрого, вочевидь, буде зростати і надалі – для того, щоб скористатись інформацією/знанням достатньо знати, де її можна знайти у разі потреби та які алгоритми роботи з нею потрібно застосувати. Останні, до речі, також варто розглядати як інформацію.

Існує також точка зору, що знання є результатом синтезу в розумі людини, існує лише в її розумі і постає як структурована і організована інформація, що розвивається всередині когнітивної системи, поєднуючись з когнітивною спадщиною конкретного індивіда [13, с. 480]. Вочевидь, такий підхід стосується знання, котре науковим не є в строгому сенсі цього слова – гуманітарного. В філософії та соціології вже давно є поширеною думка, що просування інформативних технологій практично не позначається на розвитку когнітивних здібностей індивіда, мало корелюється з розвитком його знань. При цьому варто пам'ятати, що існують фізичні та ментальні межі засвоєння інформації. Вихід за них веде до фрагментації свідомості людини, деградації її як особистості. Тому, коли ми ведемо мову про принципову відмінність інформації від знання, то останнє потрібно розглядати як результат якісної трансформації інформації в людській свідомості, де відображення зовнішнього світу обов'язково супроводжується формуванням та збагаченням її внутрішнього світу. Тому процес засвоєння інформації із-зовні, усвідомлюватиме це чи ні сама людина, неодмінно буде живити її самопізнання та самовизначення, мимоволі розширюючи рамки її самосвідомості та поглиблюючи її суб'єктивність. Натомість, ШІ завжди буде залишатись лише об'єктом, відкритим до засвоєння інформації із зовнішнього світу, здатним генерувати лише нескінченну множину його алгоритмізованих репродукцій, оскільки «...він лише узагальнює судження та дії багатьох людей, котрі створили дані, на котрих він вчиться [5, с. 249-250].

Людина наділена суб'єктивністю та автономією, що дає їй змогу не стільки відтворювати, копіювати, дійсність, скільки творити свою власну, суб'єктивну реальність, нерідко для неї самої більш вагомим, аніж ту, яку вона спочатку сприймає як щось незмінне, дане згори тощо.

Виходячи з вище сказаного, головна задача освітнього процесу вже сьогодні має полягати в не стільки в механічній передачі інформації, скільки в тому, щоб вона в свідомості учня трансформувалась у повноцінне знання. Людський інтелект не можна редукувати до простого заучування книг, вузьких академічних знань, як і навичок проходити тести. Навпаки, він відображає більш широку і глибоку здатність пізнавати навколишній світ, розуміти сутність речей і міркувати, самостійно та осмислено брати на себе рішення, що робити в тій чи іншій ситуації [8, с. 15]. Сьогодні вміння та здатність не просто передавати знання, а бути фасилітатором їх формування у головах учнів стануть найбільш затребуваними, головними критеріями його майстерності та професійної придатності, конкурентоздатності, зрештою.

. Специфіка продуктивного процесу передачі знань, на нашу думку, може виглядати наступним чином; спочатку студенти ознайомлюються з інформацією, котра вже не є просто похідною від звичайних даних, а результатом кодування знань, котрими вже володіє носій знання, призначеного до передачі, тобто викладач. Така інформація характеризується лаконічністю та структурованістю, кожний її елемент знаходиться в органічній взаємодії з іншими, що дозволяє їм у своїй цілісності виступати своєрідним прототипом знання, котре буде засвоєне ауди-

торією. Даний процес передбачає подальше декодування вихідної інформації знову у знання, котре, однак, вже не буде простою реконструкцією версії викладача. В декодування інформації в знання бере участь як викладач, котрий цей процес направляє, контролює, так і сам студент, котрий, навчаючись, стає співавтором того варіанту знання, що залишиться в його свідомості. Знання, так чи інакше, в процесі засвоєння людиною зазнаватиме якісної трансформації, взаємодіючи з її вже набутими знаннями, досвідом, світоглядними компонентами, інтеріоризується, стаючи вже надбанням людини на рівні її власних переконань. Воно завжди тісно пов'язане з його конкретним носієм, завжди набуватиме особистісного, суб'єктивного виміру. «Знання є більш глибинними та нематеріальними порівняно з інформацією або даними. Це те, що людина бере з них і включає у свої переконання, цінності, процедури, дії тощо. В силу цього воно стає внутрішньо орієнтованим, повністю зрозумілим лише людині, котра володіє ним» [13, с. 483].

Тому, в роботі викладача надзвичайно важливого значення набуватимуть не тільки ті його якості та компетенції, котрі безпосередньо пов'язані з його конкретною дисципліною, а й глибинні пізнання особливостей людської взаємодії, як і знання в області гуманітарних наук. В процесі передачі знань потрібно не тільки зберегти самосвідомість та певну автономію його отримувача, а й докласти максимальних зусиль до того, щоб ці знання могли слугувати потужними чинником самопізнання та самовизначення особистості, спонукаючи її до критичного, творчого переосмислення пізнаного в процесі навчання і на цій основі його подальшого розвитку.

Висновки. ВНЗ повинні відмовитись від мети готувати представників лише однієї конкретної професії. По мірі впровадження ШІ в економіку та неминучого скорочення в силу цього числа зайнятих у виробництві, вища освіта в майбутньому все більше буде прибирати на себе функцію проєкції соціальної системи, відтворювання соціальної структури суспільства. Акцент тут навіть більшою мірою повинен робитись не стільки на здатності демонструвати стійкість до мінливого зовнішнього світу, готовність до постійного перенавчання на регулярній основі, скільки на всебічному розвитку особистості, формуванні її як повноцінного члена суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Москалюк М. М., Москалюк Н. В., Лень А. В. Штучний інтелект в закладах вищої освіти; переваги та недоліки // Відкрите освітнє є сучасного університету. – 2023. – №. 15. – С. 85-96
2. Bard. A., Soderqist J. Netocracy: the new power elite and life after capitalism. Pearson Education, 2002. 257 p.
3. Britannica, Encyclopaedia. *Britannica Book of the Year 2009*. Encyclopaedia Britannica, Inc., 2009.
4. Churi, P. et al. (eds). *Artificial Intelligence in Higher Education: A Practical Approach*. Boca Raton, FL: CRC Press, 2023. 248 p.
5. Esposito E. Artificial Communication? The Production of Contingency by Algorithms // *Zeitschrift für Soziologie*. 2017. Vol. 46. No. 4.P.
6. Ford M. *Rule of the robots: How artificial intelligence will transform everything*. – Hachette UK, 2021. 320 p.
7. García-Peñalvo F. J. The perception of Artificial Intelligence in educational contexts after the launch of ChatGPT: Disruption or Panic? 2023, <http://repositorio.grial.eu/handle/grial/2838>.
8. Gottfredson L. S. Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography // *Intelligence*. – 1997. – Т. 24. – №. 1. – P. 13-23.
9. Kim J. et al. My teacher is a machine: Understanding students' perceptions of AI teaching assistants in online education. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 2020. 1902–1911.
10. Lei D. RETRACTED: Research on Network Teaching of Music Major Based on Artificial Intelligence Technology. *Journal of Physics: Conference Series*. – IOP Publishing. 2020. P. 042094. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1648/4/042094> (date of access: 04.10.2023)
11. Mesbah N., Tauchert C., Olt C. M. & Buxmann P. Promoting trust in AI-based expert systems. Twenty-fifth Americas Conference on Information Systems, Cancun, 2019. <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=amcis2019>).

12. Quaglio G., Millar S. (2020, May). Potentially Negative Effects of Internet Use. Panel for the Future of Science and Technology, European Parliamentary Research Service. May 2020. P. 15–18.
13. Zins, Chaim. "Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge." *Journal of the American society for information science and technology* 58.4 (2007): 479-493.

REFERENCES

1. Moskaliuk M. M., Moskaliuk N. V., Len A. V. (2023) Shtuchnyi intelekt v zakladakh vyshchoi osvity; perevahy ta nedoliky. [Artificial intelligence in institutions of higher education; Advantages and disadvantages] //Elektronne naukove fakhove vydannia "VIDKRYTE OSVITNIE E-SEREDOVYShchE SUCHASNOHO UNIVERSYTETU". №. 15. – S. 85-96. [in Ukrainian].
2. Bard. A., Soderqist J. (2002). *Netocracy: the new power elite and life after capitalism*. Pearson Education, 257 p.[in English].
3. Britannica, Encyclopaedia (2009). *Britannica Book of the Year 2009*. Encyclopaedia Britannica, Inc.[in English].
4. Churi, P. et al. (eds) (2023) *Artificial Intelligence in Higher Education: A Practical Approach*. Boca Raton, FL: CRC Press, 248 p[in English].
5. Esposito E. (2017). Artificial Communication? The Production of Contingency by Algorithms // *Zeitschrift für Soziologie*. Vol. 46. No. 4.P.17-31. [in English].
6. Ford M. (2021). *Rule of the robots: How artificial intelligence will transform everything*. – Hachette UK, 320 p. [in English].
7. García-Peñalvo F. J. (2023). The perception of Artificial Intelligence in educational contexts after the launch of ChatGPT:Disruption or Panic? <http://repositorio.grial.eu/handle/grial/2838>. [in English].
8. Gottfredson L. S. (1997). Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography // *Intelligence*. T. 24. – №. 1. – P. 13-23. [in English].
9. Kim J. et al. (2020). My teacher is a machine: Understanding students' perceptions of AI teaching assistants in online education. *International Journal of Human-Computer Interaction*. P. 1902–1911. [in English].
10. Lei D. (2020). RETRACTED: Research on Network Teaching of Music Major Based on Artificial Intelligence Technology. *Journal of Physics: Conference Series*. – IOP Publishing. P. 042094. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1648/4/042094> [in English].
11. Mesbah N., Tauchert C., Olt C. M. & Buxmann P. (2019). Promoting trust in AI-based expert systems. Twenty-fifth Americas Conference on Information Systems, Cancun. <https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=amcis2019>). [in English].
12. Quaglio G., Millar S. (2020). Potentially Negative Effects of Internet Use. Panel for the Future of Science and Technology, European Parliamentary Research Service. May P. 15–18. [in English].
13. Zins, Chaim. (2007). Conceptual approaches for defining data, information, and knowledge. *Journal of the American society for information science and technology* 58.4 (2007): 479-493. [in English].

Symonenko Serhiy Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odessa State Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4864-8418

Schubelka Natalia Volodymyrivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odessa State Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5388-2244

Pryvalov Yuri Oleksiyovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Researcher at the Department of Social Expertise
Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine
12, Shovkovychna str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0935-5265

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AT THE SERVICE OF HIGHER SCHOOLS: WHAT TO EXPECT ON?

***Actuality of theme.** Wide implementation of artificial intelligence technologies in educational practices requires a deep philosophical understanding its possible consequences, which, without exaggeration, appear as existential challenges for all of humanity. The interaction of AI and humans can not only radically change the existing employment system, which cannot but be reflected in the system of higher education too, but also with all urgency raises the question of humanity's ability to control AI in its development, and most importantly, how far these innovations correspond to nature, established and tested throughout the ages to the system of values and worldview orientations of humanity. **The purpose of the article** is to study the impact of digitization processes on the higher education system and to rethink the role of the teacher and the content of education in this regard. **Research methods:** general scientific methods (deduction, induction, analysis, synthesis), as well as historical and axiological methods were used. **Research results:** The impact of information and communication technologies on the modern labor market and in the higher education system, in particular, is studied. It is shown that the introduction of AI into the educational process creates potential threats of a significant reduction in the teaching staff of universities. Possible ways of further development of education in Ukraine and the world are analyzed. Based on the analysis of qualitative characteristics of information and knowledge, emphasis is placed on the clear separation of functions in the educational process between the teacher and AI. The need for a qualitative update of the traditional anthropocentric model of knowledge in the context of its close interaction with artificial intelligence technologies is emphasized, especially taking into account their negative impact on socio-cultural processes. It is concluded that overcoming it becomes possible under the condition of abandoning the information model of knowledge, strengthening the sociologizing function of education, as well as the formation of students' ability to critical and creative thinking, based on universal values, a human-centered platform.*

***Key words:** information society, employment problem, artificial intelligence, natural intelligence, anthropocentric model of knowledge, information model of knowledge.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Борінштейн Є. Р., Єременко О. М.

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ЖЕРТВИ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ..... 4

Dobrolyubska Yu. A.

IN THE INTERPRETATION OF R. PARK «THE MARGINAL PERSON»:
EXPERIENCE OF THE MODERN VIEW OF THE CONCEPT.....13

Кадієвська І. А., Остапчук Т. С.

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСУ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)..... 21

Козленко П. Ю.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГЕНОЦИДУ
ЯК ОМНЕЦИДУ ЛЮДЯНОСТІ.....28

Музиченко Г. В., Борінштейн Є. Р.

ГРОШІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВІЗІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....35

Okorokova V. V.

THE CONCEPT OF RHIZOME AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
APPROACH IN THE STUDY OF SOCIETY WITHIN THE POSTMODERN PARADIGM.....42

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Білоусова К. О.

ЛЮБОВ ЯК СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ..... 50

Гончарова О. Є.

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДИНОМІРНОСТІ.....56

Грицишина М. В., Грицишин В. П.

ДОСВІДНА ПАРАДИГМА В РОЗУМІННІ ЛЮДИНИ ДЖ. ЛОККОМ.....63

Федорова І. В.

РОЗВИТОК ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ
ЯК ПРОБЛЕМА ХОЛІСТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.....72

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Борейко Ю. Г., Федотова Т. В.

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВОГО ФАКТУ
З ПОЗИЦІЙ МЕТОДОЛОГІЇ ПОЗИТИВІЗМУ 82

Каранфілова О. В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ ЯК ПРОВІДНИЙ ВЕКТОР СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....88

Симоненко С. П., Щубелка Н. В., Привалов Ю. О.

**ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СЛУЖБІ ВИЩОЇ ШКОЛИ:
НА ЩО ОЧІКУВАТИ?.....**

CONTENTS

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH ITS FEATURES, ABILITIES, AND PROPERTIES

Borinshtein Ye. R., Yeremenko O. M.

EVOLUTION OF THE IDEA OF SACRIFICE IN CULTURAL HISTORY:
PHILOSOPHICAL ASPECT.....4

Dobrolyubska Yu. A.

IN THE INTERPRETATION OF R. PARK «THE MARGINAL PERSON»:
EXPERIENCE OF THE MODERN VIEW OF THE CONCEPT.....13

Kadievskaya I. A., Taras O. S.

PSYCHOLOGY OF STRESS IN EMERGENCY CONDITIONS
(SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT).....21

Kozlenko P. Yu.

SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION OF THE PROBLEM OF GENOCIDE
AS AN OMNIBUS OF HUMANITY.....28

Muzychenko G. V., Borinshtein Ye. R.

MONEY AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION
OF THE SOCIOCULTURAL ACTIVITY MANAGEMENT.....35

Okorokova V. V.

THE CONCEPT OF RHIZOME AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
APPROACH IN THE STUDY OF SOCIETY WITHIN THE POSTMODERN PARADIGM.....42

PHILOSOPHY OF MAN WITH ITS FEATURES, ABILITIES AND PROPERTIES

Bilousova K. O.

LOVE AS A WAY OF EXISTING HUMAN ESSENCE.....50

Honcharova O. Ye.

THE PHILOSOPHICAL CONCEPT OF MAN AND HUMANITY.....56

Grytsyshyna M. V., Grytsyshyn V. P.

EXPERIENTIAL PARADIGM IN JOHN LOCKE'S UNDERSTANDING
OF THE HUMAN EXPERIENCE.....63

Fedorova I. V.

DEVELOPMENT OF THE EVOLUTIONARY POTENTIAL OF PERSONALITY
AS A PROBLEM OF HOLISTIC ANTHROPOLOGY.....72

PHILOSOPHY OF THE SPIRITUAL SPHERE OR INTELLECTUAL PROCESSES

Boreiko Yu. H., Fedotova T. V.

THE GNOSIOLOGICAL POTENTIAL OF A SCIENTIFIC FACT
FROM THE STANDPOINT OF THE METHODOLOGY OF POSITIVISM.....82

Karanfilova O. V.

EUROPEAN STUDIES AS A LEADING VECTOR
OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM.....88

Symonenko S. P., Schubelka N. V., Pryvalov Yu. O.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AT THE SERVICE
OF HIGHER SCHOOLS: WHAT TO EXPECT ON?.....94

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 1(53) 2024

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл.-вид. арк. 9,65. Ум. друк. арк. 12,32. Зам. № 0524/379
Підписано до друку 01.03.2024. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.